ЧЕТВЕРТА ЗАПОВІДЬ

Повість

І.

Скільки разів вертався зі Львова до Самбора Берко-балигула, все викликав своєю появою в місті сенсацію. Він вертав прямо з столиці і привозив багато новин, привозив приватні листи, на які люде терпеливо ждали, привозив і подорожніх.

В тім часі желізної дороги ще не було, а оплата поч-това на листи була висока. Тому-то люде, або переказували собі устно, або писали листи, які передавали через такі оказії як балигула, за маленькою заплатою.

Свій в'їзд до міста звіщав Берко пекольним дзво-ненням у дзвінки ріжної величини, котрі начіпляв і до дишля і на шию трьох сухих мов драбина коней.

Те дзвонення чути було дуже далеко, як зближався до міста і люде цим цікавилися, знали, що то Берко вертаєся.

Берко-балигула, знана в Самборі особа і кожна дитина могла показати його оселю на "бліху", себто в жидівській частині міста. До Львова їздив він при-вильно що суботи по шабасі літом і зімою. Як лише відправив свої борухи, запрягав коні і їздив по місті збірати своїх пасажирів. Зачинав від менше упривіліованих, і, зібравши цих, їздив далі нераз до одинацятої години ночі. їздив великим, довгим возом, вкритим плетеною з соломи будою. На верху протягнене було грубе полотно, напоєне дохтьом. На возі були чотири широкі сидження, кожне на чотири особи,— по дві обернені до себе плечами. Таке місце платилося ріж-но, залежно від цього, чи людина сиділа лицем до коней, чи було подальше

оси воза і т. п. По обом бокам були в буді отвори, заслонені полотняною завісою.

Таку сенсацію викликав приїзд Берка одного серпневого четверга 186... року.

У той час верталися зі Львова університецькі студенти, тому-то Берко виїхав по них аж двома возами відразу.

Як станули вози на Берковім подвір'ї, стали із возів наче з Ноєвого ковчега вилазити пасажири. Вони були помучені довгою дорогою, невиспані і обсипані курявою так, що лиця не було їм знати. Кожний спльовував, обмітав з одежи куряву, витягав з під лавки свій клунок і йшов до міста.

Між подорожніми, що цього дня приїхали, був оден молодий високого росту чоловік, одягнений зверху в полотняний халат, у високім капелюсі "циліндрі" і в чоботах з халявами. Лице у його було без вусів і зараз можна було пізнати, що він належить до духовного стану.

Подорожний витягнув з натугою з під лавки дерев-ляну білу скринчину, в другу руку взяв палицю і парасолю та пішов до міста. Пішов бічними вулицями на вулицю Ткацьку, а звідси завернув минувши св. Івана на вулицю Криву.

На цій улиці стояв невеличкий домик пані Марії Підміської, вдови-попаді. Домик був собі звичайний з високим сторчачим дахом і однісеньким димарем. Такі домики міщанські стояли тут скрізь поза серединою міста. Зараз за цим домиком стояла стайня на корову, хлівець на свинку, курник і комора на дерево. За подвір'ям був великий огородець з яриною та малий садок. В середині дому було всього три кімнати і кухня. Одну кімнату, найбільшу, призначила пані Підліська для школярів, що у неї мешкали на станції.

Пані Підліська жила у цім домику з невеличкої вдовичої пенсії, та з школярів, які у неї мешкали. По трохи помагав їй син Сильвестер, що був парохом на Підгіррю недалеко Самбора. Вона жила з дочкою Ганею, якій було двацять літ, не більш. Не було в них великих гараздів, але і біди не було. Навпаки вона була своїм положенням вдоволена, молилась за свого покійного мужа, що спромігся для неї сей домик купити, та придбав для неї власний куток на старість.

Того дня, як це оповідання зачинається, пані Підліська пішла рано до міста на торг за покупками. Ганя остала вдома з наймичкою Паранею. її післала обійти корову, а сама прятала в хаті. При тім вона деколи заглянула до кімнати, де сиділа найнята швайка, що шила білизну для Гані на віно. Бо у Гані лагодилось на цю осінь весілля. Вона була засватана за богослова Василя Пандяка, що якраз цього року кінчив богословські науки, і якраз сьогодні мав приїхати зі Львова. її сватання не було принагідне, нагальне, як часто з богословами водиться. Василь Пандяк мешкав у Підміської в семий і восьмий клясі гімназії, у неї склав матуру, вони пізналися, полюбили одне одного, як Василь покінчив другий рік теольогії, таки заручилися. Він був сином селянина-дука Павла Пандяка з недалекого села Сокирчиць.

Усі сусіди і знакомі завидували Гані такого щастя, бо всі знали, що пані Підліська крім цього домика немала нічого і великого посагу для своєї дитини скласти не могла.

Недиво, що Ганя, надіючись сьогодні Василя, була схвильована, хотіла припрягати хату так, щоб все було в ладі більш як у будень. Заставила Параню вимести подвір'я. Тимчасом пішла через сіни у комнату пере-дягтись, бо до тепер ходила у старій спідничині, білім кафтанику, боса.

Вікно було відчинене на садок, звідкіль заносило пахощами літної горячої днини.

Аж почувся на вулиці сильніщий хід, відтак скрипнула хвіртка від вулиці і в сіни війшов Василь Пандяк. Він став завзято стріпувати куряву з одежи, чоботів і капелюха, що аж посірів від пороху. До того він сильно зіпрів несучи скринку.

Ганя не вспіла ще передягтись, і кликнула крізь зачинені двері:

— Прошу на другий бік перейти, бо сюди не можна.

— Добрий день, Ганю, здорові були! Я не хочу йти в хату, бо я страшно запорошений.

Ганя виглянула крізь вікно на подвірря, де Параня замітала і виспівувала пискливим голосом якусь коломийку.

— Параню, покинь трохи роботу та поможи паничеві обчиститись з пороху.

Параня знала, про якого панича говориться, покинула мітлу серед подвір'я і побігла в кухню за щіткою.

— Здорова була, Параню,— каже Василь обтріпуючи з одежи куряву.

— Цілую руки! Ей, та з такого чищення нічого не буде. Най панич роздягнуться, я зараз подам води вмитись і одежу вичищу гарненько...

Ганя покінчила свою тоалету і вийшла до сіней запаленіла уся мов рожа.

Звитались мовчки. Василь пішов зараз в ту саму кімнату, де Параня принесла умивальню з студеною

водою. Треба було аж два рази зміняти воду, бо з рук, з лиця, голови і шиї аж болото злазило.

Василь обертаючись розглядався по хаті. Нічого тут не змінилося від того часу, як був тут то гід, як тому чотирі роки тут мешкав і вчився до матури. Ті самі картини на білених стінах, ті самі деревляні чотирі школярекі ліжка, той самий стіл, покраяний берегами ножем, ті самі деревляні крісла.

За той час Параня внесла вичищені чоботи і одежу. Василь виняв з скринчини чисту сорочку і митью передягся та причесав своє густе чорне волосся.

Василь був гарним здоровим парубком. На його правильнім лиці не було нічого замітного. Звичайний тип молодого чоловіка без вусів.

Він пішов зараз на другий бік через сіни і знову з Ганею звитався цілуючи її в руку. Вона дала знак головою, що вони не без свідків, бо в бічній комнатці сиділа швайка над шитвом.

— Чи вже по всьому? — питає Ганя.

— Думаєте іспит? Так, я вже покінчив теольогію, вже не треба вчитися аж до конкурсового іспиту.

У нього була наука чимось нелюбим, неприємним начеб панщина. Та нема чого дуже дивуватись. Наука мертвих догматів, у якій невільно слова переіначити так само як акторові в приписаній ролі, до того ще в мертвий латинський мові не може чоловіка захоплювати. Таке вчення на пам'ять через чотири роки може найпильніщому навкучитись. Тому-то в семінари тільки "скартів" в науці і при іспитах. Кожний дивиться, щоби лише переплисти через іспит наче через студе-ну воду, а перепливши раз, не хочеться в друге вертатися в таку студену купіль. По духовних семінарах дивилось начальство пильно, щоби инших книжок не було крім

теольогічних. Через те молоді люде, щоби зайвий час чимось заповнити, занималися ріжними спортами, які з наукою не мають нічого спільного. Одні

заводили спів, другі музику на ріжних інструментах, складали орхестри, инші спеціялізувалися в танцю і доводили до мистецтва, а ще инші вишивали дрібними пацьорками "обойчики", які в давнину наші священики носили, гаптували, шили чоботи, грали в карти. Все це було вільно, аби лише питомці не читали заборонених богопротивних книжок, котрі своїм дія-вольським змістом можуть "ісковеркати" душу молодого священика.

Василь був співаком. Його голос був замітний у розлогій скалі від низького С почавши в гору. У хорі він був дуже цінний. То-ж Василь віддався спортові, який надавав в семінари найбільше привилєгій. Співаки мали найліпший в семинари на мешкання, могли легче дістати дозвіл на вихід, бо частенько співали на похоронах, в катедральній церкві св. Юра, при парадних владичих обідах. Через свій замітний голос був Василь в ласці у митрополита, крилошан і професорів. Через свій голос митрополит не його пустив на четвертий рік богословя до дієцезіяльного семінара в Пере-мишли, лише задержав у Львові. Раз митрополит сказав йому навіть, щоби перенісся до дієцезії львівської, а він його радо прийме.

Посторонні люде, що чули його голос, намовляли його, щоби посвятився виключно співові, пішов на науку до доброго вчителя, опісля вступив до опери. Василеві стелилася славна дорога, та він на неї не ступив, виключно через брак фондів. Вправді мав богатого батька, але добре тямив, що батько недасть на те ні сотика. Батько сказав раз, що Василь має стати попом і від цього не відступить. Василь навіть не посьмів би щось такого батькові сказати, бо він не зрозумів би, що це таке оперовий співак.

У селянина священик був чимсь таким високим і добрим, що поза цим гріх би було що небудь иншого для сина бажати.

У тих часах наш селянин бачив в священику найрозумнішу, найзаможнішу, найщасливішу людину. "Єгомость" ходить в блискучих чоботах і в сукні, не робить хлопської роботи, п'є каву, на похорони їздить фірою, а до міста бричкою, живе в покоях, його цілують всі по руках, поважають, а скільки хліба йому назносять, при ріжних оказіях, повісем, курий, гусий, а кілько грошей напливе в кишеню, хочяб при ака-фисті.

Отож-ж Василь знав, що і його батько иншої думки про духовний стан не може мати, і на вишколення голосу не дасть нічого, і тому він не послухався ради людий собі прихильних, знатоків, які захоплювались його голосом. Даремне вони говорили йому так:

— Чоловіче, будеш попом на селі, заспіваєш раз на морозі і вітрі тай пропав голос, а того шкода, що це дорогоцінний дар божий, якого на базарі не продають.

— Чоловіче, у тебе в горлі золото, лише навчись його добувати...

— Так воно, а щоби його добути треба доложити ще золота від себе, а я його не маю... шкода говорити.

Василь належав до таких людей, що не люблять стрічати на своїй дорозі перепон, а тимменше їх самому наставляти. Він не любив сходити з витиченого раз шляху. Йти вперед куди раз пустився, не сходити на боки, не скорочувати шляху, хочби він був найдовший, коби лише рівний.

І мандрував тим шляхом чотирі роки, бо цей шлях вказав йому батько зараз по матурі, як привіз його з Самбора до дому.

— Ти, Василю, підеш до семинарії, а потім попом будеш.

Від такого батьківського вирішення не було апеляції. Та Василь навіть не думав апелювати. Пощо? Хіба попом зле бути? Він чув, як оден чоловік таки у рід-

ному селі говорив: "попои то так, що за кожне "подай Господи" шістки вже в кишені..."

Василь йдучи до симінарії не мав жадних високих забаганок, аспірацій. Кромі цього, що вчили в школі, не знав більше нічого. Книжок, крім повістий і романів, не читав жадних. В семінари кромі теологічно обовяз-кового знання не придбав собі иншого. А в кінці прийшов до цього переконання, що всяка надобовязкова наука то непотрібне обтяжування мізгу. Без цього можна бути розумною і доброю людиною, примірним священиком і дослужитися почестий та відзначень в духовній єрархії.

Василь покінчив теольогію буденною людиною без ідеалів, мрій, високопарних плянів. Його мрією, коли се так назвати би можна, було вженитися з любою Ганею, висвятитися і розпочати практичне попівське життя.

На цім шляху поможе йому дуже його голос. Подобається якому каляторові, дістане добру парафію, забогатіє, виведе діток в люде, а понад це нічого собі більше не бажав.

Тепер вертався до дому, щоби станути на другій витичній точці життєвого шляху: оженитися. Він справді Ганю любив. За два роки мав час її блище пізнати. Ганя вдалась в маму. Була роботяча, проворна і розумна. Між матерю а дочкою завважав він дуже щирі відносини. З цього маленького домика розходились благотворні проміні домашнього

тепла, родинної любови, а це дуже Василя приманювало. В дома він цього не зазнав. З малку держав його батько гостро, так само опісля, врешті батько був гостем дома, усе їздив за ділом по Галичині. Знову ж мама була собі проста селянка без освіти. Вона хоч любила дуже своїх діток, не вміла їм цього на зовні показати, не вміла своєї любови висловити. Між дітьми а родичами не було тої отвертої сердечности, яку у Підміських бачив що днини, на кожному кроці. Він пізнав, що так би краще жити, як у нього в дома. Того тепла родинного він дуже собі бажав.

Від дня заручин пані Підліська і до нього відносилася подібно. Василеві здавалося, що без такого тепла родинного він не міг би вже обійтися.

Та Василь побоювався, що стріне перед цею витич-ною точкою на важну перешкоду. Його батько здобувши знатне майно привязував до нього велику вагу. Він певно захоче, щоби його невістка принесла синові знатніщий посаг. А тут у Підміської не то великого, та навіть звичайного у тих часах посагу не можна було надіятися. Пані Підліська мала всього навсего цей маленький домик вартости на ті часи не більш 600 зл. Звичайний попівський посаг виносив тоді тисячу зл. кромі приданого, а ще треба було звичайно поплатити за пана молодого довги, яких наробив за час побуту в семінари. Василь довгів не мав жадних. Вдоволявся тим, що йому прислав батько. Старий Пандяк знав про такі звичаї дуже добре і тому вимагав би для Василя більшого посагу, саме тому, що у Василя догів не було. Такий рахунок видавався йому цілком простий і кожному зрозумілий. Пандяк довідавшися, що Василь вже заручився, не казав на це ні слова. Василь не знав, як таку мовчанку собі пояснити, чи батько годиться з цим фактом як довершним, чи може не хоче тепер по заручинах цієї теми тикати аж перед весіллям, і того саме Василь тепер побоювався

В подружжі з Ганею виявлювався для Василя ще оден практичний бік справи, котрий в сих часах міг зрівноважити два посаги. Рідний брат пані Підміської був крилошаном в перемийський капітулі. Маючи таку опору в

консисторі значило дуже багато, бо без протекції не легко вже тоді було добитися чогось путнього. Та не знати, чи батько на такім інтересі буде розумітися, чи таки краще захоче готових гроший.

Такі міркування переходили Василеві роєм через-голову в часі його їзди зі Львова. Туркотіння бали-гули, серед пекельного бряскоту дзвінків Василь дрімаючи на своїм твердім трясучім сидженні переходив думкою найближчу свою будучність. Він висвятившися дістане при помочи цього крилошанина со-трудництво в Самборі, може катехитуру при школі, може науку співу в гімназії, і житиме у Підліської в тому любому малому домику. Батько помагати буде харчами з села. Пані Підліська вже не буде держати учеників на станції. А по тім? Хто би тим журився... До того "потім" ще дуже далеко, бо в Самборі можна буде так довго посидіти поки не трапиться яке гарне приход-ство.

II.

Ганя мусіла кілька разів лишати гостя самого і наглядати за ґаздівством, хоч як воно було невеличке. Була в стайні корова і сьогорічна ялівка, була свинка, індики, кури. Тій усій дрібній громаді призначено було тільки життя, що до Ганиного весілля.

Аж вернулася пані Підліська з міста. Вона змучилась і зіпріла, несучи велику торбину з закупленою всілячиною. То була жінка небільш 55 літ віку, здорова і кремезна з правильними чертами та добродушним виразом лиця. Вона дивилась на світ з такою думкою, що так як є, є добре і нічого собі більш бажати не треба, щоби Бога не ображати, бо є далеко більш людей, бідніщих за неї. Треба лише дякувати Господеві за його ласку, а своє життя і його вимоги треба до те-перішних обставин примінювати. Була з свого положення вдоволена і почувала себе щасливою.

Пані Підліська пішла прямо до кухні і тут од дочки довідалася, що приїхав Василь.

— Про обід ти, Ганю подумала? Треба зараз розвести вогонь під кухнею, а де Паранька?

Ганя закликала Параньку крізь вікно, і казала принести дров під кухню.

— А корову ти обійшла?

— Ая, прошу їмости, випрятала гній і принесла корові трави.

— Добре. Сьогодні корова не пасовисько не піде, бо то четвер, буде в місті богато худоби, то може де корова або телиця пропасти. А де Василь?

Василь почув голос пані Підміської і вийшов привітатися.

— Вітайте, вітайте, бачу, що ви дуже словні. Як написали Гані, що приїдете сьогодні, так і приїхали.

— Коли би сьогодні не приїхав, треба би знову тиждень ждати, бо Берко аж за тиждень приїде другий раз, а почтою їхати то богато коштує.

— От зараз нині побачитеся з батьком. Коли б лише приїхав...

— Я його якраз бачила. їхав своїм коником з тим парубком, що завше з ним їздить. Та ви собі молоді балакайте, а мені до кухні пора, бо й так забарилась я в місті довше, як бажала — ага! а ви їли що?

Ганя сапаленіла вся. їй соромно стало, що як господиня не подумала про це.

Мама відразу відгадала, тай каже:

— Е! ви молоді, молоді, і про їду забули! Чому-ж ви Василю не упомянулися? Іди ж, Ганю, і почастуй гостя. По такій тяжкій подорожі то і умерлий би зголоднів.

Ганя поставила на столі хліб, масло, а Паранька принесла з льоху холодного кислого молока. Йому спішно було до міста за батьком пошукати.

Він вийшов, а пані Підліська кликнула у слід за ним, що обід у них о першій годині, щоби не забарився.

Василь вийшов на вулицю Ткацьку і попрямував в ринок. По дорозі стрінув кількох знайомих, привітався з ними і пішов далі.

На ринку був великий ярмарковий рух і глота. Селянські фіри стояли рядком зі збіжем і яриною, поміж фіри ходили міські поліцаї і порядкували, куди фірам заїздити і де ставати. Поміж возами снувались жиди покупці збіжа, оглядали пересипуючи з одної долоні на другу зерно, торгувались за ціну.

Серед ярмаркового гомону відбивались пискливі голоски жидиків, що снувались поміж фірами, викрикуючи; "а ну, сіріки файне, свіже, гей!"

Василь розглядався поміж рядками фір за батьком. Його тут не було. Нагадав, що треба б обритися і пішов на Перемиську вулицю між цилюриків.

Тоді ще теперішних можних фризієрів не було. Цим ділом труднилися цилюрники, які вміли крім того пускати кров, рвати зуби, ставляти пявки, заходити недужих. Усі вони мешкали рядком при Перемиський вулиці. То були дві фамілії Люстрів і Презесів, які були до того між собою споріднені. У кожного над дверима, як вивіска, стояла жовта мосяжна тарілка. Поза це не було нічого більше, жадної написі або реклями. Василь зайшов до

знакомого собі старого Презеса, кремезного жида румяного на лиці, з дуже сильними мов довбеньки руками. Звиталися.

— Чи вже "єгомость"?

— Ще ні, я лиш що скінчив теольогію, а висвятять мене аж коло Різдва може.

— Дай Боже щасливо! Тож то ваш тато буде радіти, як матиме свойого єгомостя. І справді є чим радіти.

— Я якраз за батьком шукаю, я лиш що недавно з Берком приїхав.

— На що богато шукати? Він тут був у мене може перед годиною, я його обрив...

— А в котру сторону пішов?

— Мені здається, на кінську торговицю.

— То-ж обрийте і мене хутенько, і я туди піду.

— Я вже давно вважаю себе за фамілійного вашого цилюрика,— сказав Презес усміхаючись.

Посадив Василя на стілець, намилив лице, потягаючи бритву по ремінці, говорив далі по німецьки. В хаті було кількоро людей, що ждали своєї черги.

— Коли ж єгомость ваше весілля?

— Ще не знаю, мабуть перед Пилипівкою.

— Файну будете мати жінку, дай Боже здоровля, з доброго гнізда дитина. її батька я знав добре. Вона буде дуже добра господиня, бодай такі на камені родились... Ну, що до посагу, то там не конче багато його буде... та це пусте... її вуйко канонік...

— А ви-ж його знаєте?

— Як не знати? Він сюди минулого року приїздив до нашого старенького каноніка, і мешкав у своєї сестри пані Підміської, а мене кликали його брити. Файний чоловік, нічого казати. А вже як є свій канонік в консісторії, то більше значить, як чотири посаги відразу. Тепер не будуть вас гонити по яких вбогих сотрудництвах, і потому добра парафія найдеться. На що вам великий посаг. Нівроку вам і по батькові достанеться, богатий чоловік.

— У мене ще сестра є.

— Я знаю, я все знаю. Що то сестра? Вона всього не візьме...

І так балакаючи Василь і не стямився, коли його Презес гладко обрив і обмив лице, та причесав волосся. Презес як кожний цилюр був балакучою людиною і знав багато людий, а особливо знав увесь Самбір дуже добре.

Василь заплатив за роботу і вийшов на вулицю. Чим блище було до торговиці тим глітніще ставало. Місцями годі було пропхатись поміж юрбу селян та жидів. Василь підвів голову в гору і розглядався за батьком. Та не то що не найшов батька, але нікого із Сокирчиць.

На торговицю позганяли люди богато коней на продаж. Тут був більший гомін і метушня, як на ринку, де продавали зерно. Покупці ходили поміж коні, оглядали, виводили потім на просторе місце, проганяли, пробували на всі лади. Коло кожної партії снувалась купа

жидів баришівників, які прихвалювали, або ганили, дораджували, або відраджували, годили ціну.

Василь пристанув придивляючи до тої метушні. Нараз недалеко цього місця, де він стояв, счинився великий галас і метушня. Люде стали кричати: злодій, конокрад, держіть, тримайте!

З гурту вирвався на вільне місце якийсь мужик і став втікати. Йому підставив хтось палицю поміж ноги і він впав на землю в куряву та в кінський гній. Зараз його піймали і стали бити, куди попало, і чим хто мав. Митью його окрівавили, з носа потекла кров, яка мішалася з курявою в кріваве болото. Зібралася велика юрба людей, кожний хотів конокрада вдарити. Притім дісталось і другим. Жидики, що продавали сірнички, стали верещати ганеф, ганеф! поліцай! Згодом з'явився поліцай з палицею, став крізь товпу протискатися. За ним прийшов другий, а за тим жандарм в повній збруї з когутячими перами на капелюсі. Усім тром з бідою довелось дібратися до злодія. Поліцаї підвели злодія з землі і взяли поміж себе. Він страшно йойкав, держав себе за бік і кричав, що в нього ребро зломане. Його повели до ратуша. Йшли мимо Василя і він споглянув на цього чоловіка без шапки з окрівавленим лицем і розбитою головою, з якої спливала кров.

Злодій поглянув на Василя і їх очи стрінулися. Злодій вдивлявся настирливо в Василя, наче б ждав від нього помочи, порятунку. Лице видалося Василеві якесь знайоме, лише не міг нагадати, де він цього чоловіка бачив?

Поліцаї вели злодія попідпахи, а жандарм йшов позаду обганяючися прикладом кріса від юрби, яка хотіла ще злодія бити. Аж тут при виході з торговиці якісь два роззвірені мужики зайшли зпереду, видерли поліцаям злодія з рук, кричали, що вони самі зроблять з ним розправу. Відвели його трохи далі, тут знову люде зглотилися, злодій скочив між юрбу і пропав в натовпі. Почувся крик: лови, держи, тримай! Поліцаї з жандармом не знали собі дати ради. Потім піймали якогось иншого чоловіка, та зараз показалася помилка і його пустили.

А тим часом на другому кінці торговиці, де людей стало рідше, коли всі задивились на подію з конокрадом, прискочили два конокради, відіпняли від воза два гарні двірські коні, посідали на них і пігнали прямо у Дністрові лози. Фірман біг за ними мов несамовитий і кричав: держи, тримай! Другі побігли кликати жандарма, та поки він пропхався крізь товпу, то за кіньми і слід пропав. Фірман вертав спітнілий та знеможений, що сливу дух переводив, і не міг слова промовити. Жандарм на жалобу фірмана йно руки розвів.

— Що-ж я пораджу? Нас лише двох, а тут би ціла сотня мала що робити...

Жандарм посписував з фірманом, як воно сталося, які були коні, кілько років, і пійшов далі. На відході сказав до людей:

— Пильнуйтеся люде самі, бо сьогодні очевидячки якась злодійська шайка бушує...

По людях пішов страх, і кожний спішився свого добра пильнувати.

Василь, що перейшов усю торговицю шукаючи батька, усе бачив і не міг надивуватись над хитростю злодіїв. Йому знову нагадалось лице окрівавленого злодія і не терпиливився, що не може собі нагадати, з відкіля він його знає...

І батька не знайшов. На ратуши відзвонив годинник пів до першої і Василь попрямував на вулицю Криву до Підміських. Там вже було все приладжено до обіду.

— А що? Не знайшли тата? — питає пані Підміська.— А я знаю напевно, що він тут є, бо сама його бачила.

— Ще трохи підождімо,— каже Ганя,— може надійде.

Василь од довгої дороги та ще більше від ярмаркового крику і шуму був наче приголомшений. Він сидів мовчки ждучи на батька. Та батько не приходив і таки без нього посідали обідати. Ніхто нічого не говорив. Василь почував, що йому дуже спати хочеться. Завважала це пані Підліська теж.

— Ви, Василю, утомлені дорогою, та зараз по обіді лягайте спати. А як батько прийде, то вас покличемо.

— Так воно треба буде зробити. Мені так той сьогоднішний ярмарок і моя цілонічна подорож гуде в голові, що годі думок зібрати.

Зараз по обіді пішов через сіни, роздягнувся з сурдута, відіпняв комірець і поклався на перше ліжко з краю, підібрав руки під голову та дивився в стелю, по якій гуляли мухи. В його голові шуміло і гуділо як в млині, дзвонили в ухах балагульські дзвінки. Він заплющив очі і бачив увесь ярмарок. І знову стануло в його уяві закрівавлене лице злодія, і знову силувався нагадати, з відкіля він його знає? Відтак усі образи стали зливатися в оден туман, наче в хмару, з якої безвпинно сторчала окрівавлена голова конокрада, а далі усміхалось до нього червоне лице цилюр-ника Презеса.

Василь заснув мертвецьким сном...

Прокинувся аж рано від того, що йому руки під головою дуже потерпли. Зразу не знав, що з ним діється, і де він? Він став машинально терти руки долонями поки очуняв зовсім. В сінях чути було притишений голос пані Підміської. Опісля вона відхилила потихоньки двері кімнати і заглянула туди. Василь зразу устав з постелі.

— Добрий день вам! Що? Ви навіть нероздяга-лись!

— Та я й не повернувся на бік, а спав увесь час мов камінь горілиць, так як учера поклався. Я і не думав, що так твердо засну, гадав, що лише трохи подрімаю поки батько прийде.

— Батька зовсім небуло, даремно ждали...

— А може він зовсім до Самбора вчера не приїздив?

— Якже? Я його вчера бачила на власні очі, пізнала і його і його коника і парубка Максима.

Василь нагадав собі, що і Презес вчера його бачив у себе...

— Дивне диво. Що воно таке могло статися, що батько тут був і не прийшов. Побоюсь, чи що йому не приключилося і тому я зараз вибираюся пішки до дому...

— Та що вам зараз лихе привиджується? Де ж на таку страшну спеку пускатися в дорогу? Побачите, що батько непремінно приїде сьогодні.

— Ні, добродійко, я таки неспокійний і піду. Мені непершина. Не раз я і дві милі перебіг пішки...

— Як собі хочете, коли вже наважились, але перед обідом я вас непущу. Опісля трохи похолодніє.

Пані Підліська вийшла за своїм ділом, а Паранці казала принести води для панича вмитися. Пані Під-ліській також було загадочним, чого старий Пандяк до них не поступив, як це робив кожнього разу, а особливо вчера, як сподівався, що Василь приїде...

Василь вмився, поснідав і пішов до міста. Там впевнили його знайомі жиди, що тато був в Самборі, робив покупки ще до обіду, а пізніше вже

його ніхто не бачив. Притім розказували йому про ріжні злодійські штуки вчерашнього дня.

Між иншими одна подія була така незвичайна, що Василь мусів нею зацікавитись. Вже над вечером стояла бричка з кіньми о. Стебницького коло готелю Бреннера, де звичайно заїздили дооколичні священики. О. Стебницький вже мав від'їздити, аж стрінув його давний товариш шкільний, а тепер інспектор міської поліції Каспшицький. Пішли оба на пиво таки до Бреннера. Не вспіли випити по шклянці, як прийшов там піддячий Гаврило, що все з єгомосцем їздив, і за-лепортував:

— Прошу єгомостя, прийшли два поліцаї і забрали коні з бричкою на поліцію, казали, що на вулиці з кіньми стояти неможна, що так наказав пан інспектор.

о. Стебницький видивився на свого товариша.

— Я такого приказу не видавав, хіба, що коні полишені були би без догляду. Може ти де пішов, а коні лишив самі?

— Ні, прошу пана,— каже Гаврило,— я сидів на козлах і держав віжки в руках, бо наші коні бистрі...

О. Стебницький занепокоївся і хотів виходити. Його задержав інспектор.

— Не хвилюйся, то якась помилка, непорозуміння. Коний тобі на поліції не з'їдять, ще вип'ємо по шклянці, бо я сьогодні страшно спрацювався... З тими злодіями ярмарковими, з конокрадами, то страшна морока.

На спогад конокрадів обом зробилося страшно, огорнуло їх якесь лихе прочуття. Вони вже не пили другої шклянки, а поспішали оба на

стражницю по-ліційну в ратуши. Та тут довідався інспектор, що не лише жадних зааріштованих коней нема, але ніколи й не було...

— Чому-ж ти йолопе не держався коний? — питає інспектор.

— Бо мені казали піти сказати єгомосцеві...

— Пропали мої коні,— голосив О. Стебницький, крізь сльози...

— Підожди, ми пошукаємо,— каже інспектор.

Змобілізували усю поліцію, нічних стражників, жандармерію і стали шукати. Люди бачили, як двох поліцаїв в мундирах їхали бричкою і добрими кіньми, та поїхали попри млин на бліх. Туди пішла погоня, якою кермував сам інспектор. Перешукали всі закутини, пішли далі на новий світ. Подорозі приказав інспектор переглянути жидівський цвинтар, і диво! Коні найдено на цвинтарі між гробами, в кущах пов'язані на всі чотири ноги. Так само найшли васаг брички без коліс. Знайшли потім і колеса. Жидівський грабар нічого не вмів сказати, бо його з вечера не було дома, а як прійшов, то ворота окопища були, як звичайно замкнені. На велику радість о. Стебницького коні знайшлися. Але злодіїв не зловили, з того дуже люту-вавсь інспектор, що злодії так безкарно підсшивають-ся під його фірму. Про ті події люди цілий тиждень ще говорили, розбігаючи його на всі лади. Крім цього розказували ще про інші річи, які мали місце перед роками, і не тут, та божилися, що це сталося якраз минулого четверга в Самборі.

Василь мусів повірити людям, що в повіті бушує якась невидима дуже проворна шайка злодіїв, яка не то краде, але і розбиває людей по дорозі та грабує. Нарікали на непорадність жандармерії і ремстувували, чому уряд не вживає до того війська і не освободить околиці від такої язви. Василь зміркував, що в місті заволоділа усіми паніка. І знову занепокоївся про батька, чи і йому чого від злодіїв та розбишак не приключилось по

дорозі. Це знову закріпило в ньому постанову, щоби негайно вертатися до дому.

Пані Підліська сказала рішучо, що його перед обідом не пустить. При обіді розказував Василь, те що чував в місті про злодіїв, та що сам вчера на ярмарку бачив. Хотів також сказати про загадочний погляд піймaного окрівавленого конокрада, та в тій хвилі нагадав собі відразу, що той чоловік минулого року служив за наймита у його батька і він з ним стрічався, коли побував на феріях. Василь закусив зуби і вдарив себе по чолі долонею. Він якраз хотів розповісти паням за цього злодія, та нагадавши відразу це, над чим вчера мозолив свій мізок, він здержався і замовчав. Йому стало соромно признаватись, що такий поганець служив у його батька. Василь сам не міг собі витолкувати, чого властиво йому соромитися, що наймит злодій на злу дорогу ступив і вийшов на коновода.

Пані Підліська трохи затрівожилась. Навряд Ганя сміялася з того і каже:

— Нам, мамо, нічого злодіїв боятися, бо у нас нічого брати...

— Говори здорова, а коли б так вивели нашу корову, або порося, то таки мене дуже підтялоби.

— Але ж мамо, та вони лише коні крадуть, а коров не чіпають.

— Злодій все вкраде,— каже Василь.

— А чогож ви їх називаєте конокрадами, чи пак коноводами?

— Ну, так воно, бо вони переважно крадуть коней, але не покинуть і корови, якби трафилась.

Пані Підліська стала міркувати, як би себе забезпечити перед таким нещастям. Прийшла до висновку, що на злодія нема ні замка, ні колодки, що навіть чуйний пес не встереже, бо його можуть злодії отроїти, що не лишається нічого, як здатись на волю Божу і піддати себе під Божу опіку.

Зараз по обіді вибрався Василь в дорогу. Скринчи-ну полишив у Підліських, скинув із себе сюртут і на-дяг полотняний халат, взяв палицю в руку. Лишив і парасоль, бо небо було погідне і нічого було дощу боятися.

Та не минула ще по його відході година, як на Кривій вулиці заторкотів віз. Жінки виглянули вікном і побачили старого Пандяка, Василевого батька на візку заприженім одним конем. Він відчинив собі ворота, заїхав на подвір'я і припняв коневі торбу з вівсом.

— Ато причта! — говорила пані Підміська до доньки,— коли би Василь ще трохи підождав, був би з батьком стрінувся.

Старий війшов в хату:

— Слава Йсусу Христу!

— Слава навіки! А ви Василя не стрічали? Та він лиш що перед годиною пішов пішки.

Пандяк перш усього поцілував їмость в руку, а потім сказав:

— Що? Його справді тут нема?

— Так, як кажу. Василь не покоївся за вас тому, що ви вчера по нього не поступили, ми з обідом на вас ждали.

— Я не міг вчера ніяк бути... І — Але я вас бачила...

— Мене? Бачили? — каже недовірчиво...

— Я присягла би... на скруті Львівської улиці... —— Так... Бачите, їмость, я вчера не міг зайти сюди,

бо дуже спішився до дому... Хтось вчера пустив в міс-

, ті поголоску, що в Сокирчицях пожар. Я покинув все

і гнав до дому, трохи коня незаморив. Аж в Корило-

вичах довідався, що це не правда. Але вже небуло змо-

ги до Самбора вертатися, бо кінь ледве ногами волік,

приїзд відложив я до нині, а що в полуднє дуже парило, то я вибрався аж з полудня.

Пані Підліська попросила гостя сідати, а сама пішла зладити для нього почастунок.

У хату війшла Ганя і звіталася...

— Не моглисте, паннунцю ще трохи Василя здержати, а то хлопчисько розтопиться на цім горячу геть на смалець...

— Колиж бо дуже наважився йти, що й говорити собі не дав...

Павло Пандяк дуже замітна особа. Мужик середнього росту, дуже кремезний і сильний. Мав не більше 50 літ і ні одного сивого волоска ні на голові, ні в довгих вусах, обриси лиця цілком правильні і на перший погляд так що до селянського одягу, як і що до довгого в кружок підтятого і гладкого причесаного волосся виглядав на типового багатого

мужика дука. Лише очі були у нього дуже замітні, незвичайні. Вони прямо кололи шпильками. Коли ними Павло на кого глянув, то від них аж морозило. Вони мали в собі щось котячого та вовчого, бо світилися фосфорично. Здавалося, що тими очима можна так добре бачити в ночі, як і в день. До того Павло, коли був злий, прижмурював очі, та говорив крізь затиснені зуби. Тоді він був страшний. Чоло морщилось, брови стягалися майже у купу, а вираз лиця був такий рішучий, завзятий. Було видно, що той чоловік перед ніким не уступить, нікого не злякається, що перед жадною жорстокістю не здрігнеться. Коли ж він подобрів і злість його минула, тоді знову ставав лагідним, повільним мужиком, який і мухи роздавити невсилі. Він говорив спроквола, цідив по слові, то знову слова відрубував мов сокирою.

Хто він був? А вже-ж статочний, розважний, заможний сільський ґазда, а притіч зручний сільський майстер. Вмів робити вози, борони, колеса, до цього мав у себе цілий варстат. Але від якогось часу закинув це ремесло, і взявся за будівлю церков, прихоцьких домів і сільських шкіл. Будував лише з дерева, без-впинно їздив, а в дома був гостем здавши ціле своє ґаздівство на жінку. Ті будови вів Павло в далеких відлеглих повітах так, що ніхто не бачив як він їх веде. Навпаки хоч в найближчих околицях йому такі будівлі давали, він не хотів приймати вимовляючись тим, що не має часу і тільки вже набрав, що ради собі не може дати. Коли побував дома, то до нього з'їздили-ся його підручні майстри, теслі, різьбарі, малярі, з якими розраховувався, і виплачував їм великі суми. Через його руки переходили тисячі. Павло багатів дуже на своїм підприємстві. Що року докупив якусь нивку, щось добудував до свого господарства. Перед людьми все жалувався, що багато тратить, що на своїх підручних не може покладатися, бо вони його шахрують, та тягнуть для себе, що мусить усе покинути і певно це зробить, як лише покінчить це, що понабирав. Тепер зривати умови не може, бо це би його богато коштувало, але зробить це певно на другий рік. Але роки минали одні за другими, а Пандяк усе ставив нові будівлі, усе їздив і ніколи не міг покінчити, так дуже замотався в сю павутину, що не може розмотатись. Люди тому вірили, бо чого-ж би та все швендявся і занедбував господарство.

Пандяк не був родом з Сокирчиць. Зайшов сюди парубком не знати з відкіля. Був одягнений з міщанська. Роздивившися по селу купив за готові гроші хату з огородом і кусок поля. Купив в Самборі начиння і став робити юзи, плуги та борони. Розумівся теж на столярці. Такого чоловіка було в селі треба і зараз стали до нього заходити з роботою. Він був незвичайно пильний і працьовитий чоловік, то роботи мав богато. Треба було принята челядника до помочі. При його запопадливости, при невсипучій праці жилося йому як так. Опісля взявся ставити хати. Потім поставив у сусідньому селі попівство.

Тепер вже покинув колодійство і взявся за будову.

Від тепер йому велося все дуже добре, і люди стали його підозрівати, що певно він з чортом злигався і держить в коморі хованця. Справді була у нього одна комора, до котрої нікого не пускав, навіть жінці не дав ключа, а все його носив при собі. Люди стали собі нашіптувати про це всілячину, а далі стали його боятися. Боялися його страшних очей, його зору, котрим кожного прошивав начеб швайкою.

Ті очі мали владу не лише на людей, але і на скот, на мертву річ, на яку лише зі злостю подивився. Одна вдова божилася, що як раз подивився на її корову, що йому зайшла в ниву, то корова цього самого дня таки здохла. Другий знову впевняв сусідів, що раз їхав до млина і не хотів Пандякові з дороги вступитися. Пандяк заскалив на нього зле око, і йому відразу зломилася вісь на самій середині...

Ганя принесла хліба, масла, булки та каву, поставила перед Павлом. Він дуже цікаво придивлявся до Гані, наче б її перший раз бачив. Вона почула його колючий погляд на собі і чим швидше вийшла з хати, їй перейняв жах перед тим страшним чоловіком, котрому доси гаразд не придивлялася,. їй здавалося зараз, що це якийсь инший, не той, якого пізнала як батька свого Василя.

Павло заїдав хліб з маслом, як прийшла пані Підліська і сіла при столі, щоб гостя забавити розмовою. Не знала від чого зачинати.

— Якже там у вас сього року жнива вийшли?

— Здається, що добре, хоч не можу на певно сказати, бо то не моє, а жінчине діло. Я занятий моїми інтересами, що ніколи свобідно дихнути.

— Та вам краще тамті діла покинути, та здоровля свого пожаліти...

— Ет! Що там жаліти, поки воно є. Я мушу покінчити те, що позачинав, та вже більше не прийму, буде з мене.

То була звичайна пісонька, яку Павло співав кожного разу, коли зійшла мова на його інтереси.

— Певно, певно,— підхопила цю думку пані Під-ліська,— господарство ваше велике, і коли би ви самі тим заорудували, то воно би гарні прибутки принесло.

— І з тим я довго возитися не буду. Сина на господарство посадити не маю, ото-ж або путнього зятя прийму, або продам усе, дочці забезпечу посаг ірішми, я сам піду жити до міста.

Пані Підміська не сподівалася такого почути. Вона видивилась на нього широкими очима, і подумала собі: "Що він в місті буде робити?" А в голос каже:

— Такого я би вам не радила. Ви в місті пропадете від скуки. Я довгі літа жила та ґаздувала на селі. До-первa як повдовіла, мусіла в місто перебратися. Гірко мені було зразу привикнути, та мусіла, бо инакше було годі. Та мені що иншого. У мене домашнє господарство, держу школярів на станції. Роботи все повно. Навіть не оглянуся, коли день минеться.

— Мені дивно, чому не йдуть їмость жити на село до сина, коли вам так село подобається? Краще там готові книші їсти, як тут чужими дітьми морочити собі голову...

— Не хочу жити на ласці хочби у сина, коли ще можу працювати. Моя ціла журба забезпечити долю моєї Гані, з якою либонь до смерти не розстануся.

По довшій мовчанці спитав Павло:

— А коли-ж весілля будемо справляти? — Він дивився з підлібя на паню Підміську.

— Василь говорив, що не раньше як в осени.

— Гм... саме весілля то не штука... але... я б думав, що перед тим би списати якусьпередслюбну інтерцизу...

— Як ви це розумієте?

— Я так розумію, як між людьми водиться, що перед слюбом списується письмо, і то найліпше у но-таря... Я скажу, що я даю синові, а ви що даєте дочці, який посаг, даймо на то..

Пані Підміській ця мова видалась зухвалою, не приємною, не милою.

— У нас знову так водиться, що жадних інтерцизів не потреба. Що я маю, цього в могилу з собою не заберу і все оставлю моїй дитині, а вона у мене одна...

— О то-ж то, я би рад знати, що ви своїй дитині лишите, та щоб це було забезпечене у письмі. Бо у вас є ще син, який по вашій смерті може і має право за своє упомянутися...

Розмова ставала що раз прикрійша для пані Поліської. Нахабність того зарозумілого мужика її дратувала.

— Бо я випосажу мого сина так, що має право з де-камівною женитися, не то що. А коли я що дам, то його жінка повинна у двоє тільки в хату принести.

— Шкода, пане Павле, що ви давніще такої розмови не розпочали, було би може так далеко не зайшло...

— А як воно далеко зайшло? — спитав Пандяк і так обидливо заморгав очима, що пані Підліська обиди-лась і встала:

— Яз вами нічого не договорюся. Лишіть це краще вашому синові, чи буде він з таким посагом, який має моя дитина женитися, чи ні. Він вже повнолітній...

Вона встала і хотіла вийти.

— Ей імость! Нема чого сердитись... По людях ріжно буває. Та я вам кажу, що мій син хоч і повнолітній, проти моєї волі женитися не буде. У нас такий хлопський звичай, що не молодята за посаг договорюються, лише їхні батьки...

— А я за хлопа дочки не даю, лише за священика, то ж не буду на хлопські звичаї зважати,— сказала сердито пані Підміська і вийшла до кухні оставляючи Пандяка самого. До кухні війшла така схвильована, що у неї аж руки дріжали...

— Що вам, мамо сталося? Чого так подратувались?

— Нічого. От шкода, що Василя трохи довше не придержали, був би з батьком поїхав і не пікся тепер на сонці.

Пані Підміська не хотіла, щоби Ганя зараз стрінулася з старим, тому післала її за чимось до огороду. Та Гані теж не хотілося з старим стрінутись. Вона не могла забути того страшного колючого погляду, яким її перед хвилою обкинув.

"От показав ріжки? Цього я не сподівалась по ньому,— говорила собі пані Підміська.— Треба поговорити ясно з Василем, та виміркувати, чи він не в змові з тим хамом? Коли Василь не скаже батькові: зась! не твоє — діло, то квіта з нами. Старий очевидно загнув собі закарлючку на цю мою бідну хатчину. Хіба ж я не бачила, як він недавно тому оглядав усе скрізь наче б її хотів купувати? Коли б так старий вимусив на мені запис на цю хатчину, яка-ж була би моя доля опісля? Шкода, що тут нема Сильвуня, він би мені щось порадив... Та правда! Піду ще нині до опікуна о. Ясиниць-кого, він певно найде на це раду".

Та в тій хвилі почувся гострий хід в сінях, і в хату війшов наче б прикликаний о. Ясиницький катехит гімназії, і з порога заговорив своїм тубалним голосом:

— Слава Ісусу Христу!

Пані Підміська побачивши його, дуже зраділа.

— Слава на віки! Просимо, ми дуже раді — Господь вас привів до мене як раз тепер, отче професоре.— Вона зачинила двері і говорила притишеним голосом.— От як раз приїхав старий Пандяк, так і зараз зачав, ні сіло ні пало, розмову про посаг для Гані, та говорив так по хамськи, обидливо, що я з хати вийшла. Коли би тут не йшлося про щастя Гані, я би була його викинула з хати і заручинам зробила кінець.

Вона подрібно розповіла цілу розмову з Пандяком і додала:

— Старий очевидно має якісь пляни на мою хату. Говорив, щось, що хоче до міста перебратись жити, що господарство покине, а хату то недавно оглядав наче б її на ліцитації хотів купити...

— А то славно! не бійтесь, пані кумо, я моїй по-хресниці не дам кривди зробити... Чи він вже поїхав?

— Ні, сидить там в школярській кімнаті.

— Ми зараз зробимо розправу.

О. Павло Ясиницький, у ті часи загально звісна особа в Самбірщині. То був чоловік високоосвічений, знав добре історію, був гарним бесідником. Правдомовний, автократ для рідні, ригорист і педант також і для себе. У нього йшло в дома все мов в годиннику на часок. Кожух задягав першого падолиста, а скидав в половині цвітня. В тім часі ходив до ріки купатися. Не здержувала його жадна непогода або зміна температури. Дуже ощадний. Носив цю саму темносиню пелерину, яку дістав в семінари як богослов. Добрий знаток людий. Хто мав що на сумліню, боявся подивити йому в очі. О. Ясиницький дивився на нього з підлібя начеб хотів говорити: "Я знаю твої прегрішен-ня". Вправний діялектик, та коли аргументи не помагали, він міг бути менше чемний. Можна було дістати від нього такий епитет як: дурень, свиня. Коли всердив-ся, лице набігало кровою, очі дивились грізно. Тоді він лаяв по польськи. Знав дуже добре німецьку, латинську та грецьку мови. Старинних клясиків читав без словаря. Про своїх учеників дбав дуже. На конференціях за ними обставав. Молодих вчителів поляків, які хотіли в гімназії будувати Польщу, держав коротко. Шовіністичні забаганки нищив з місця. Навпаки українці мали в йому друга і щирового дорадника. Говорив мало, більше слухав примкнувши очі. А коли відізвався, то неначе сокирою рубав. Дооколичних священиків держав коротко, витикав їм ввічи їх похибки. Вони всі мали перед ним респект, але всі шанували його знання і повагу. Як чоловік в товариськім житті був добродушний, трохи рубашний, дотепний. З його очей виглядав розум і певність себе. Не треба додавати, що під оглядом політичним був староруси-ном. Читав "Слово".

На тодішних україноφілів дивився як на молодиків, фантастів, але ворожо проти них не виступав. В його бібліотеці був "Кобзар" і тодішна "Мета".

Місцевому парохові не вислугувався. Не пішов на ніякий похорон до асисти, хоч за це платили. Так само не помагав сповідати по празниках, не приймав на служби Божі. Вмів жити лише з своєї професорської платні, і це йому вистарчало, хоч у нього було богато дітий. Він вибрав собі чотири доми в Самборі з якими жив в товариських зносинах. Сходилися разом, пили чай, а відтак грали преферанса, та лише попів нового, не більше. О. Ясиницький виїмково приняв судову опіку над Ганею Підміської лише тому, що з її батьком жив в дружбі та був її хресним вітцем...

Пандяк вже лагодився виходити, як ввійшла в кімнату пані Підліська, а за нею о. Ясиницький.

— Як маєтеся, господине,— сказав зараз з порога,— от добре, що я з вами стрінувся,— чи Василь вже приїхав? Я саме прийшов сюди надіючись стрінути вашого сина.

— Його тут нема, та як єгомость мали до нього яке діло, то я йому перекажу.

— То таке діло, що я з ним сам мушу говорити. Я є судовим опікуном панни Гані Підміської, а вам певно буде відомо, що вони від двох літ заручені. Отож я хотів з ним поговорити на счот весілля.

— Що до весілля, то і я, його батько можу про це говорити. Ось пані казали, що в осені, та коли єгомость опікун, то ми можемо поладнати діло самі... Я гадаю, щоби списати інтерцизу передслюбну...

— Ага? Хочете йому записати грунт? То не потрібне. Він буде попом і з землею йому не возитися.

— Та я про це так не думав, я хотів запевнитися, що молода дістане.

— Це вже, вибачайте не ваше діло, а жениха.

Панд як цим обру шився. Став моргати своїми колючими очима і вдивлятися в очі о. Ясиницького. О. Яси-ницький ока не спустив, а дивився йому прямо в очі. Показалося, що у о. Ясиницького зір був сильні-щий. Пандяк каже:

— Я Василеві батько, і його доля мене повинна обходити...

— Дуже похвально, що Василь має такого запопадливого батька, але він вже повнолітний і не потребує держатися батькової поли.

— У нас у хлопськім стані водиться так, що проти волі батька син не поважится женитись...

— Вам не треба о тім забувати, що Василь перейшов з хлопського стану в попівський.

— А все-ж я його батько, а четверта заповідь не лише для хлопів, але і для панів і для попів.

О. Ясиницький побагрянів на лици, але здержався:

— Так ви, господине, без інтерцизи і запису от-цего домика не позволите синові женитися?

— А таки так, що не позволю.

— А ви конче хочете його висвятити на попа?

— На те я його давав вчити.

— Ото-ж послухайте. Коли би Василь справді був такий дурний, покорився вам і без інтерцизи не хотів женитися, хоч він од двох років заручений і ціла околиця про це знає, і коли при цих зарученях про посаг не було мови, коли би він лише через брак інтер-цизи зірвав заручини, то дуже би зле на цім вийшов...

— Ов! не знати, щоби йому сталося? Дівчат досить на світі.

О. Ясиницький вже не видержав, він стукнув палицею об поміст і крикнув досадою:

— Дурень! Коли б це сталося, то він тоді буде висвячений, як мені волосся на долоні виросте. Розумно? В прочім я мушу поговорити з Василем самим, бо з вами не договоримось до путнього кінця. Вам здається, що всі розуми посіли, а ви зарозумілий на своє богацтво дурень.

Пандяк аж підскочив на стільці. Він налякався того, що почув, бо про таке ніколи не думав. Дививсь широко отвореними очима на о. Ясиницького. Його зухвалість на хвилю зникла. Він не сподівався такого, щоби в послідній хвилі хтось міг станути на перешкоді Василеві до висвячення на попа. Вправді він чував за таке, що владика не хоче висвятити, поки пито-мець не посплачує довгів, але Василь жадних довгів не має. По короткій мовчанці він хотів ще щось сказати, та о. Ясиницький повернувся зараз до порога і вийшов.

Пандяк вийшов також. Ніхто його не пращав. Ганя була в огороді, а пані Підліська з о. Ясиницьким на другій стороні, куди Пандяк не мав смілости входити. Перед о. Ясиницьким мав великий респект через це, що він оден міг видержати сміло його колючий погляд очий.

Пандяк пішов ладити коника. Він був дуже невдо-волений, що йому не повезло, і не сталося, по його думці. То суча баба, зараз заставилась опікуном, і як він тут так скоро з'явився! Але Пандяк не поступиться, і

Василь мусить піти після його думки. Домик мусить попадя записати, аби і світ провалився. З Василем, то він вже знав як говорити. Щоби Василь такий слухняний син спротивився волі батька, цего не може бути.

З такими думками виїздив Пандюк з Самбора. Він навіть не помітив, що небо стало хмаритись і повіяло холодом, а неудовзі став накропати дрібний зимний дощ, який вказував на довшу слоту.

Пандяк поїхав коротшою дорогою на "ями" попри Дністер. Як сюди зблизився, війшов непомітно із ло-зів якийсь чоловік і зручно мов кіт скочив з заду уа візок.

Пандяк повернувся і побачив свого наймита Максима.

— Ти що тут робиш?

— Хотів з вами поговорити, ще поки до дому вернетеся, та чи нема часом у вас дещо перекинути за драбину...

— Пошукай під сидженням.

Максим сягнув рукою і витягнув кошіль, в якому була флящина з горілкою, печений пиріг і ковбаса. Став уплітати потягнувши кілька глотків горілки.

— Говори, що маєш? Чи ти довго тут сидів?

— Не довго, я не дармував, ходив поміж людий...

— Ну?

— Не добре,— він прихилив губи до вуха Пандяка і став щось довго шептати.

Пандяк хитав головою, а на прикінці каже:

— Чи ти цього певний?

— Ото маєш! Я на вітер не говорю ніколи.

— Гм... Як ні то ні, відложимо на пізніще. Воно нам не втече... Василя ти не стрічав?

— Ні...

Як Василь вийшов з Самбора стояла на небі погода і сонце страшно нагрівало. Він зняв з голови капелюх і ніс його в руках обливаючись потом.

Йдучи він задумався, а далі щоб зайнятися чимось та звернути думки на оден предмет він узяв собі одну тему із св. Письма і став на него складати проповідь. Коли би так сталося, щоб таку проповідь виголосити перед владикою, а проповідь вийшла гарно, як то добре би було. До тепер він приєднував собі усіх своїм голосом. Добре би було ще в проповідництві визначитися та вибитись поміж товаришами. Тоді би владика певно сказав: "тебе шкода на село, ти підеш до міста". Треба над цим попрацювати. А-ну, попробую! Після цих метод, яких навчився на теольогії, він став розкладати вибрану тему на частини, оброблювати кожню окремо, лучити разом. Говорив проповідь сам до себе гестикулючи руками. Цею роботою так захопився, що не зважав на ніщо. Не завважив, як чисте небо занеслось сірими хмарами і став накрапати дощ. Аж як скінчив свою роботу розглянувся куди він зайшов. Минув не то "ями", куди вела коротша дорога на Калинів, але і велику пинянську коршму. Придивляючись блище зміркував, що він вже під Конюш-ками. Вертатися було ніяк. Треба мандрувати через Сигіть до Гордині і він туди попрямував. Тимчасом дощ ставав що раз густійщий. Із дорожньої куряви робилося болото, на дорозі ставали калюжки на яких повставали великі нузирі. Слота не аби яка, і Василь почував, що на тілі робиться мокро і

холодно, бо від разу похолодніло. Василь прискорив ходу і поспішав, аби бодай до сигітської коршми добитись.

Ця коршма стояла на роздорожу межи Гординею, Конюшками і Долубовом. Була дуже стара, криша поросла мохом і травою, та всяким хабуззям.

Здавалося, що то якась стара ропуха, котра здихати збірається. Два невеликі віконця виходили на дорогу, а коли в них заблимало світло, то виглядала на якусь казочну потвору, що чатує на подорожніх, щоб їх проковтнути. В коршму входилося з дороги звичайними дверима, не було тут заїзду і воріт, як по коршмах водиться. Цими дверми заходилося до сіний, а заразом до стайні, де стояло дві жидівські корови і кілька штук ялівнику. Коршма мала дві кімнати: одну просторішу з великою печею, другу менчу "ванкір", з якого виходило вікно на лози. А цих лозів стояв тут цілий ліс. Вони простягались аж до старого дністровського річиська, над яким стояла однісенька хата двірського полевого стражника. Поза цим не було тут далеко і широко жадної оселі, хіба розлогі сіножати, болота, лозові та тернові ліси. В великій кімнаті не було шинквасу, за горілкою ніхто сюди не заходив, подорожні, що верталися з Рудок на Гординю сюди не вступали.

Тут сидів жид Мошко у двоє з жінкою, держав в дворі "пахт", цебто брав з двора молоко і побирав від подорожніх "мостове" для двора.

Того дня, як тудою мандрував промоклий до сорочки Василь, сиділо в коршмі троє людий.

То були обірваньці в старих подертих сірачках. Оден із них був в постолах, і його звали бойком. Двох других були босих. Оден мав повязану ганчіркою голову. Вони сиділи за довгим столом, частувалися горілкою, хлібом і часником. Вони зрідка перекидались якимись словами, хіба їм зрозумілими.

В другій кімнаті сиділи якісь инші гості жиди. Вони завзято спорили між собою, інколи так голосно, що частенько оден з трох обірванців вставав і ковтав до дверий ванкіра, щоби стишилися.

— Де Черупа забарився? — питає оден обірванець.

— До міста поїхав.

— Знаю, що до міста, але вже повинен тут бути.

— Та коли? Поїхав вже пізно, а заки прителепаєть-ся з відтам...

— Я це сам добре знаю...

— Як знаєш, то чого питаєшся?

— Якого диявола сваритесь? — каже третій.— Зле вам тут сидіти? Як тобі мокро, то йди на двір просушитися...

А тим часом на дворі ляв дощ мов з коновки.

Перед коршмою хтось зачалапав по дорозі. Оден з обірванців сказав: пст! і зараз двох пропало за столом під лавою.

До коршми війніов Василь. Його полотняний халат поприліпав до мокрої сорочки, а коли зняв з голови високий капелюх, то з крисів вода хлюпнула.

— Добрий вечір!

— Доброго здоровля! А звідкіля то панич так мандрують в таку погану слоту?

— Йду з Самбора до Гордині.

— Ов! та туди?

— В Колюшках я поступав до знайомих.

— Варто було там заночувати.

— Я спішусь до дому.

— А чогож не йдете, а втрачаєте час тут.

— Хочу трохи просушити одежу.

— Та на вас не лише одежа, а й сорочка мокра. Шкода заходу, бо за хвилею знову змокнете. Краще вам мандрувати далі.

Василь не знав, що йому робити. Ця рада виглядала на приказ: забірайся. До того ще оден обірванець відразу виліз з під лави за стіл. В коршмі було мало світла, і не можна було придивитися з лиця. За тим відхилились двері ванькіра і хтось туди виглянув.

Василь налякався такого товариства. Він нагадав собі, що сьогодня говорили жиди про злодіїв і їхні штуки, і хотів чим швидше вийти. Сказав лише "добраніч" і почалапкав дорогою.

— Як раз тепер мусів його дідько сюди наднести...

— А ти його пізнав?

— О то раз! Як би я його не пізнав, ми були би собі инакше поговорили.

— Слухай бойку, ти оден з нас не босий, піди за ним та проведи його до села. Може його хто з наших стрінути, не пізнати, та якого лиха накоїти.

Бойко не сказав нічого. Випив ще чарку горілки й вийшов з коршми потихеньки мов дух.

Тепер відчинились двері ванкіра і на коршму вийшло двох жидів. Оден високий сухий, з довгою шиєю і яструбячим закривленим вниз носом, другий кремезний присадкуватий, показував по собі велику силу.

— Вже-сте його виправили? Місто відповіді оден з обірванців сказав:

1 "під млином" значило "в криміналі окружного суду".

в злодійській мові "жандарм". * хатрувати: стежити, слідити.

— Здається, що з нашої нинішної роботи не буде нічого. Черупи таки нема.

— Хіба ви Черупи не знаєте? Як сказав, що буде, то щоб світ провалився...

— Овва! Велике меціє Черупа,— сказав кремезний жид. Хіба без Черупи ми самі роботи не зробимо?

— Ой Юцю, який ти мудрий, як соломонів капець. Ти сам без Черупи не можеш рушитись ніде. Ти Шала-піндо премудрий. А вчера в місті, як Семка прилапали, то ти перший втік аж курилося за тобою. Коли би так товариші не виручили, то був вже під млином.1

— Який ти дурний Паньку! Чого мені було чекати, як когути 2 хатрували 3 скрізь...

— А мене лишилисте на Божу волю,— каже Сем-ко, той з перев'язаною головою.

— З жидами, то все так,— каже Панько.— Як до роботи, то їх нема, а до поділу, то позлітаються мов круки до стерва.

— То не правда,— каже Шаламінда.— Вчера було що иншого. Коли б так жиди дерлися до конокрада, то би це усім впало в очі, бо жид на конокрада не є завзятий...

— Ти все знаєш вибрехатися, як по маслі.

Дорогою до Конюшок над'їхала фіра і станула перед коршмою. Жиди зараз скочили до ванкіра і зачинили за собою двері.

До коршми війшов молодий парубок мокрий мов хлющ. Він пішов прямо до вогню, що горів у печі і став гріти руки.

— Добрий вечір! Уф! яка чортівська слота, а похолодніло так, що аж рук не чую...

— А ти чого на таку негоду в дорогу вибрався? — питає Панько.

— Я би не вибірався, як би мені не казали. Знаєте: служба, пан казав, а слуга мусить.

— А ти відкіля парубче, і куди їдеш?

— Яз Конюшок, пан грабя казав відвести пару коней до пана з Білинки.

— Ага! А чого ж не їдеш?

— Бо я дуже в руки змерз, а тут побачив огонь; тай поступив загрітися, бо аж мені запарі зайшли в пальці.

— На тобі, хлопче, порцію горілки, тобі не завадить,— говорив Панько наливаючи з фляшки.

— Я не маю грайцара...

— Пусте, на — випий, то моя горілка, і гроший від тебе не беру, тай закуси хлібом, це також моє.

— Бог заплатить! — Хлопець випив горілку, скривився, бо була дуже міцна, узяв хліба і подався знову до вогню.

Тим часом на дворі рушив віз з місця і поцвалу-вав дорогою.

Парубок метнувся до сіней. Сіняшні двері були зачинені на засув. Він став рвати двері і кричав, що сили. Панько з товаришем вибігли туди.

— Чого кричиш?

— Бійтеся Бога, рятуйте, хтось мені коні з візком забрав... не можу дверий відчинити...

— Може самі рушили... от вже двері відчинені, біжи, може піймаєш...

Парубок пігнав що сили ік мостові... Обидва обірваньці вернулися в коршму і сміялися, аж присідали до землі...

— От штука! — Панько відчинив двері до ванькі-ра: — Котрий з вас такий майстер?

— Гусак пішов,— каже спокійно Шалапінда заїдаючи печену курку, що йому жидівка піднесла...

— Певно, що такий черевань, як ти, то би не рушився. На тебе другі гарують, а ти печені кури заїдаєш, а нас частуєте сухим хлібом з часником, а ну і мені дай покушати.

Він хопив йому з перед носа половину печеної курки і завернув на коршму. Шалапінда метнувся за ним відбирати та Панько зачинив за собою двері.

— Диви Семку, як жиди їдять, а чим нас годують.— Він урвав половину добичі і подав товаришеві.

— Бодай ти першим куском подавився! — крикнув через двері Шалапінда.

— Дай Боже і тобі Юцю!

Може би Шалапінда прийшов сюди і завів бучу, бо термосив за двері, котрі держав Панько, та в тій хвилі вернувся бідний парубок в коршму присів на лаві і став плакати.

— Тепер мені нічого до двора вертатися, бо мене вокомон вбє, троє коний занапастив...

— Та ти казав попереду, що лише двоє.

— Було троє, бо третим я мав візком вертатися до дому.

— От дурень! Хіба не можна було верхом вернутися?

— Коли вокомон казав привезти від тамошного во-комона якісь "азонки", чи якусь холєру...

— Ну, то вокомон винен не ти, та хай він відповідає перед паном. Дурний, на, випий ще горілки, та не плач, панські коні найдуться. Знаєш: панське та жидівське не пропаде.

— Найдуться справді? — крикнув радісно хлопець, начеб вже на тих конях сидів.

— Та хіба ти думаєш, що коний вовк поїв? Не-бійсь, як наша жандармерія зачне шукати, то під землею знайде. Ти вернешся до дому, скажеш вокомонові, а він панові, пан пішле письмо до жандармерії, і робота піде, мов запалив. У нас все так. Де-ж так можна, щоби серед дороги коні крали, та ще до цього панські.

— А як не знайдуть тих,— каже Семко,— то пан виховає собі другі, не журись, пан грабя пішки ходити не буде.

Парубок зміркував, що з нього собі жартують.

— Добре вам жартувати, а мені пан не подарує і каже двайцять пять канчуків вчистити...

— Та за що?

— А що я коний не припильнував, лишив їх самих і пішов до корщми грітися?

— А ти на правду був би такий дурний і признавався до цього?

Парубок видивився на Панька.

— Слухай, я тебе навчу, як маєш говорити. Ти за коршму не кажи нічого, а говори, що було дуже темно, що ти їхав поволи, що там в тім терневім ліску тебе задержали якісь люди, скінули з візка в болото, а коні займили. А щоби тобі повірили, то ти перед самими Конюшками покачайся в болоті, замази собі лице, батіг кинь геть, скажи що і батіг тобі забрали. Легче

14"

387

тобі буде потім випрати з болота одежу і вмитися, як дістати двайцять пять.

Парубкові така рада подобалася. Він одразу перестав плакати:

— А Бігме, що так буде добре.

— А бачиш! Варто воно за панськими кіньми плакати? Дідько пана не візьме, хочби йому всі коні забрали... На! випий ще горілки.

— Ой правда! Є у пана коний досить...

— Буде з двайцять?

— Що двайцять?! А шістьдесять самих форналь-ських, а шість цугових, а під верх для старого пана, для молодого панича, для пані.

— Але пан коний пильцує і на ніч не посилає пасти.

— Та де! Держить в стайні.

— А стайня розуміється добре замкнена, певно є собаки.

— Стайня не замикається, бо є собаки, а в стайні сплять все два форналі на зміну.

— А другі форналі де?

— Вони сплять далеко від стайні в форнальській хаті.

— О, то пан таки добре пильнує, певно і фузію має...

— Е! що там фузія. Злодій не дурний вести коні по під панський двір. Там можна вивести задними дверми, лише кусок дрантивого плота поза кератом виломити.

Обірванці слухали уважно цього говорения, тай не лише вони, але і Шалапінда відхилив двері і наставив вухо.

Парубок попращався, подякував за почастунок і добру раду і пішов до дому.

— От дурень!

— Може й не дурень, а навіть потішився би, коли б ми його панові облегчили клопоту з кіньми.

— І ми це, певно зробимо,— обзивається через відхилені двері Шалапінда.

Р

— А ди! Як слухав черевань! — Всі стали сміятися.

— Ей, чи наш Черупа не попав в яку лапку... Якраз сьогодні треба йому було там лізти.

— Го-го! не з таківських він, щоб у лапку лізти,— каже Панько.

В коршу війшов потихонько бойко так, що його нГ-хто не покмітів, аж станув біля стола.

— Когут! — шепнув.

Зараз погасло світло. Всі скочили до ванкіра, відчинили вікно, і повискакували в лози...

Мошко з жінкою повилазили на вижку і витягнули за собою драбину.

Дорогою від Долубова надійшов жандарм. Від світла, яке блищало від печі на дорогу, можна було його добре бачити. Прийшовши під коршму застукав у двері, що були замкнені на засув:

— Гей там! відчинити зараз!

В коршмі було тихо. Жандарм пішов поза коршму аж до відчиненого вікна в ванкирі. Сюди він встромив голову і перехилився на коршму через вікно.

— Що! Ніхто не обзивається? Відчиняйте двері, бо їх виважу...

Не договорив цих слів, як його ухопила із заду за руки і ноги якась медвежа сила та стягнула з вікна на землю. Йому митью заткали рота ганчіркою і звя-зали мотузом на руках і ногах.

— От фриц-дурень,— говорив гугнавим голосом бойко.

— Більше він за конокрадами хатрувати не буде,— шепотів Шалапінда,— а ну хлопці поможіть мені положити його на ознак, а я його трохи поскобо-чу попід шию.

Шалапінда витягнув ізза халяви довгий блискучий ніж.

Бідний жандарм задріжав усім тілом. Він напружив ще раз усі сили, щоби порвати шнури, та не вдіяв

нічого. Він важко застогнав в передсмертній трівозі. Конокради поклали його горілиць, оден сів на груди і придержував, другий держав за буйне волосся і тягнув взад. Шия випружилась. Шалапінда прикляк з ножем, достоту, так як жидівський шехтер, що кошерних телят ріже.

— Дивіться хлопці, я його заріжу так, щоби було "кошер"...

Та зараз сталося щось ненадійного. Якась залізна рука хопила Шалапінду за обшивку і відкинула в зад так сильно, що жид аж ноги підвів в гору.

— Ти вдурів? — засичав твердий голос.— Чоловіка різати як барана?

Шалапінда закляв по жидівськи і мов розлючений бик кинувся з ножом на свого противника. Та в цю мить дістав так кулаком межи очи, що знову впав на землю, і ніж випав йому з руки.

Всі пізнали Черупу, який наспів в саму пору, щоб перешкодити душегубству.

— В ростічі — засичав крізь затиснені зуби.

Всі пропали в лозах. Черупа порозтинав шнур, яким жандарм був повязаний і сам скочив в лози, наче б під землею провалився.

Жандарм устав, витягнув ганчірку з рота і став спльовувати. Відтак пошукав напотемки капелюх і кріс і надяг на себе. Господи слава тобії Навіть не знаю, кому маю подякувати за своє спасіння. Бачу, що тут

небезпечно самому ходити, був би я пропав ні за цапову душу. Чи йти ще раз до коршми? Хіба що ні. Але ж бо то я не осторожнийі Навіть залепортувати цього не можу бо дістав би пуцівку як дріт"!

Нагадавши ще раз цю подію, він задріжав усім тілом. Почалапкав далі дорогою до Конюшок.

За ним зорив пильно Черупа, і коли жандарм віддалився, він псикнув з легка, і з лозів стали вилазити товариші. Всі поперелазили через вікно до ванкіра. В ванкіри заблимало світло. Черупа стояв посеред них дивлячись грізно.

— Ви псурбати! — засичав,— послухали цього паршивея і помагали різати християнську людину. Свині!

З тим словом став бити по пиці своїх товаришів. Панько аж під стіну заточився, Семко став виправдуватись...

— А ти паршивий, не грай зі мною,— каже до Шалапінди,— бо тобі твоє товсте черево розібю і тельбухи випущу... Знаєш, що за це грозила нам усім шибениця, що й цісар би тобі не подарував... Ти гадав, що як одного жандарма заріжеш, то вже конокрадам спокій буде? Як ти смів таке зачинати?

— Ти Черупо, замкни хавку,— каже Шалапінда,— бо я і на тебе знайду спосіб...

— Ти ще смієш мені грозити? Думаєш, що я твоєї спички злякаюсь? — Черупа підступив до Шалапінди з затисненими кулаками. Стояли напроти себе мов два півні, що в оден мент мають розпочати з собою завзяту боротьбу. Черупа палив його очима, які світилися фосфорично. Шалапінда цілий кіпів зі злости. їх товариші дивились залюбки, що з того вийде, і хто кому поступиться. Шалапінда схилився блискавкою до

холяви за ножом. Та Черупа блискавкою вдарив його пястуком мов довбнею в потилицю, і жид повалився на землю.

— Буде того доброго,— каже бойко,— перестаньте, не годиться своїм людям битися.

Черупа тим вдоволився:

— Всі в ростіч! Роботи сьогодня не буде.

— Як то не буде? — говорив Шалапінда встаючи з землі.— Чогож ми тільки чекали? — Він стояв біля Черупи, начеб нічого між ними не було.

— Слухай, Юцю, май розум. Сьогодні велика хаст-ранка за нами. Постягали когутів аж з Дрогобича і

Перемишля. Всі шляхи обставлені. Як хоиеш, щоб тобі зробили цурес, то йди. Я не піду, ви жида не слухайте, а ховайтеся, поки цілі.

Черупа задув світло і вийшов. Всі зробили те саме. Коршма стала пуста. Мошко з Сурою позлазили з вижки, позачиняли двері і полягали спати.

Не минули дві неділі від того страшного вечера, як розійшлась поголоска, що в конюшецькім дворі покрали всі коні. Рано найдено форналів, що спали в стайні мертвецьким сном, що годі було розбудити, обі собаки за стайнею торгали по огороді коровячі тельбухи, за стодолою пліт був виломаний. Форналів зливали водою, щоб їх до памяти привести. Вони оповідали, що якийсь проїзжий дохтяр почастував їх горілкою. За кіньми слід пропав.

Василь прийшов до дому пізно в ночи перемоклий до сорочки. Мама ще не спала вижидаючи його приїзду. Вона надіялась, що верне з батьком, тому немало здивувалась побачивши його самого.

— Господи! Що з тобою Василю? А де тато?

— Я тата не стрічав. Чекав од учора. Чи тато були вчера в місті?

— І вчера був, і сьогодні по полудні поїхав. Вчера вернувся ранше.

Хтось пустив поголоску, що в Сокорчицях пожар, а сьогодні поїхав нарошно по тебе... Та ти, дитино, таки добре змок... Господи! То ти лише в цій полотнянці йшов? А де-ж твої річи?

— Все оставив в місті. Було дуже горячо, я не думав, що така слота настане.

— Та підожди, тобі передягнутись треба. Десь я тут маю одно твоє білє чистеньке, пошукаю, а ти тим часом роздягнися.

Вона пішла до комори, а Василь став роздягатися гріючись при печі, де горів огонь.

— Ти певно голодний, що-ж тобі дати? От є тепле молоко, напийся.

Павлиха була середних літ жінка, гарна з лиця. Була одягнена по селянськи в чисту сорочку з нашивками на раменах і звичайну мальованку з грубого домашнього полотна. Була боса На голові носила кибелку, яку обвязала червоною хустиною.

— Мамо, ви так мною турбуєтеся, а я ще з вами не привітався.

Він поцілував маму в руку. Вона обняла його голову, приклала до грудей і цілувала, то знову гладила по голові та лиці своїми грубими мозолястими руками.

— Як воно добре, синку, що ти приїхав. Я сама, самісенька, до нікого слова промовити, нікого порадитися...

— А де-ж Ганя?

— Та то ще дітвак, набігалась за дня і заснула.

— А тато все гостем дома, як і перше? Коли ж вже ті будівді покінчаться?

— Е! таке буде либонь до смерти. Одне покінчить, друге зачинає. Правда, він заробляє в цім великі гроші, та я-би і за це подякувала... живу сама мов удовиця.

Василь передягся в сухе, надів батькову свитину і зі смаком заїдав тепле молоко з пшеничним хлібом.

— Але чому тата досі ще нема? — заговорив згодом.

— Та з ним все там, що не знаєш ні дня, ні години.

Василь був дуже знеможений, тому не ждучи на приїзд батька пішов через сіни до другої хати і спати ліг. Павлиха просушувала його мокру одежу біля печі і ждала на чоловіка.

Старий вернувся аж по півночи. Говорив, що по дорозі сталася йому пригода, зломилося серед поля колесо і ледве привалікся до дому.

Зараз рано заложив до свого візка нове колесо і знову поїхав. З сином не бачився.

Для Василя почалося одноманітне вакацийне життя на селі. Ще два дні була слота, опісля став дощ вменчатися. За той час треба було сидіти

дома. З нудьги узявся Василь переписувати якісь ноти... Книжки не було в селі у нікого, хіба у місцевого пароха о. Николая Городиського. Тепер серед нудної одноманіт-ности сільського життя почув Василь потребу читання.

Не надумуючися довго витягнув свій давніщий одяг з комори і пішов до пароха.

О. Городиський, чоловік вже в літах з сивою головою, трохи пригорблений з маленькими боко-боро-дам і двома пуклями волосся зачесаного по бокам перед вухами та трохи підкрученими в гору після тодішньої моди. Він парохував в Гордині більш трий-цяти літ і знав усіх своїх парохіан добре. В тім часі качували у нас дяківські і церковні школи, а стали заводити етатові залежні від інспектора шкільних і рад з научним модерним пляном. О. Городиський не міг з цим погодитись, щоби зійти лише до ролі учителя релігії. Він брав до себе хлопців та вчив їх вдома церковного письма і співу, бо цього від модерного вчителя немогли навчитися. Пильнував дуже своїх душ перед нахабностю сусіднього полського пароха і зводив з ним за це адміністрацийні спори. Так само пильнував чистоти обраду від латинських примі-шок, та вигоняв з церкви полську молитву, молитво-слови і кантички. Приходилося йому це важко, бо в селі було кілька родин латинського обряду в опріч цього малоземельна шляхта вважаючи себе чимось кращим від хлопства любовалася в полських молитвах. Із цьої причини уходив о. Городиський у сильних галицького міра за твердого святоюрця москаля, шизматика.

Городиські жили самітно. Син і зять були вже на своїх парафіях подальше. Часом привезли якого унука на часок, а по за тим не було в хаті нікого. Вони були раді гостям. Тому не мало втішився о. Городиський, як до нього завітав Василь.

— А чому то, господине, не прийшли раніш до свого пароха? Мені це належиться. Я вас хрестив, я вчив вас перший в крилосі співати. Чи ви це забули?

— Не забув отче і ніколи цього не забуду, що лише вам маю за це подякувати, що я нині не сел-ський парубок, а вкінчений богослов. Ви ж перші піддали думку батькові, щоби мене дав в школу. Та от я вертаючи в слоту пішки до дому троха простудився...

— Ну, ну, нічого, вітайте. То у вас вже по всьому? Дай Боже щасливо, просимо сідати, незабаром прийде моя їмость. Вона теж дивувалася, що ви ще не приходили.

Завелась звичайна в таких випадках так сказатиб безпредметова гутірка про все і ніщо. О. Городиський розпитував про львівський семінар, про настоятелів, пригадував свої давні часи, про митрополичний консистор. Василь зміркував, що о. Городиському не-конче в смак теперішний митрополит. На його думку він живе не побожому, витрачає гроші на широке панське життя, а можна-би їх на що краще вжити. В прочім, хто зна, які то гроші, бо митрополит тільки грошей не має. Може знову рушать вдовичо-сиротинський фонд, як це недавно мало місце в Перемишлі.

Василь на це ніколи не звертав увагу, бо це було йому байдуже. Він належав до єпархії перемиської. Про фонд вдовичо-сиротинський не дбав, не розумів добре, на що це, бо походив з селянської непопівської родини, та лиш що вступає між духовенство.

— Коли-ж ви женитесь? Ви либонь вже заручені з панною Підліською. Гарне гніздо. Я її батька знав добре. Дай Боже щасливо. Ви дуже гарно зробили, що завчасу заручилися і тепер не треба вам витрачати гроший і часу та шукати жени — сожительниці. Я цього дуже не люблю. Через цілу теольогію возиться з шематизмом, а потім їздить від села до села, розпитує, вибірає, а часом таке вибере з краю, що ціле життя нещасливий. Ви мали нагоду пізнати свою суджену добре і добре ви вибрали.

— Я тою самою думкою руководився,— каже Василь,— і осоружно мені було дивитись, як мої товариші возились з шиматизмами і записували зі слуху те, чого там не було: кілько у священика доньок, як називають, які їх майбутні посаги.

— То, то, то, то по мойому свого рода торг на людські душі, а це для священика не гарно... Ви добре вибрали, ще раз кажу. Не дістанете знатнішого посагу — то правда, бо покійний Підміський ціле життя парохував, по голодівках. Але це пусте. Вам може піти краще, як довго вуйко вашої жени жити буде.

— Я про посаг ніколи не говорив з панею Підліською. У мене це теж побічне діло.

— 1 це похвально, що ви за маєтками не гоните, бо... впрочім ви і без цего будете богатим... Тільки я не знаю... ага! а чи ви говорили коли про це з батьком?

— Що я заручений, це батько знає, мама те-ж, бо нераз про це говорилося в хаті, але про посаг батько ніколи не згадував.

— Ну, так, але може батько відкладає обговорення посагу на пізніще на слушний час. Він говорив до мене кілька разів про вас, і каже: мій Василь самостійний чоловік і коли чепиться якоїсь думки, то будете мали твердий горіх...

— Я також самостійний і повнолітний. Я женюся для себе не для батька і за своїм потрафлю постояти рішучо.

— Гарно воно, так бачите, важко було би вам батька на себе прогнівити. Як би ви пішли проти його волі, він би вам цього не вибачив.

— Та що там! Як у мене чисте сумліття, то решта мені байдуже, і з четвертою заповідю я в колізію не прийду. Чи раз таке в родині

трапиться, що синові треба з батьком зірвати всі зносини, навіть не признаватися до його.

— Такого не дай Боже вам дожити — говорив о. Го-родиський підносячи палець в гору.— Це вже проти природи. Четверта заповідь не знає виїмків.

— А я гадаю, отче що знає. Кожна заповідь, що нормує відносини між ближніми знає виїмки. От наприклад, не убий! Але коли я зроблю це в конечній обороні мойого життя, то вільно вбити. "Не кради!" Але як я вміраю з голоду, а бачу чужий хліб, то мені можна вкрасти з застереженням, що верну цю шкоду власникові. Так воно і з родичами. Що робити дитині, коли батько недобрий, ледачий, знущається над нею? Тоді дитина повинна вступитися батькові з очей, хоч би прийшлося піти в світ за очи.

— А коли би такий лихий батько потребував помочі?

— То треба йому помогти, хоч би з наражуванням свого "я". Ось я візьму себе під розвагу. Я батька все поважав і поважаю, любив та слухав, вірячи в його розум, досвід і любов до мене. До тепер не приходило між нами до жадної сцісії. Тепер я загадав женитися по серцю. Батько супротивляється тому, бо батько хоче такого посагу для мене, якого вона не має. Маю-ж я слухати, не женитисі і бути ціле життя нещасливим? Що батькові з цього прийде? Хіба-ж він буде її удержувати і кормити та зодягати? Та ми навіть разом жити не будемо. От колись зійдемося кілька разів до року, а може й те ні, тай тільки. Ні, отче, я стою на тій точці, то навіть проти волі батька піду з чистою совістю під вінець.

О. Городиський дивився на Василя з цікавістю. Цього він не сподівався почути, бо Василь був все слухняним сином і поводився більше пасивно ніж цього було треба.

— Та я гадаю, отче, що до такого не прийде,— говорив Василь далі.— Мій батько за мудрий і за делікатний, щоби через посаг ставив справу на вістрю ножа.

Та о. Городиський був иншої думки. Він знав старого Пандяка добре, що то селський автократ, деспот, упрятий зарозумілий, що в його души чорт сидить.

— Воля Божа! Та коли-б справа справді на цій точці загрязла то числіть на мою поміч.

Розмова на цю домашню тему став.ала для обидвох осоружна. Тому о. Городиський завернув на друге.

— Якій спеціяльности ви віддалися в семінари?

— Я співак, бас-барітон.

— Правда, правда, у вас все був замітний голос. Але мій любий господине, це довго непотріває. У мене те-ж був замітний тенор, та незадовго пропав на селі серед задушної церкви, серед вітру на цвинтари. Таке буде і з вами. Голос у нашого брата це капітал лише серед семінарських мурів. Він дає йому всілякі полег-чі, привілеї яких безгласні "фіши" не мають, а опісля хіба би до міста дістався на сотрудництво, опісля на яку катихитуру, а поза тим нічого.

— Я, отче, мрію проте, щоби дістати сотрудництво в Самборі відразу...

— Гм... мій любий, без протекції в Перемишлі такого сотрудництва не дістанете.

і

— Я саме на таку протекцію числю. Вуйко моєї дівчини, рідний брат пані Підміської є в консистори крилошанином...

— Ага! Справді, я призабув. Господине,— говорив о. Городиський гладячи його по руці — такий вуйко, то стане за два посаги.

— Тільки отче, пробі! Не гадайте, що я для жінчиного вуйка висватав панну Підміську, я по серцю вибір зробив...

— Не гадав і не гадаю. Впрочім був би це не дуже певний рахунок, бо це лише так довго тріватиме, як довго він в капітулі. Впрочім то чоловік старший і може минутися...

Знову розмова переходила на домашні справи. О. Городиський зміркувався і спитав:

— А поза співом яка ваша спеціяльність?

— Проповідництво. Я вже пробував у Львові і мені гратулювали такі, що на тім розуміються. Радили працювати над собою. Говорити плавно, то ям міг ще як ученник гімназії. Я не зле декламував, у мене й голос є. Те все треба вихіснувати. Треба вправляти память. Воно з цим буде чимало праці, а я ці перешкоди мушу побороти.

— Отце гарно! Це вже так скоро не минеться, як голос. Щасть Боже! У нас так мало проповідників, а підручників до проповідів ще менше. Треба користа-ти з німецьких та российських, бо наших дасть Біг... Тішуся...— О. Городиський ходив по хаті в задумі. А далі станув перед Василем і каже:

— Господине! Коли вже зійшла бесіда на таку цікаву для мене тему, так може-б я вас попросив до мене на слідуючу неділю з проповідю. Буде це у нас

— сенсаційна новість. Ви свіжий чоловік, так сказати б, що лиш з голки, ви тутешні. Це парафії заімпонує. А мені старому вже й концепту не стає. Моя проповідь не робить такого вражіння, як ваша, бо я їм вже

трийцять літ проповідую. Щоби я золотоустим був, то трийцять літ обробляти ті самі теми на ріжні лади, то тяжко... Отже приймаєте запросини?

— Дуже радо, отче, і згори дякую за довіря. Я лише буду просити о які підручники.

— Але-ж добре, у мне є декілька, дам вам і євангеліє на неділю, а часу буде у вас доволі... сьогодні второк...

— Яв четвер поїду до міста, щоби мою скринчину привезти там моя реверенда є, а без цього годі.

О. Городиський подивився на Василя мірячи очима його стать:

— Ну, моя реверенда на вас не придасться. Пішли зараз до шафи з книжками і стали вибирати.

Зібралося кілька.

Василь взяв їх під паху і хотів відходити, як йому заступила дорогу їмость Городиська, що верталася як раз від господарства.

То була старша вже жінка з сивим волоссям, одягнена по домашньому. Голову перевязала білою хустиною по під бороду.

— От і маєш! — говорила, — я спішуся з роботою, щоб з вами привітатись, а ви вже втікаєте? Ні, не позволю, вибачайте, лишіться ще, поки не напємося кави.

їмость взяла від Василя книжки і поклала на комоду...

— Я вас вже так давно не бачила, не говорила з вами,— що-ж ваша мама? Певно дуже тішиться, що буде мати сина єгомосцем.

— Моя мама безвпинно клопочеться господарством, а тепер ще і жнива, усе на її голові.

— Славна господина на цілу околицю і у всім сама собі раду дає... Не знаю чи вас тато так дуже на своїх будівлях заробляє... То я гадаю, до ґаздівства... гарне воно, велике...

На те вмішався в розмову о. Николай:

— Так не можна говорити,— кожний сам найліпше знає, як йому краще. Здається, що так краще, як тепер, бо Павло заробляє великі гроші на своїм підприємстві, що року то якусь нивку докупить...

— Правда, що нема чого чужими справами колопо-татися,— говорила їмость махнувши рукою...— Ви вже по теольогії...

— Вже і по іспиті, можна вже і виординуватися...

— То як? Не вженившись? Хай вас Господь боронить.

— До висвячення не треба бути жонатим,— говорив Василь усміхаючись...

— Говоріть здорові, а ви знаєте, що я думаю? Я вас спитаю інакше: Коли ваше весілля?

— Ми радились перед Пилипівкою, а ординація буде либонь по новім році.

— Ваша дівчина з доброго гнізда птиця, вдалась цілком в свою маму, дай Боже щасливо.

їмость стала накривати стіл обрусом і виймати ло-жочки з комоди. Наймичка принесла на підносі каву та хліб з маслом і всі посідали за стіл.

Невдовзі по тім Василь став збіратися до відходу. Він хотів зараз взятися до роботи...

— Чого вам так спішно?

— Треба мені приготовитись на неділю з проповіддю.

— Господин Василь обіцяв мені в неділю проповідь сказати в нашій церкві.

— То гарно, я дуже цікава. Василь забрав книжки і вийшов.

— Гарний хлопець,— каже о. Городиський до жінки,— шкода, що такого батька має...

— А хіба батько що? — питає жінка.

— Хіба ти його не знаєш? Тільки всього, що бо-гатий, а по за тим чоловік зарозумілий.

Василь кромі того, що в четвер поїхав до міста за своєю скринкою не виходив нікуди до неділі і приготовився. Читав, робив виписки з підручників і складав в одну цілість.

В неділю випала проповідь дуже гарно. Василеві дріжав голос зі зворушення, коли зачав говорити перший раз в свойому селі до своїх

сусідів старших і молодших. Нарід був захоплений, хоч не все гаразд розуміли.

І о. Городиський був вдоволений. Він подякував Василеві і предсказував йому на цім полі великі успіхи.

— Та я вас, отче, прошу о щиру батьківську критику...

— Усе було добре..., лише я би вам зробив одну увагу: памятайте про це, що в "отченаші" кромі цих гарних справ не от міра сего, є ще мова о хлібі насущнім... Цього не можна забувати в проповідях до простонароддя.

— Вже розумію... в проповідях треба присвячувати увагу темам щоденного життя і його потреб.

— Так воно справді. Ці теми здадуться дуже добре погодити з божеськими, а коли вони будуть з собою в згоді, то людська праця піде по Божій волі...

VI.

Жид із цьої честної кумпанії з Сугота, що його товариші для довгої шиї прозвали гусаком, украВши коні з перед коршми на Сиготі поїхав прямо до Дністра. На міст не в'їздив, лише поїхав прямо до Дністра. Тут коні випряг, а візок трутив з берега в річку. Води в Дністрі покищо було мало, та при такій зливі можна було надіятись, що прибуде, і або візок забере і понесе світами, або примулить його зовсім. Гусак поспинав коні до купи і манівцями далеко від публичного шляху, поцвалував до Самбора. Дорогу він знав дуже добре, знав де можна з жандармом стрінутися, або бодай з людьми, котрі би потім показали дорогу, якою їхав. В той спосіб переїхав без перешкоди. Дощ ляв наче з відра, ніхто не показувався, всі по хатах сиділи. Гусак бічними переулками переїхав на "бліх" і тут над млинівкою не далеко спусту станув перед одним

жидівським домівством і легенько застукав і зашарахкотів пальцем по вікні. В хаті хтось прокінув-ся, вихілився через вікно забурмотів жидівське слово. Гусак йому відповів. Згодом відчинилися ворота від подвіря і туди гусак перевів коні. Ворота зараз зачинились. Серед дощу і пітьми забовдуріла якась стать, приступила до коний і стала їх нащупувати від хребта і голови аж до ніг.

— Фін а дідич? (чи двірські?)

— Йо.

— А фейнес гоуль... (гарні коні).

Тепер вже гусак повів коний сам до позадньої будівлі, поприпинав до жолоба, підсипав вівса і не пішов у хату, поки не повитирав віхтем соломи всі троє коний. При цій роботі намучився, аж зіпрів. Усе робив на помацки так справно начеб у білу днину. Відтак замкнув двері і пішов у хату. Йшов так осторожно, так ступав по болоті потихоньки, мов кіт, що йде на лови.

В хаті було ще темнійте як на дворі. Гусак знову на помацки відчинив скриню, виняв сухе білє і пере-дягся, бо перемок до тіла.

— Шльомки, вус тіс-ді? (що ти робиш?) — питає з леговиска якийсь старечий голос.

— Передягаюсь в сухе.

— Де ти був?

— На Сиготі в коршмі.

— То з того, що нині мало бути в Білинці?

— Ні, це я взяв по дорозі.— Він оповів старому про свою штуку, а цей сміявся з дотепу Шльомка аж закашлявся.

— Ті коні твої, не на спілку.

— Я їх забрав сам, але ділитися треба...

— Ді біст а гоїшер нар (ти хлопський дурень) На що ділитися, як ти взяв сам? З тими шітефами (спільники) нічого не можна доробитися, а все ділися.

— Ти знаєш, тате, які у нас постанови, все до спілки, чи я сам візьму, чи з другими, то все спільне. Що вони нині в Білинці зароблять, то також буде спільне, хоч мене там не було. Все-ж мені сьогодні легча робота припала.

— А чи вони тої ночи що заробили?

— Не знаю. Як я там був, то ще не рушалися, бо не було ще Черупи.

Шльомко поклався на банкбетлі і заснув зараз.

Той старий жид, якого Гусак назвав татом, Мошко Кваргель загально відомий торговець збіжем. Він мав великий магазин збіжа таки біля свого домівства на Бліху над самою влинівкою в цьому місци, де був спуст зайвої води. Тут був безвпинно такий шум наче під лотоками в млині, що не було слова чути. Оселя була околена високим парканом, на якім понабивано горою цвяхів, щоб ніхто не переліз. З переду стояла звичайна жидівська хата осіла від старости в землю з двома малими віконцями на вулицю. Було тут усього три низькі страшно вонювані кімнати, в яких жив старий Кваргель з родиною т. є.: з двома жонатими синами і зятем. Скільки від них мав унуків не міг сам відповісти не надумавшись.

Старий Кваргель людина старезна, зівяла і суха мов сушена риба. Замітний у нього був ніс, подібний до яструбячого клюва. Через брак зубів борода сторчала високо в гору і стояла не далеко носа. Поморщене лице поросле було ріденькою сивою бородою.

Мошка знали дооколичні селяни, яких він не відка-зувався "ратувати" у скрутну годину, позичав їм то гроший то збіжа на високий лихвярський бариш. Неточних у віддаванні він процесував немилосердно і продавав їхню землю на ліцитації, а кому на велику просьбу відложив екзекуцію, то на те тільки, щоб його ще більше у свою павутину заплутати.

Мошко мав щасливу руку, що у своїй ділах ніколи не втрачав. З панами він не заходився, лише з мужиками, а поки котрому що позичав, то перш розвідав про нього добре, оцінив докладно поза це, що йому без втрати можна було дати, не поступився.

Мужики лізли до нього, як нетлі до світла, законів проти лихві не було тоді і Мошкові йшов інтерес знаменито, і він богатів.

Та цего по ньому не можна було пізнати. Мешкав все вбого, ходив обдертий як послідний прошак, а його святочний атласовий жупан, ще старі люди тямили. До того він ще перед людьми все нарікав, жалувався, що інтерес йде зле, і він втрачає. Жиди знали краще Мошка чим ті жертви, що до нього лізли. Вони його виминали, навіть зі школи його викинули, і він мусів дорого вкупитися до школи побічної маленької, устроє-ної для кількох родин. Кого якого знакомого жида було спитати, хто є Мошко, то він кривився, гладився по бороді і оглядаючися на боки, чи хто не підслухує, говорив одно слово: ганеф (злодій) та спльовував на бік.

Бо Мошко, кромі цього інтересу лихвярсько-збі-жевого, з яким перед світом не крився, мав ще другий потайний, про який дехто знав, та боявся зраджувати. Він враз з своїми синами і своїм сватом, що держав Пинявську велику коршму, належав до великої злодійської компанії

конокрадів. Ся спілка вела свої діла виключно в Галичині і удержувала богато агентів і спільників за межами Галичини на Угорщині і в Росії, де перепродувала крадені коні, відбирала подібний товар за кордоном і продавала тут по великих ярмарках в Улашківцях, Мостисках і т. і.

Організація спілки була знаменита і зраскова. Члени мали до себе взаїмне довірря і ніхто нікого не посмів ошукати, коли не хотів ранше, як йому було писано, помандрувати на той світ. Не ведено жадних книг торговельних, ні записок, та що видав. Організація була така, що її члени не знали себе взаїмно, хіба ті що працювали блище себе, так як колісцята одного довгого ланцюга, ті що побіч себе. Ніхто з членів не знав головного. Деякі спільники вели попри те ще оден інтерес: пускали в обіг фальшовані гроші. Цей товар мав свої особливі назви. Сандерваре (товар Александра) звалися фалшиві рублі (Александер II тоді царював) — Францесваре були фалшовані австрійські гульдени (від цісаря Франца Иосифа).

Спілка була інтернаціональна на галицькім грунті.

Там належали всі народности навіть цигани.

Про істнування спілки знала краєва жандармерія, та не могла нічого порадити. Як повелось її піймати злодія, то це було лише спорадичним місцевим випадком, на власну руку. Спілки ніхто не прихопив. Пійманий злодій не богато знав, а товаришів не видав. Коли би це зробив, не жити йому поза криміналом на світі. За свою діскрецію він мав право на поміч спілки. Знав, що з голоду за решіткою не згине, а відбувши кару не буде журитися з чого жити бо все знайде готове.

Мошко Кваргель був важним огнивом в тім злодійськім ланцюгу. Не то що сам був "кутий на всі чотири ноги" і він потрафив видумати спосіб у найкритичні-щім положенні. Мав двох одчайдушних синів, якіби і самого чорта не злякались обікрасти. Такого самого зятя, і такого самого розумного і хитрого свата, що держав Пинявську коршму. До того

Кваргель видумав в Самборі такий штудерний сховок на вкрадені коні, яким можна було між спільниками повелича-тись. Іменно у цім збіжевім магазині був оден переділ над самим берегом річки, добре замаскований перед людським оком. Тут ніхто би його не догадався, бо гній можна було від разу пустити на воду, а серед безвпинного шуму води на спусті не чути було тупоту кінських ніг по деревлянім помості, ані їх ір-зання, коли би їм цього захотілося. Конокради, що це місце знали, а таких було лише кілька вибраних — лиш язиком цмюкали на Мошкову проворність. Квар-гель маючи з грішми до діла міг деколи при купні збіжа убгати неопитному чоловікові фальшивий австрий-ський банкнот зовсім непомітно.

Кваргель працював лише головою. У всьому виручався своїми синами. Жиди від нього сторонили, та він складав це на счот жидівської конкуренційної зависти і цим бляхманив людям світ.

У тім часі, як ці події відбувались, спілка стояла на вершку свого розцвіту. Нічого її не загрожувало. Вона розтягалася від Карпат до Збруча. Що було тут вкрадено мандрувало ночами за найближчий кордон, і пропадало безслідно. Не сама спілка, але й спільники конокради мали великого ворога в мужиках.

Як який конокрад попався в хлопські руки, то бажав собі лише як ангела, щоби зявився жандарм і його перебрав, або щоби ціла хлопська операція над ним скінчилася лише на поломаню ребер. Бо звичайно його так справили, що як не вбили на смерть, то виходив з їх рук немічним калікою. Мужик уважає за найбільшого свого ворога конокрада і палія.

Та мужики виступали ворожо лише тоді проти них, коли кого піймали на горячому вчинку. Поза тим поводились пасивно. Мужик шукав лише за своїми вкраденими кіньми, а далі до вислідження злодія не мішався боячись його помсти. Він конокрада, якого не зловив не видав. Він навіть складав конокрадам жертву, щоби його не дразнити. Богатші мужики орали злодіям землю, виручали їх, складали їм збіже, як річний гарач.

Таких слухняних хлопів конокради "щадили". Траплялось таке, що коли слухняному мужикові справді вкрадено коні, він йшов жалуватись до свого конокрада, а цей або йому сказав, де суть заховані вкрадені коні, або сам йому приводив їх на другий — третий день.

Конюшецький грабя повідомив зараз жандармерію про крадіж коний і візка на Сиготі, та заки вона розпочала слідити, то люди з Закуття вже знайшли стор-чачий з води візок, що дишлем забився в дністровім намулі, а коні були вже на Уграх. Бо зараз другої ночи проворний Шльомко повів їх в Карпати ноччу, так само не помітно, як їх сюди привів. Жандарми не вислідили нічого. Той жандарм, що його Шалапінда хотів зарізати не сказав нікому слова про свою пригоду, боячись догани від своїх зверхників за неосто-рожне, легкодушне поведения. Вдоволився тим, що поприсяг собі помсту на конокрадах, а коли який в його руки достанеться, то відпокутує вже і за того, що хотів його життя збавити...

VII.

Павло Пандяк вернув з своєї мандрівки до дому аж по тижневи. Вернув злий. Нарікав на своїх підручних, що то дурні, нероби, що не можна на них покладатися, що замість путньої роботи псують йому матеріял, і через це має великі втрати. Ось як раз в одному селі поміряли зле дерево, так його й порізали і все попсували.

Пандяк воркотів цілий день. Відгрожувався, що нарік вмиє від усього руки, і жадної більше роботи не прийме хочби навіть для ріднього брата. Порозганяє всіх дармоїдів од себе і буде пильнувати лише свого ґаздівства. В дома з цього дуже раділи, хоч і не зовсім цим погрозам вірили, бо частенько таке від Пандяка чули, кожного року.

Пандяк пересидів того разу в дома кілька неділ. Раз тільки виїхав до Підбужа за купном дерева, але лише на коротко. За той час він обробив поле, засіяв озимину, а люди з села не могли надивуватись побачивши Пандяка при роботі в полі, бо вже давно цього не було.

Василь помагав батькові, як іноді, коли як школяр гімназії побував на феріях. Передягався в полотнянку, надів старі чоботи, або таки босий, і ніхто би у йому не догадав покінченого богослова, співака і доброго проповідника.

Одного разу в неділю при обіді заговорив батько:

— Що-ж ти, Василю, чи довго будеш так вислугу-ватися нашому попові цими казанями?

— Хіба-ж я вислугуюсь? Священик на мені не заробляє, бо за проповіді нічого не береся, а я радий, що мені позваляє проповідати і вправлятися.

— Я це знаю, але це він повинен робити, не ти. Ти його виручаєш, а він з цього хіснує.

— Кажу вам, що я з цього хісную більше як він.

— І це я розумію, та я би рад знати, як довго воно ще буде і коли ти зачнеш вже робити сам на себе?

— Поки не стану священиком сам.

— О то-ж то хотів я тебе спитати.

— Та я вже не раз вам казав, що ординація буде аж по новім році.

— А коли-би тебе владика не хотів висвятити?

Таке питаннє почув Василь перший раз од батька і не мало счудувався, з відкіля йому таке прийшло на думку.

— До цього не має владика правної причини.

— А ти знаєш, які то можуть бути причини, щоб владика не висвятив?

— Ріжні суть причини. Взагалі, коли богослов по-казав-сяби негідним вступити у священичий стан.

— От так, даймо на то, як би не посплачував своїх довгів.

— Буває і таке, та я жадних довгів не маю.

— Так, так, бо я тобі все посилав і довгів не треба було робити, а коли-би ти хотів висвятитися не оженившися?

— Це ніяка перешкода, бо суть священики без-женні. Та я не розумію, на що ви мене таке питаєте?

— Але я це хочу знати,— говорив Пандяк очевидно подразнений,— я знаю, що ти заручився, хочеш женитися перед Пилипівкою. А чи ти знаєш кілько попадя дасть тобі посагу за донькою?

— За те не було між нами ніколи мови. Дасть, що зможе, я і так бідним не буду. Посаг то у мене дрібниця.

— Певно, що дрібниця, як батько надбав, і є готове, але ти на це не дуже рахуй, бо ріжно в світі буває...

— Про мене, тату, не давайте мені нічого, а я таки про посаг з панею Підліською не буду нічого говорити.

— Ти хіба дурень,— крикнув Пандяк, і вдарив кулаком по столі,— а я тобі кажу, що як тота твоя панна не положить на стіл півтора тисячки, або не запише у нотаря хатчини твоя теща, то весілля не буде.

Василь аж задеревів:

— Тату, що вам до голови прийшло зачинати сьогодні при святі таку розмову? І до чого воно? Я женюся для себе, і тут вже так буде, як я схочу.

То була перша суперечка сина з батьком, перша опозиція проти волі батька.

Пандяк затяв зуби і заскалив на сина око, начеб хотів його на скрізь провертіти...

— Як підеш проти моєї волі, не дам батьківського благословенства і з мого майна нічого не понюхаєш,— процідив крізь затиснені зуби...

— То мене Бог поблагословить, бо я не дав причини, щоб мені батьківського благословеньства відмовляти...

— Файний з тебе піп буде, як ти таке говориш...

— Який буде з мене піп, це осудять другі, що на цім краще вас розуміються,— сказав обиджений Василь і поклав ложку на столі...

— Слухай, хлопче, вважай, бо за таке говорения, то я тебе краще висвячу, як біскуп, ти певно ще тямиш, яка у мене тверда рука, і реверенда тебе не заступить...

Василь був схвильований до крайности. Такого він ще не чув. Як воно? Йому покінченому богослові грозить батько биттям начеб дітвакові? Василь встав від стола.

— Спробуйте! А я не завагаюсь піти до суду пожалуватися за побиття, бо я сам руки на вас не піднесу, тому, що ви мій батько. Побачите, що вам на суді скажуть...

Такого знову Пандяк не сподівався. Він пополотнів на лиці мов стіна. Павлиха перестала їсти теж. Мала Параня стала плакати. Павлиха ще таким свого чоловіка не бачила. Що йому сталося? Вона ніколи чоловікові не противилась і говорила мало. Тепер почувши, як він Василеві грозить, вона не втерпіла:

— Павле? Що ти говориш? Бог тебе відступив? Та ти би підняв руку на Василя, що за пів року буде священиком?

— Мовчи дурна! Ти цього не розумієш. Кажу вам, що так буде, як я хочу, і баста!

Він устав від стола сердитий, надяг свиту і вийшов. За хвилю побачили, як запряг свій візок і поїхав.

— Що татові сталося?

— То чиясь намова,— каже Василь.— Тут чорт вложив свій палець. Я гадаю, що якийсь фактор піднявся мене з богатою засватати, та цим богацтвом татові голову замакітрив.

— Але ти Василю цього не слухай і своєї панни не покидай. То така добра дитина і мені дуже по серцю. Як вона мене вже тепер шанує. Не зважає на це, що я собі проста баба з села. А друга то може би у кухню не приняла. Я знаю, як між людьми водиться. За богацтвом, сину, не побивайся. Воно само прийде, коли Бог поблагословить, а коли ні, то і готове розточиться. Нераз я думала над тим, яка я буду щаслива з такою невісточкою як приліпочка. Не слухай сину тата, то все минеться. Він вибурмочеся, викричиться, а потому таки пристане. А хочби і ні, ну то що? Хіба-ж ти для батька женишся?

— Я мамо, не хотів би з батьком зривати, хіба би не можна було инакше... Я ще спробую по-доброму.

— Тобі би з цим порадитись у нашого єгомостя.

— Певно, що пораджуся, а завтра поїду до міста і поговорю з о. Ясиницьким. Він опікуном моєї Гані, і розумна голова...

— Так сину, ти людий розумних радься, але і свій розум май.

З того дня в хаті Пандяків настала сумна година. Всі ходили наче предчуваючи якесь велике лихо, що їх має стрінути.

Другої днини поїхав Василь до міста і в першу чергу зайшов до о. Ясиницького. Розповів йому зараз свою розмову з батьком.

— Я знав, що до такої розмови мусить прийти, лише я не припускав, щоб розмова таку різку форму прибрала. Ваш батько очевидно небезпечний чоловік і

Г

упрямий. Але ви не беріть собі цього до серця і не припускайте собі до голови зараз найгірше. Я вже мав одну розмову з ним і йому таку альтернативу поставив, яка бачу з його розмови з вами мусіла влісти йому в голову.

— А що це за альтернатива?

— Вибачайте, але поки що, я вам цього сказати не можу, бо це би похрестувало витичену дорогу. Скажу вам потому. Я ще раз з ним поговорю на розум, і надіюся, що поступиться.

— Я би теж хотів поладнати діло по доброму і з батьком не зривати, бо все-ж то мій батько.

— Гарно воно, що ви так думаєте, але знову тоді повинуватися батькові в таких дурницях і забаганках. Богач лише про богацтво думає.

— Я догадуюся, що в справу вмішався якийсь посередник. Батько має ріжні інтереси будівляні в ріжних околицях. Певно піддали батькові думку на якусь бо-гату попівну і хоче поторгуватися...

— І це може бути, хоч такі маклярства дуже погані і не достойні священика.

— Як еже ми тепер поведемо діло?

— Ми зробимо так: я скажу моїм ученикам в Гордині, щоби за вашим батьком зорили, а коли появиться, то щоби його до мене запросили. З другого боку хай о. Городиський уговорює його також.

— Батька тепер нема дома...

— А коли вернеся?

— Того ніхто не вгадає.

Допервa від о. Ясиницького пішов Василь до Поліських. Його прийняли як звичайно радо. Та Василь не міг успокоїти себе від послідньої розмови з батьком. Він був сумний, хоч як змагався показувати з себе веселого. Його помішання завважала і мати і донька. Перша відгадала причину його смутку, друга не знала нічого.

Пані Підміська рішилася розмовитись сьогодні з Василем на розум. Коли би Василь справді пішов за думкою свого батька і торгувався за

посаг, вона поклала собі зараз заручини зірвати, і вицофатися з цьої забави з честю. її донька не сміє бути предметом торгу. Правда, що про її заручини знали всі, і таким зірванням вона би опозорила себе, але кожен її виправдає, що вона нічого у цьому не винувата. Останеться старою панною, то і такі живуть якось на світі. Але на сам спогад стародівства зробилося їй жаль дитини і слеза з ока капала. Таке було не раз од хвилі тої прикрої розмови з старим Пандяком. Але хай буде що хоче, та вона ніколи своєї дитини не упокорить.

Пані Підміська вислала за чимось дочку з кімнати і остала сама з Василем.

— Пане Василю, всі знають, що ви заручені з Ганею. Я по ваших освідчинах вважала це так певним, що не робила з цього перед людьми секрету. Пригадую вам, що за посяг ми ніколи словечка не говорили, ви не зачинали такої розмови, а я вам нічого не обіцювала. Бо ви знали добре, що те все, що я маю, достанеться нікому другому, хіба одній Гані. Мій син Сильвуньо вже давно з цим згодився, бо він вже узяв свою пайку по батькові в тім, що ми його вивели в люди. Я вже стала за вашою згодою ладити до весілля. Аж перед кількома днями ваш батько — ні сіло, ні впало,— став за посаг Гані так брутально і непристойно упоминатися, що я хотіла йому наговорити і випросити за двері. Мене лише одна думка здержувала, чи ви поділяєте бажання батька, чи ні. Ви це добре знаєте, бо ми перед вами з нічим не крилися, що я кромі цього домика нічого немаю. І як довго я живу, цей домик мусить бути моїм. Знаю, що на старість мої діти подали би мені радо кусок хліба, та я на ласці жити не хочу і хочу щось мати до моєї смерти.

— Пані добродійко,— сказав врочисто Василь цілуючи її в руку.— Мені дуже жаль і соромно, що батько мій проти моєї волі, і без мого відома зважився вмішатися в не своє, а моє, діло, виключно моє. Я стою на тім самім становиску, що і перше і посаг є у мене річ побічна, котра не то що рішати не буде, але взагалі не буде про нього мови. Я на посаг не полюю, а на доказ цього скажу це, що за увесь час моїх богословських наук моя нога не станула ані в однім домі, де суть посажні дівчата. За

неделікатність мойого батька я дуже перепрошую. Прошу мати на увазі це, що мій батько мужик-дук, що усе мірить на гроші і побогацьки думає. Я сам і при помочи прихильних мені людий буду старатися батька по доброму уговорити, а коли би мені це не повелося, то не зважаючи на жадні наслідки, піду проти його волі за голосом мойого серця і сумління. Панни Гані я не покину за ніщо в світі.

Його голос дріжав зі зворушення. Пані Підміська прослезилася. Василь цілував її руку, а вона поцілувала його в голову, а відтак обняла її своїми мозолистими руками начеб благословила. Вона вважала тепер справу за покінчену, вона бачила, що небо у неї прояснюється, переконалася, що її Ганя з таким чоловіком буде щаслива.

Тепер можна буде Гані все сказати і повторити розмову зі старим і з Василем. До тепер вона свій тяжкий смуток перед Ганею ховала, хоч дівчина кілька разів помітила, що мама має якусь журу і питала її про причину.

Тепер як раз Ганя вернулася в кімнату, і побачила, що мама втирає сльози, а Василь стоїть перед нею зворушений. Василь знову думав, що Ганя вже все знає. Він приступив до неї, узяв її за обі руки, і каже:

— Моя найдороща Ганю, запевняю тебе, що жадна сила нас не розлучить, я твій на віки, так мені Господи Боже допоможи!

Ганя дивилась на маму питаючи, що це значить?

— Я тобі дитино потому усе поясню. Ти щаслива, що тобі Господь такого чоловіка посилає.

Василь зробив таку тверду постанову в послідній хвилі. Коли сюди йшов, думав лише над способами, як би батька задобрити і приєднати. Рішуча мова пані Підліської вирішила все відразу. Душа його подразнена

нахабностю і неделікатностю батька збунтувалася, нагадала йому, що він власновільний, має право сам про своє рішати, і він рішився.

Тепер усім полегчало на серцю, лиця прояснилися наче по тяжкім томлячім вижиданюю великої бурі-тучі, якої не було, бо її буйний вітер розвіяв і пігнав на ліси на гори. Розмова пішла давним ладом весело. Василь забарився тут ще часок і поїхав до дому.

Ідучи він думав собі: "Я зробив добре, так треба було зробити зараз, і було би біді край. А хібаж я хоч хвилиньку думав, що зроблю инакше? Одне, що я хотів батька придобрити і не зривати з ним, а що буде опісля, того я ще не розібрав. Тепер вирішено і те. Женюсь, слова не зломлю тай кінець, а батько хай собі робить, що хоче. Коли йому воля, то хай мене і виречеся, мені байдуже. Досі я зносив терпиливо всі його примхи, тепер не буду..."

Пані Підліська по від'їзді Василя розказала Гані, про що воно йшло. Ганя споважніла відразу і почувала себе обидженою.

— Шкода, що мені мама від разу цього не сказали. Було б це вменчило вам клопоту і смутку.

— Я тобі, дитино, хотіла заощадити турботи, поки справа не виясниться, а воно бачиш, як раз добре вийшло...

— Я була би, мамо, час цієї вашої і моєї турботи вкоротила. Я була би з паном Пандяком довго не роздобрювала, о. Ясиницькому голови не клопотала, а від

разу поговорила з Василем. Чи ви. мамо думаєте, що я би стерпіла таке упокорення, щоби за мій посаг такий Пандяк торгувався як за шапку на ярмарці? Тоді я не година була б назватися вашою донькою. Я наслухалась доволі від вас, як ви з покійним татунцем подружилися. Там про посаг в мою душу запало. Тут все залежало від Василя, коли б він

справді поступився батькові і хотів на його дудку про посаг фати, я би була цілою силою здавила мою любов і сказала йому: почтеніє, господине. Я бачу, як ви мене любите, женіться з посагом, та не моїм.

Пані Підліська похитала головою і каже:

— І пішла-бись дитино по моїй смерти до Сильвуня жити...

Дівчина огнівалася.

— Що? Я на ласці жити? Ніколи! Остати старою попадянкою як богато инших сиріт робить? Бавити братові діти, пильнувати чужих курей та гусят, давати малим поросятам їсти, видавати коням обрік, пильнувати хати, порядку, латати стару одежу, та братовій приносити рано свіжу каву до ліжка? Ні, мамо, краще мені з моста та у воду. Ні, мамо, я мала би своє ремесло і не була ні від кого залежною, не була би посміховищем челяді. Я би заміж вже не вийшла, бо я лише раз полюбила і то одного Василя, але я би жила самостійно і незалежно...

— Пішла би ти в мої сліди і держала студентів на станції, то гіркий хліб...

— Про це я навіть не думала.

— Ну, що ж ти таке видумала, ти моя розумна голівко? В инших краях йдуть дівчата до урядів служити, у нас цього ще нема. Та й се дуже гіркий хліб, бо дівчина наражена на ріжні небезпеки... Лишається одна семінарія учительська, та тебе би давати ще до Львова до школи на чотири роки, а я не мала би на це спромоги.

— І це, мамо ні. От я зараз скажу мамі мій план. Та це властиве не план, бо я не знаючи про розмову мами з старим Пандяком не мала потреби таких планів складати. Я лише собі так не раз думала дивлячись на нещасну долю старих попівен, тих нещасливих тіток, Мінців, Кундзів, Сабців і т. д., що на старости літ роблять роботу, яку я вище змальовала та мусять відповідати своїм братанкам на такі питання: чому тета не має чоловіка? чому мамуньця вчера сказала, що тета дурна і т. д. Тоді прийшло мені на думку, що я зробила би так: я би поїхала до Львова на якийсь час, вступила би на науку крою і шиття до якої перворядної кравчині. До цього допомогли би мені мама і Сильвуньо, хочби навіть у формі позички. Я би цього ремесла гарно вивчилась, і приїхала знову сюди і тут заложила свою власну робітню, яку би я старалася вести солідно. І думаю, що при невсипучій пращ і ретельности, я не лише сама жила би достат-но і не залежно, але ще примістила би при собі не одну бідну посестру сироту, якій не хотілось би остати тепер Сабцею, чи якою другою. Цей домик ваш, дорога мамо, як раз надавався би на таку робітню, а поки не вивелися би пані, що люблять гарно вбіратися, я би з голоду не вмерла...

Пані Підліська слухала цих слів залюбки. Вона не могла з дива вийти над практичностю такого пляну.

— А ти мені Ганю, ніколи цього не говорила.

— Бо не було потреби. Все говорилося, що я виходжу заміж за Василя. Я вже казала, що цього плану я не складала для себе, але коли тепер мало-мало не порішилася моя доля инакше, що я мала остати старою панною, то такий план і мені міг станути в пригоді. Ваш домик мамо був би для мене опорою і з відсіля мене би ніхто не рушив. Правда, мамо, що не було чим так дуже турбуватися, що тут нагородив той пан Пандяк. Признаюся вам, мамо, що останнього разу, як він

тут був, він мені страшно не подобався. Приглядався мені так страшно, що я почула його колючий погляд на свойому тілі наче кропиву. Дивився на мене наче б мене перший раз в життю бачив а дивився так як

на тварину, яку хочеся на ярмарку купити. Бідний Василь, що такого батька має... Але я за нього не віддаюсь лише за сина і мені байдуже, який він, і хто він.

— А все ж то Василя батько.

— Та що з того? Хай він буде добрий чоловік, то я признаю у ньому батька, хоч він мужик, хоч би і наймит. Але то богач скупендяга, зарозумілий на своє богацтво і кожного чоловіка цінить на гульдени... От бачите, що иншого Василева мати. Я її люблю. Людина проста, але щира, з отвертим серцем. Я певна цього, що її за мій посаг ані сниться. Побачите, мамо, що так, я це предчуваю.

— Доню моя, я тебе не пізнаю. Я тебе вважала за дитину, а ти цілком доспіла жінка. Звідкіля то все у тебе так перемінилося?

Ганя усміхнулася і стала до матери пеститись.

— Ніколи я з тобою про це не говорила, та я бачите, мамо, дещо прочитала потай вас, про завдання і права жінок. То було по німецьки, а мама тої мови не знають. Цю книжку дала мені моя товаришка ще зі школи, жидівка...

— Доньцю! Може там які безбожности, богохульства в цих книжках? — сказала пані Підліська дуже налякана.— Бійся Бога! В нашому роді все були люде релігійні...

— Успокійтесь мамо, там про релігію не було ні слова, а були такі богохульства, як це, що я перед хвилею говорила: Завдання і права жінки. Завдання, що жінка призначена на жінку і матір, але нам не вільно мужів ловити і першому ліпшому на шию вяза-тися. Значить, що богато дівчат цього завдання сповнити не може. І що ж їм лишається? Або остати старою

панною, не потрібом на ласці родини погородженою і висміваною людиною, яка з часом стається справді смішною, або дбати самій про себе і заробляти на себе честно. І ті бідні невибрані ніким з мущин повинні тим другим шляхом йти. Під впливом цих книжок я зложила той план і ніхто мені не може закинути, щоб ця книжка була гірша і для мене не відповідна. Правда мамо?

— Правда, моя дитино, та бачиш я наплакалась. Я вихована в попівському роді. А знаєш, як нас вчили? Аби вийти заміж, та попадею бути, це було найбільше бажання в моїй сфері...

— О то-ж дорога мамо, ми мусимо з цьої задушної темної сфери вийти на ясний божий світ...

— А чи ти говорила коли про цю німецьку книжку з Василем?

— Ні, бо він певно тої книжки не то що не читав, але її не бачив. Взагалі, як я помітила, що він кромі своїх фахових книжок та романів, і то мало, не читав нічого. Його душа то біла книга, в якій можна дуже богато дечого написати. І я це зроблю. Він тепер вважає мене за звичайну собі попадяночку, та я його виведу з блуду, але аж по вінчанні. Тоді я йому вкажу, що йому читати треба, бо те, що він знає, то дуже мало, щоб вважати себе освіченою людиною. Я з цього дуже рада, що знайду матеріал необроблений і я його оброблю...

— Доню, я боюсь за тебе, щоб ти душі не погубила.

— Не погублю, мамо, а піднесу її ще вище до Бога... Мама не говорила вже нічого, а дивилася в свою

дитину мов в святий образок. Ганя справді виглядала під ту хвилю гарно. її біляве лице сіяло рішучостю, енергією, певностю своїх сил. Очи блистіли радостю, а білява коса довгого волосся надавала її вигляд якоїсь вищої істоти. Мамі здавалося, що Ганя в цій хвилі була на ангела похожа, якого на образках малюють.

— Поясни мені ще одне моя Ганю: чи ти справді полюбила Василя, і що ти в йому бачила достойного любови? Я собі зображаю, що женщина може полюбити лише такого мущину, в якім бачить ідеал мущини...

— Мамо, де тут ідеалів шукати! А коли дехто в звичайній людині ідеал бачить, то треба признати, що його вимоги на ідеал дуже маленькі. Я скажу вам, що мені у Василя подобалося. Хлопець гарний, здоровий, статечний, не п'є, не грає в карти, розумний, і мене справді любить. Це як раз прикмети на доброго мужа і товариша до смерти.

— Але мущина як голова жені повинен від неї стояти вище освітою, знанням, то що...

— Таких богато нема. Коли би прийшлося лише такі подружжа складати, то було би цього дуже мало... Я гадаю так, що Василь згодом буде більше освіченим, більше матиме знання, чим я, бо він має сильніщий підклад до цього. Він же вчився чогось в гімназії і в семінари, а я самоучка, дещо лише прочитала...

— Чи то все Ганю, що ти мені тут говорила, стоїть в цій німецькій книжці?

— Ні, мамо, суть ріжні книжки, що про це пишуть, я вже їх декілька прочитала.

— Моя доню, я боюсь за тебе, щоб ти недочиталася якого лиха. Я тебе старалася виховати в страсі божім, берегла чистоти твого серця і твоєї душі, як мойого ока.

— Повірте, мамо, що моє серце і моя душа є чисті, непорочні. Лише, що я все знаю, і зле і добре, і тим легче мені зберегти себе від злого. Воно-ж ясне як сонце, що треба робити. Хіба-ж дитину не остерігає перед огнем, що пече і показується йому, який вогонь?

Мені не раз аж смішно було, як мамуньця, коли що такого говорилося виправляла мене з хати, щоб я не-слухала.

— Не роби мені Ганю з цего докору, бо я так вихована, що в присутности дівчини не вільно було вимовити слова: штани або гачи... я так і тебе хотіла виховати.

— Мамочко, я вам докорів не роблю, але по нинішній нашій розмові не вважайте мене дитиною, лише за людину доспілу і не закривайте передімною нічого.

— Ти ще така молода...

— Мені вже двайцять літ минуло, а жінки ранше доспівають ніж мущини.

В тій хвилі відчиналися двері і війшов о. Ясиниць-кий.

— Чи був у вас Василь?

— Був, лиш що поїхаа

— Чи говорив, що був у мене?

— Ні, але про саме діло говорив. Ганя знає вже все. Він побожився, що щоб воно ні було, він Гані не покинеться, хоч би прийшлося з батьком всі зносини зірвати.

— А то славно! Прошу вас, я пообіцяв йому, що з його батьком ще раз на розум поговорю. Йду я через ринок і стрічаю старого Пандяка. От думаю, зроблю це зараз. Він удавав, що мене не бачить. Так я заступив йому дорогу і прошу до себе на кілька слів, бо маю до нього діло. І що ви на це скажете, що той хам мені одмовив. "Як каже, у єгомостя є до мене діло, то прошу до мене прийти, така сама дорога". Бачите, яка свиня! Так мені ще ніхто не відповів... Прямо шкандал!

— Жаль мені, що о. професор задля нас наразили свою особу на таку неприємність, а по сім, що не давно у нас сталося, шкода було трудитися.

— Ні, не шкода. Що Василь додержить слова, то я це знаю, але і я додержу, в половині дороги не стану, і з ним мушу поговорити. Як воно є, так є, але краще би Василеві з батьком не зривати і діло поладнати по доброму. Старий є упертий неотесаний брус, але беручи річ льогічно, він має рацію, що я повинен до нього прийти, як я маю до нього діло.

— Чи о. професор говорили може сьогодні Василеві, що коли би він зірвав заручини, то не буде висвячений?

— Ані слова! Це би виглядало на грозьбу, на силування, а я цього не хочу. Краще, що він рішився з доброї не вимушеної волі.

— А знаєте, о. професоре, який мала би плян що до своєї будуччини Ганя, як би була розручилась?

— Я цікавий. Певно пійти до брата на ласкавій хліб, це не був би мудрий план...

— Ні, навіть учителькою не хотіла би бути, а ось що.

Пані Підліська росказала усе подрібно, що від Гані почула.

— А, це славно! — каже о. Ясиницький подобрівши зовсім,— це мені подобається, і поки не вивелись дурні сойки, що люблять строїтися — а вони не виведуться ніколи — мала-б з чого жити. Ти Ганю славна дівчина, і за це тебе мушу похвалити.

Ганя засоромилась, що її так хвалять і вийшла. З цього користала пані Підліська, щоб в чотири очи поговорила з о. Ясиницьким.

Вона знову посумніла і каже:

— О. професор, я до вас у всьому так, як до ріднього за порадою. Я уже побоююсь про Ганю. Вона читає якісь книжки німецькі, і цей плян вона після цих книжок собі склала.

— Дуже похвально, що вона читає і дбає про своє знання.

— Ті кижки бере вона від жидівки...

— Не бійтеся, цих книжок ця жидівка сама не писала.

— Я боюся, щоби душі не погубила, бо в книжках ріжне написано, а я її виховувала в страсі божім.

— А які-ж ви хочете, щоб вона книжки читала, самі релігійні? Хіба-ж вона попом буде? Хай читає все. Завіряю вас, що в книжках які наша молодь читає, у цих розповсюджених романах французьких тільки мерзости, спокуси, гріха, богохульства, що плюнути не варто. Припускаю, що Ганя читає книжки научного змісту популярно написані. Німці у цьому мистці, і жадної бляги не напишуть. Із цього пляну, я уявляю собі, що ця книжка говорить о обовязках і правах женщини. Я щось такого читав, лише як раз не можу нагадати... Але з відкіля дівчина на стільки німецьку мову знає?

— То мій покійний муж вчив її від малку німецького, а так само на феріях. Все говорив, що знання німецької мови то ключ до освіти.

— Правда, я дуже з цього радий, що Ганя виб'ється своїм знанням по над пі наші дурні гусочки, що поза молитвослов, і лихі романи нічого не читають. Я з моїми дівчатами роблю те саме, вчу їх по німецьки, бо в школі не навчаться нічого...

— Та в школі вчать по німецьки...

— Вчили перше, а від коли завели польську научну мову, то тої науки німецького тільки, що кіт наплакав. Знаєте польську пословицю: учил Марцін Марці на...

— Спасибі о. професоре, що заспокоїли мою совість що до Гані.

— Не бійтеся нічого. Хай читає, як найбільше. На романи хай і не дивиться, бо це драньлише голову макітрить, і душу затроює. В польських романах

Крашевського лише про панів говориться, а у нас панів немає. З французьких знову такі річи, що зовсім не для нас, то погань — тфю! Та що порадиш? — О. Ясиницький вийшов. Пані Підліська заспокоїлась, пішла до Гані і стала її цілувати.

— Моя доню, як я тішуся, що ти така освічена...

— Мамо, не говоріть так. Мені до освіти ще дуже далеко. Тепер у мене лиш так, що я засвітила сірника, а мамуньці здається, що то сонце світить... Але все я тим, що знаю, зроблю мому чоловікові несподіванку. Він засоромиться мене і стане також над собою працювати над поглубленням свойого знання. Я цим дуже тішуся.

О. Ясиницький написав до о. Городиського листа, щоби зараз як вернеся старий Пандяк до дому прислав по нього коні.

Воно так і сталось. Пандяк приїхав за кілька днів до дому, а перед мешканням о. Ясиницького з'явилася бричка о. Городиського.

Як о. Ясиницький приїхав, о. Городиський післав зараз піддячого до Пандяка:

— Скажи Петре, що приїхав хтось з Самбора і має до Павла діло, щоби зараз прийшов до мене.

— Скажи, що його проситься, не забудь! — докинув о. Ясиницький.

От і не оглянулись, як піддачий вернувся з такою відповіддю: "Коли той хтось з міста має до него діло, то хай прийде, дорога однака".

О. Городиський аж побагрянів і закусив губи з досади. Такої нечемности від свого парохіянина він не надіявся.

— Шкода заходу, нічого не вдіємо...— каже.

— Так не можна казати, як ми ще не пробували. Тепер таке: Не прийшла гора до Магомеда, так він мусить пійти до гори. Ходім зараз.

— Дуже прикра місія каже,— о. Городиський.— Не побачив би він мене в своїй хаті, і я би його упокорив при найблищій нагоді. Але, як ви рішилися йти, то ходімо...

Стрінули Пандяка на оборі і звіталися.

— Ми прийшли до вас по ділу, бо ви не хотіли до нас прийти...

— Прошу в хату.

Пандяк був вдоволений, що по його стало і аж двох попів упокорив. Мусіло їх дуже припекти, коли аж сюди прийшли. Тепер можна твердо держатися. Посаг мусить бути забезпечений на письмі і то у нотаря. Ця хата в Самборі ліпша чим півтори тисячі готівкою, бо хати підуть з часом в гору в ціні.

В хаті була Павлиха і Василь, який нічого не знав про це, що батько, відповів піддячому.

Павлиха дуже була рада гостям і стала зараз змітати фартушиною порох з стільців.

— Гостенькі мої любі, чим же я вас прийму? — вона цілувала обидвох єгомосів по руках.

— Нічого, не турбуйтеся, ми прийшли по ділу до вашого чоловіка, бо він одмовився прийти до мене,— сказав о. Городиський.

Вона поглянула питаючо на чоловіка, та він не бачив цього, бо нахмурився мов хмара і дивився в землю. Павлисі було дуже соромно, що її чоловік такий нечемний супроти гостий, та ще й духовних осіб.

Пандяк присів на лавці не винимаючи з рота своєї люльки. Прижмурив по свойому одне око, і ждав аж до нього заговорять.

— Ви певно знаєте, господине,— говорив о. Яси-ницький,— що я є судовим опікуном панни Гані Підліської...

— Знаю...

— Ото-ж ми прийшли в такім ділі, що коли ваш син з нею заручений, то треба про весілля умовитись, а коло Різдва господин Василь поїде до ординації...

— Най їде.

— А весілля?

— Весілля не штука, але перед весіллям треба списати добру інтерцизу передслюбну. Потім були би без цього ріжні клопоти, а я цього не хочу.

— Між честними людьми інтерциза не потрібна, бо вистарчить слово.

— А мені вона потрібна. Слово піде з вітром, письмо лишиться все.

— Вона вам не потрібна, бо не ви женитесь, а ваш син.

— За мойого сина я говорю, на те я йому батько.

— Вибачайте, тату,— каже Василь,— але я вас не уповажнив за мене говорити, а я вже повнолітний, і про свою долю сам хочу рішати...

Василь був страшно зхвильований. Він бачив, що його приятелі з батьком не договоряться до путнього кінця і хотів діло покінчити від разу. Він побагря-нів на лиці і руки у нього дріжали, так само губи, котрі хотів прикусити зубами.

— Ти дурний, тай годі,— сказав Пандяк грізно,— як старші говорять, то мовчи.

О. Ясиницький обурився те-ж.

— Як можете в такий спосіб говорити до скінченого богослова?.. Йому лише поріг переступити і буде священиком...

— Оввa! Хіба-ж між священиками нема дурнів? Я сам таких бачив...

— А між селянами,— каже о. Ясиницький доведений до пасиї,— суть хами і свині, і я таких те-ж бачна

— Єгомость! До кого пєте? — питає Пандяк заскалив своє око — вважайте, що то в моїй хаті, і я тут господар.

О. Ясиницький спалахнув гнівом і вже мав його вилаяти як відізвався о. Городиський:

— Мені соромно за вас Павле, що-би мій парохія-нин так нечемно поводився з гостями і то ще з духовними особами.

— Гості не прошені, не кликані,— то не гості. Тепер виступив Василь

— Позвольте, отці духовні, шкода говорити одне слово. Я жадної інтерцизи не бажаю, а моє весілля відбудеться, так як було умовлено, перед Пилипівкою.

— А як ти так зробиш, паничу, то ти мені не син, а я .тобі не батько.

— Без такого батька я обійдуся,— крикнув Василь. У нього зайшли очі кров'ю, увесь дріжав стискаючи судорожно кулаки...

— Ти щенюку! — засичав Пандяк, устав з лави і став до сина поволі наближатися. Притім впялив у нього свої колючі очі, начеб хотів його на скрізь провертіти. Василь від цього зору наче скаменів. Кров у ньому застигла, руки та ноги задеревіли, не міг з місця рушитися.

Павлиха скочила і станула між батьком і сином.

— Павле! Ти хіба осатанів! Ти хочеш сина, і ще такого сина зневажити?

— Марш мені з хати! — крикнув до Василя показуючи на двері.

Василь наче провинившийся школяр похнюпив голову, вийшов до сіний не сказавши слова.

Обидва пан-отці повставали і вийшли з хати теж не попращавшися.

О. Ясиницький аж дріжав зі злости, бурмотів під носом і лаяв по польськи: мурга, хам, свіня, дай му обухем в леб, то бендзє гржечний. Допервa згодом вгамувався, відсапнув важко і каже до о. Городиського.

— Знаєте, що серед таких обставин, то можна забути на четверту заповідь божу!

— Так, так, та що тепер робити далі з тією справою, в яку ми оба встрягли і звантажувалися. Старий Василя прожене з хати, як же він проживе критичний час до ординації?

— Скажіть, що він його вже прогнав, бо я би Василеві дуже взяв за зле, коли би він до хати старого вернувся. А що до того, як проживе, то нічим журитися. До весілля хай живе у вас. Хліба у вас не переїсть, а хати не перележить. За це буде що неділі і свята проповідати Я взяв би його до себе, та знаєте скільки у мене дітий, а місця мало. У Підміської також не можна.

— Та я радо його прийму. Ми ж не такі бідні. Але знаєте, я старого боюся...

— Гадаєте, що вам Пандяк парафію збунтує, чого вам боятися?

— Парафії він не збунтує, бо ніхто за ним не пійде. Він від усіх не люблений, та ціле село його боїться. То чорт, не чоловік, по ньому можна всього сподіватися. Побачите, що тут щось страшного станеться...

О. Ясиницький задумався і так йшли мовчки:

— Бійтеся Бога, та ж не живемо в американських пралісах, а в державі, маємо жандармерію, суди...

— А все-ж держава не може собі ради дати з гільтаями... В решті... воля Божа. Я Василя прийму до себе. Побачу, що старий скаже. Та коли би він заявив мені, що цього не хоче, так вибачайте, але я би не міг супротивитися. Я на старі літа хочу супокою...

О. Ясиницький лиш плечима здвигнув. А далі нагадав собі щось, і завернув до хати Пандяка.

Василь, як його батько з хати прогнав, вже там не вернувся. Пішов до комори і став складати свою мізерію в скринчину. Пішов відтак з нею на вулицю.

За ним вибігла мама:

— Васильку, май розум, не роби сорому на усе село.

Потерпи, побачиш, усе буде добре, тато висапається і подобрієє.

— Хай той соромиться, хто до цього довів. Я не вернуся. Коли мене рідний батько з хати прогнав, так нічого мені тут робити. Я в світі не пропаду, але ногами себе доптати нікому не дозволю.

— Так ти мене сину, покидаєш на все? — Вона стала плакати.

— Мене би Бог побив, як би я вас, мамо, покинув. З вами я частенько стрічатися буду, то инше діло. Ви мені нічого злого не робили...

Він поцілував маму в руку і пішов далі.

Старий Пандяк сидів на лаві і на те все дивився крізь вікно. Хотів підслухати, що жінка з сином говорить, та не чув нічого.

Війшла заплакана Павлиха в хату:

— Опозорив ти нас небоже. Дивись, щоб коли цього не жалував, як буде вже за пізно...

— Хочеш, щоб я пішов його перепрошувати? Коли •нема в мене червоної шапочки...

— Так би слідувало зробити, бо він нічим не провинився, не обидив тебе ні словом.

— Обидив мене тим, що моїй волі спротивився. За це чим він тепер є, лише мені має дякувати. Я старався, посилав в школу, дбав про все, а тепер він мене не потребує, і фиркається... Але я його ще так приборкаю, що на колінах мене проситиме вибачіння...

— Усе село з нас буде сміятися...

— Оввa! мені це байдуже. Село вже не від нині на мене чортом дивиться, та це мені байдуже. Коли б мене не боялися, то давно би мене з села прогнали мої любі сусідоньки.

Тим часом Василь йдучи улицею стрінув о. Яси-ницького.

— Не робіть собі Василю з цілої тої дурної авантури нічого. Ваш батько страшний чоловік, але нічого вам не

■

зробить, хоч Ви проти його волі оженитесь. Тепер зробимо так: — ага! куди ви вибрались?

— Хочу поїхати до мого шкільного товариша до Мокрян, де він учителює і там пересиджу до весілля.

— До Мокрян за далеко. Ви мусите мати око над тим, що тут у ваших родичів робиться. На разі жийте у о. Городиського. З ним діло вже порішене, підемо там зараз.

О. Городиський прийшов до дому ранше і все розповів жінці, не висказуючи своїх побоювань на счот старого Пандяка.

їмость була цьому рада, що буде в хаті гість і стане веселійше, а так сидять у двоє і нудьгують.

Для Василя призначено парохіяльну канцелярію на мешкання. Тут стояв великий стіл з метриками, шафа з книжками, одне ліжко для гостя, коли б трафився і кілька стільців. На столі стояв більший хрест, великий каламар, мищина з піском і кілька гусячих пір до писання. В куті при дверях висіла на кілку стара ряса і епітрахиль. На шафі побіч великої купи старих газет визирала ручка від кропила, а при шафі на вбитім цвяху висіла мідяна посудина з свяченою водою. О. Городиський хрестив тут зімою діти, щоби в церкви не позамерзали.

Зараз потім розложився тут Василь а о. Ясиницький вернувся до дому.

Василь стоячи при вікні бачив, як його батько кудись поїхав своїм візком Бачив це і о. Городиський і на душі у нього полегчало, що якийсь час не треба того страшного чоловіка боятися.

Юдка Шалапінда, котрого у шайці конокрадів кликали Юцьом, мав свою оселю в Бережниці над Дністром. Мав тут своє домівство, стодолу, стайню і кілька моргів землі. Ніхто не знав напевно сказати, з чого він жив, так само не знали люди, з відкіля він в Бережниці взявся. Оселю купив на ліцитації, яку перевів Кваргель на однім мужику. Юць буцім то торгував кіньми, волами та коровами, їздив по ярмарках, а ціле господарство полишав на свою жінку Лайку, жидівку страшно нехарну, обдряпану і зателепану, та на дурноватого наймита Дмитра. У Шалапіндів було кількоро дітий також страшно обдертих і нехарних, які вічно пакостили людям по садах і огородах. Лайка була сварлива, пащекувата, що її люде виминали як злючу собаку. Вона не дуже то турбовалась господарством. Ніхто з робучих людий не йшов до неї на роботу, бо не хотіла платити цього, за що згодилась. Але Юцьо вмів собі порадити: йому мужики робили за дармо мов панщиною. Коли Юдка котрому сказав, буцім то попросив, щоби йому зробив це або те, то ніхто не посмів одмовитись. Зразу люди відмовлялись, висміяли його в вічи, та потім жалували того, бо Юдка їм страшно пакостив.

Такий неслухняний чоловік зараз за два дні потім мав в господарстві якусь болючу шкоду. Найменча шкода була, як йому витолочено збіжа, згорів полукіпок або копиця сіна. А то иншому затроєно або скалічено скот, побито гуси, порізано телята. Всі знали, що то Юцева робота, та ніколи не було на це свідків, і хоч Юцьо посидів трохи в слідстві, то через брак доказів його згодом пускали на волю. Навіть такі, що знали дещо, боялися свідкувати і мовчали мов камінь. Тому-то люди помстували на нього, проклинали, але таки корилися і робили жидівську панщину. Найчастіше пакостив Юцьо тим, що толочив людям збіжа і паші. Зіпне було в купу два коні, сяде на одного і поїде в ночі на вибрану нивку. Ніхто не смів приступити, щоб йому у вічі подивитися, бо Юцьо держав велику черешневу палку в руці і небезпечно було до нього зблизитися. Значить, що Юця ніхто у вічі не бачив, і так йому все проходило безкарно.

Двом тутешнім шляхтичам, братям Хлопецьким, які за ніщо в світі жидівської панщини не хотіли робити, так пакостив, що обидва продали свої оселі і перенеслись на десяте село. А жив там кремезний шляхтич Теодор Волошинський. Цей таки і панщини не робив і не хотів з села вступитися, хоч Юдка своїми пакостями доводив його до розпуки. Затроїв йому корову, скалічив вилами коня так, що тельбухи вийшли і треба було його добити, а вже що збіжа та трави натолочив, то й не злічити.

Волошинський надівся, що Юцеві прийде колись кінець, а сам із батьківщини таки не вступиться, але кінець йому не приходна

— Вам би сусідо, таки з цим чортом помиритися,— говорили, було, сусіди.— Ви йому нічого не зробите, а так то хіба підете слідом за Хлопецькими...

— Ну, ну, ще ви побачите, що я йому зроблю, щоби я мав на шибеницю піти.

Волошинський пильнувався перед його злобою, та нічого не вдіяв, бо пильнував звичайно не там, де Юцю зробив йому діймаючу шкоду.

Одного разу піймав Волошинський на молодій озимині ціле стадо Юцевих гусий. Инший би вигнав, та ще перепросив Юдчиху, що не дозволив їм пастися. Волошинський заняв усе, загнав до хліва і замкнув на колодку. Це було з рана. Волошинський потім поїхав в поле, оставляючи дома жінку і недолітка синка. На нещастя Юдка був того дня дома. Як йно Воло-

шинський виїхав з дому і люди з села повиїздили теж, Юдка впав на його домівство, розбив колодку, випустив свої гуси, а ціле стадо гусий, що на подвіррі в калабаньці пливало побив до одного палицею. Жінка хотіла не давати, хлопець верещав, ґвалтував. Юдка вибив одне і друге і пігнав свої гуси до дому.

Як Волошинський вернувся вечером до дому і про це довідався, аж заскреготів зубами зі злости.

— Ну, ну, Юців рахунок у мене росте що раз більший...

Сусіди радили завести жінку і синка до суду на оглядини, зробити жалобу за напад, за шкоду та побиття та Волошинський лиш руками замахав:

— Шкода заходу, що з того вийде? Нічого. Ніхто знову не схоче свідкувати, бо його бояться. Він знову вийде чистий, а я лише гроші та час втрачу. І ще з мене сміятися буде...

— Ви сусідо, хіба з села втечете так як Хло-пецькі...

— Не діжде цього той злодій, щоб я батьківщини покидався...

Минуло від цьої події дві неділі. То було вже в початках жовтня. Було ще тепло і худоба паслася по стерні.

Одної неділі в ранці дітваки, що вигнали пасти худобу, побачили на одній нивці з молодою озиминою якогось лежачого чоловіка. Прийшли блище і дуже налякались. На озимині лежав Юдка мертвий, а не далеко нього паслися два його коні зіпняті разом. Зі страху діти блище не придивлялися, стояли з далекі і кількох пігнало до села дати знати громадській старшині.

По селу наче б запалив. Люди хрестилися, діти плескали в долоні, а всі раділи страх, що вступився Юдка найтящий воріг села. Тої неділі пішли до церкви хіба старці та бабусі, бо усе раде було побачити неживого Юдку і великою юрбою рушили в поле.

І

Юдка лежав на землі лицем до долу. Від шиї виходив наперед довгий тонкий шнур, з якого роблять віжки, засилений на петлю. За ним простягався слід у витолоченій озимині. Юдка держав в закостенілих руках жмутки зірваної трави, очевидно хотів рятуватися в той спосіб і придержуватись трави. Прибігла і задряпана Юдчиха з великим вереском, криком і проклонами. Вона припала до трупа і хотіла його обернути, та війт не дозволив.

— Так мусить лишитися, поки не приїде судова комісія.— Війт казав людям відтрутити жидівку, хоч вона дерлася і верещала як навіжена.

Війт поставив коло трупа варту, а до міста післав письмо до суду. Зараз виделєгувано комісію, яка приїхала другого дня зрана: судія слідчий з писарем, двох лікарів і сам прокурор.

Він довідавшися, що сталося аж підскочив, так втішився. До свого товариша каже:

— Ми того драбугу мали богато разів на своїм варштаті, тай нічого йому не могли зробити, видно, що той якийсь мав щасливійшу руку. Ну — слава Богу, будемо мати трохи менче роботи.

Поперед усього пішла комісія на місце і стали рисувати ситуацийний плян. Убійство було поповнене на полі вдови Конопчохи, старої вже жінки. Вона певно цього не зробила. Шалапінду піймано на петлю. Шнур мав десять метрів довготи скручений з конопель. При тім кінці, де петля намазано шнур милом, щоб петля легче затягалася. Шнур як раз такої грубости, як хлопські віжки.

Петлю закинено із заду і так його стягнено з коня, і волочено на 55 кроків по озимині. Вимірковано місце, де він упав, правдоподібно він впав на ознак, а опісля поки втратив память повернувся і хапавсь трави, яка була в його закостенілих руках. В тім місці, де його звалили, лежала груба черешнева палиця. Всі пізнали, що то Шалапіндова. Лежала тут ще

недокурена люлька також Шалапінди власність. До комісії збіглося усе село і два жандарми не мало мали роботи відганяючи людей, щоби не пхалися. Лікарі казали повернути трупа горілиць, та не було кому цього зробити, бо люди стали тікати. Відразу як позамітав. З тяжкою бідою жандарми привели двох мужиків до роботи, за обшивку. Як повернули Шалапінду і люде його побачили, то аж скрикнули з остраху. Він виглядав страшніше, як живий. Очі повилазили на верха як баньки, язик висолоплений як у зарізаної товарний, лице посиніле як сукно, петля затягнулась і так здавило товстку мов у бика шию, що можна було чотирма пальцями обняти.

Всі стояли мов скаменілі мовчки. Прокуратор каже:

— Нераз я його бачив при розправі і почував перед ним респект. Але коли б він тепер ожив, то ми би всі перед ним втікали.

— Правда, прошу панів,— каже війт,— за життя був він страшний, але тепер в десятеро страшні-щий.

Згодом люде привикли до того виду, стали до трупа придивлятися і жартувати поміж собою.

На приказ війта приїхала фіра з села, щоб забрати трупа. Приїхали нарошно возом, на якому возять гній з поганими дощаними побічницями.

Коні побачивши трупа стали форкати і лякатися.

— Як коні занюхали зараз конокрада,— обзивається хтось з гурту.

— Певно,— каже другий,— кінь так само боїться конокрада як вовка.

Всі стали сміятися. Та зараз взялась звідкись Лайка, вона присікалась до людий з писком:

— Конокрад? Хто його піймав з кіньми, і коли? Ти пащекуватий шляхтичу, ви всі злодії, розбійники, душегуби, то ви його позбавили життя і осиротили моїх дітий, вас не мине шибениця, шля г би вас трафив...

— Та ти Лайко не шлякуй, бо як їх шляг трафить, то вже шибениці не буде потреба.

Всі знову стали сміятися з безсильної злости жидівки. Вона ще дуще стала кричати і ганьбити усіх, аж жандарм узяв її за плече і повів поза громаду.

Знову не було кому класти Шалапінду на віз, знову жандарми мусіли людий до цього силувати. Деяким вже було досить дивитись на те "стерво" і пішли до дому.

— Ще присниться в ночі, пек би йому та осина!

З тяжкою бідою витаскали трупа на віз, заложили побічницю і повезли.

За возом йшла комісія та юрба людий.

— А то будуть мати дідьки з чого сало топити. Товстий був мов кабан.

— Та де, злодії витоплять з його сало на злодійські свічки.

— Які злодійські?

— Не знаєш? Як злодій таку свічку засвітить, то може бушувати і ніхто не збудиться, аби йому стріляв над головою.

— Ти чув, що дзвонили, та не знаєш, в котрій церкві. То не з такого сала. Злодійські свічки робляться з сала первородньої дитини, і то хлопчика і треба вийняти живий плід Я це чув од мойого покійного діда. Розказував, як раз...

— Ані крихітки людського почуття у цих людий,— говорив суддя слідчий до прокуратора,— не чують пошани перед маєстатом смерти так природньої у кожного сотворіння... Страшно, як у того люда закоренився антісемітизм.

— Повірте мені, що тут не антісемітизм причиною,— говорив прокуратор.— Ви не знаєте тутешніх обставин і не знаєте, хто був... той. То був пострах, язва усього повіту, а найбільше цього бідного села... кілько разів я мав його в своїх руках, я був свято переконаний про його вину і ніколи нічого йому не можна було зробити, завсігди вивинувся як вюн. Подивіться, як люди радіють, що хтось освободив їх від цього кошмара, яким матери дітий лякали, а мужики проклинали лінивих коний: "бодай тебе Шалапінда спрятав". Кажу вам, що винуватця трудно буде викрити. Люди будуть ослонювати його темною хмарою. Я припускаю, що тут діло з якоюсь великою змовою. Ніколи нікого не зрадять під карою смерти. І я їм не дивуюсь. Де власть помогти не може, там самопоміч є конечна, хоч не законна.

— Гей, війте, а де будемо робити комісію? Чи у вас є трупарня на цвинтарі? — питає слідчий суддя...

— Та є прошу панів, але де би громада позволила поганити християнський цвинтар таким падлом! То б то усе село злетілось, чистий бунт, най Бог боронить...

— Та місце треба конче знайти.

— Та місце буде таки в його хаті.— Гей Пилипе! — кликнув до візника,— а заїжджай на обору... того.— Він показав на трупа...

Трупа поклали на двох дошках серед сіний. В хаті йойкала Лайка, плакали діти, а по оборі крутився дурнуватий Дмитро і підспівував собі півголосом пісоньку, ніраз не трубуючися тим, що в хаті робиться. До сіний принесли стіл, за яким сидів писар над протоколом, що мав писатися.

Роздягли трупа і приступили до зверхнього опису: "Чоловік дужий, около 40 літ, сильно зложений і добре відживлений... очи, язик, ніс і т. д. На тілі не найдено жадних ран, кромі глибокої борозди на шиї від мотуза засиленого в петлю. Мотуз цілком новий, невживаний. Внутрішня секція виказала, що убитий був бездоганно здоровий, без ніякої органічної хиби.

В кіндюках найдено нестравлену ще вечерю з якої воняло горівкою.

— Хлоп, як дуб,— каже лікар,— міг жити сто років.

— Ні, прошу пана дохтора, він би був тільки не жив,— каже оден мужик.

— Чому?

— Бо його би були люди конечно десь приложили на злодійстві і вбили. Хіба пан не знають, як наш брат з піймaним конокрадом пеститься?

Оден з мужиків став оглядати чобіт Шалапінди.

— А-во! дивіть, з яким струменом пан Юцю возився.— Він витягнув з холяви із шкуряної піхви пришитої до халяви із середини блискучий довгий ніж, добре вигострений, і блиснув ним під світло.

Ножа цього взяв від мужика оден із жандармів і задріжав усім тілом. Він зараз подав ніж товаришеві, поки не дістався на стіл до судді.

То був той сам жандарм, якого Шалапінда хотів на Сиготі зарізати.

Лікарі ще диктували протокол секції: причиною смерти було задушення. Петля так сильно затягнулась, що зломила гортанну хрястку. Смерть наступила дуже швидко.

Суддя післав жандармів в село слідити за справником.

— Одного злодія менше, то й нам буде легче,— говорив старший жандарм до молодшого.— Не дуже то ми будемо за справником розпитувати, хіба нам сам в руки вліз.

— А я, товаришу таки так би його пустив. Знаєш, що через смерть цього драбуги прорвалося одно огниво в тім довгім злодійськім ланцюгу, з яким не можемо собі ради дати, і то дуже важне огниво і хто зна, чи без нього цілий ланцюг не розлетиться.

— Що ти кажеш?!

— Правду тобі кажу і то з власного досвіду. Лише дай мені слово, що нікому цього не скажеш, що тепер від мене почуєш.

Подали собі руку на знак згоди в додержанні тайни. Молодший жандарм оповів товаришеві свою пригоду на Сиготі:

— От бачиш від цього ножа, якого ти сьогодні мав в своїх руках, я мав згинути подлою смертою мов баран. І лише другому якомусь конокрадові завдячую, що я живу. Ще нині мороз мені поза спину пробіжить, що я коли згадаю. Як я нині побачив цього ножа і узяв його в руки, то задріжав усім тілом.

— Я тебе не розумію, чому це має бути тайна?

— Бо мені соромно, що я був такий необережний мов дітвак. Ти сам як старший і досвідніщий мусиш мені це признати.

— Ну — знаєш, воно так у тебе дуже необережно, чи легкодушно не було. В решті можна було перед командою початок представити трохи інакше, бо головна річ в цім, що тебе той злодій хотів зарізати. Я думаю, що ти повинен це залепортувати ще й тепер. Може справді теперішнього справника знайдуть, він стане перед присяглими, а такий оден інцідент з тобою може його очистити, як огонь золото.

— Запізно, я повинен був зробити це зараз, а не по двох місяцях, за це діждався би я догани від старшини.

— Як уважаєш, але з того всього я бачу, що Шалапінда належав до тої злодійської шайки, за якою ми надармо розбиваємося, що нема супокою. Дай Боже справникові здоровля і допоможи скритися перед нами... Бачиш, що народ сам нам помагає. Чи ти бачив коли як наші мужики гладять пійманого конокрада?

— Ні.

— Варто побачити. Я вже кілька разів на таке дививсь. Та я, знаєш при такім інтересі маю свою методу. Я знаю, що пійманий хлопами конокрад бажає собі появи жандарма як ангела хоронителя, котрий би його з рук роззвірених хлопів освободив. Ото-ж я не спішусь. Чим пізнійше прийде, тим краще. Як довідаюся, що в селі крадіж, то перше моє питання, чи піймали злодія, як піймали, то чого мені спішитися? Ото-ж я йду на сам перед на місце чину. Міряю, записую, перепитую свідків, аж потому йду по злодія. Він прецінь не може мені за той час втекти, як він в руках таких добрих сторожів. Ну, а якби втік, то не мені, і я за це не відповідаю. Але кілько разів я таку справу мав, то ніколи не втік. Тепер йду до коршми. Там трибунал! Бють, бо бють, лише слухають, чи дише, як зімліє, то відливають водою. Але буває такий фільозоф, що прикидається мертвим. Тоді колють його шилом, і мало котрий витримає,

щоби не зрадитись. Тоді я приходжу, розпихаю людий, стаю на середині і кричу на них "Гей, люди, та-ж майте серце, та то чоловік, так не годиться, перестаньте, він за своє відкупує, віддайте його в мої руки" — ну і біді кінець. Хлопи на випередки дають форшпан, я для осторожности закладаю бранзолєти і віддаю на склад...

— То страшно!

— Страшно? А йому не страшно було лізти до чужої комори, або красти хлопові корову, або конину? Кажу тобі, що те, що злодій дістане поки я надійду, то гірш криміналу, з якого звичайно виходить більшим злодієм, як туди попався, а по такій школі, то не конче схочеся йому вести далі своє ремесло... Я тобі раджу, роби і ти так само, а відімстишся за свою пригоду на Си готі.

— Але на Сиготі таки якийсь добросердний конокрад вратував мені життя. Ні, я би на таке не міг дивитися...

Так розмовляючи перейшли вздовж усе село.

— От ми шукаємо вітра в полі. Забалакались, тай село перейшли краще ми зачинаймо від жидівки, вона певно набреше цілу копицю.

Завернули до хати Шалапінди. Пошматований труп лежав прикритий якимсь брудним покривалом. При столі кінчали протокола.

Комісія прийшла до того висліду, що справників було найімовірніще двох, шр петлю закинули із заду, коні налякані скочили нагально, і його тягнули, коротко кажучи, він зістав повішений.

— Так зручно закидати петлю вміє лише гицель,— каже лікар.

— Або який степовик, що дикі табуни пасе,— говорив прокуратор.

— Того ні оден ні другий не зробив,— каже суддя слідчий,— але хтось, хто до цього довгий час вправ-лявся.

Прийшли якраз жандарми.

— Ну, що панове, знайшли справників? — питає прокуратор жандармів.

— Так скоро? Ми ще ниток не похапали з клубка. Тепер вмішалася Лайка:

— Які нитки, на що ниток? Мордерця сам в руки лізе. То зробив той шельма Волошинський з своїм швагером Бережницьким Фільком. Він мому небіщи-кові давно відгрожувався, що його справить, є на те свідки... я сама буду присягати... А потому мій парубок Дмитро бачив, як вони обидва звечера в суботу ладили в стодолі шнура, мазали його чимось і оден до другого говорив: сьогодня або ніколи... як того буде мало, то я ще свідків поставлю, таких, що все бачили...

Настала велика констернація. Розвязка здавалася блища хінця, ніж всі надіялись. Люди стали по собі позирати.

А тим часом жидівка що раз більше пащекувала та проклинала:

— Я ще поставлю таких свідків, що все бачили...

— Хіба покличете на свідків свої коні, вони певно все знають, бо були притім...— говорив з гурту війт.

— Та які з Юдкових коний можуть бути свідки,— говорив другий,— коли вони малолітні. Одному чотири, а другому шість років.

— Та ще Юдкові фаміліянти і спільники.

Всі стали страшно сміятися не виймаючи поважного слідчого судді.

На справу дивилися зовсім неповажно. Кожний радів в душі, що страшного Шалапінди вже немає.

— Спровадьте сюди, панове,— каже слідчий до жандармів,— підозрілих Волошинського і Бережниць-кого. Будемо писати протокол.

— На що то протокол писати? — кричала жидівка. У неї хустка зсунулася з обстриженої попри шкуру голови, вона заслинилась аж гидь було глянути. До судді трохи з кулаками не скакала.— Нащо псувати паперу? Тих би драбів зараз повісити так, як вони того бідного чоловіка обезвічили.

— Лайко! — говорив знову хтось з гурту,— а ну позакидайте їм на шиї петлі, так як Шалапінді сталося.

Справа виглядала на фарсу. Прокуратор очевидно був невдоволений, що справників вказали, бо ходив по подвірю поміж людий і закусував губи.

До нього приступив несміло війт і каже:

— Прошу пана, жидівка бреше. Того ні Волошинський ні Бережницький не зробив...

— Жидівка каже, що Волошинський відгрожував-ся Шалапінді.

— Та чи оден йому відгрожувався? Усе село. То така була страшенна морока, що прости Боже гріха, до неба той піде, що того злодюгу спрятав.

— А хто ж то міг зробити?

— Коби-то знаття! Але з нашого села ніхто того не зробив, бо прошу пана, то треба бути майстром раз, щоби до такого чуйного злодія підступити, а друге, щоби йому закинути стричок на шию. Хто у нас таке вміє? То би треба який рік "цвічитись" — а ну — а хіба то хто видів?

— А як ви гадаєте війте, ви, бачу розумний чоловік,— говорив прокуратор, бо війтівська аргументація проста і розумна дуже йому подобалась.

— То зробив найскорше, якийсь Шалапіндів спільник, такий сам злодій, а то ще ліпший за нього...— Прокуратор пристанув.

— Так ви думаєте, щоби спільники на себе наставали? За що?

— То вже їхнє діло, але вони нераз найтящі вороги між собою, мають ріжні покривлені між собою інтереси, оден другому заваджає... Чорт їх там знає, що... То прошу пана прокуратора, шкода бідних людий вязнити та воловодити, бо з цього нічого не вийде.

— Мусить так бути. Я не знаю, чи вони як раз винуваті, але таке право, що як на кого показують, що він забив, то треба з ним перевести слідство і наразі замкнути його...

За той час привели обидвох підозрілих. Жидівка накинулася на них з таким вереском, так дерлась їм до очей, що аж жандарм мусів її відтрутити.

Поки їх привели, то вже протокол з жидівкою і наймитом був списаний. Обоє потвердили то, що зразу сказала Лайка...

Оба підозрілі не показували по собі жадного страху, жадного схвильовання.

Суддя слідчий казав відкрити трупа і показав їм. Обидва ані дрігнули. Волошинський каже:

— Слава Богу, буде тепер селові легче, то за людську кривду така кара божа...

— Жидівка каже, що то ви зробили...— каже суддя.

— Я? Тфю! Я би собі паскудив руки таким стервом? Врешті, ми обидва шляхтичі, а жаден шляхтич гицлем не був, стричка в руках не мав, а то як бачите панове був якийсь вправний гицель, дай йому Боже здоровля...

Вони стали, кожний осібно оповідати, де котрий був в ночі з суботи на неділю. Волошинський був з кіньми на зрубі. Там його люди бачили, як лягав між парубками спати і як вставав. То само потвердили і парубки, лише вони не знають, чи він в ночи вставав і відходив куди, чи ні. Ото-ж його алібі не було повне.

Бережницький знову спав дома в стайні і жадних свідків не міг покликати. Жидові ніколи не відгро-жувався. Правда, що його не терпів, але не він сам, але усе село.

— Ви оба підозрілі,— каже суддя,— беру вас під арешт і поїдете з нами. Прошу їх взяти,— каже до жандармів.

Тоді виступив Волошинський і каже:

— Ми не спротивляємося, бо таке право, і так мусить бути. На нас нема вини, а що трохи посидимо, то громада нам це винагородить, бо таких підозрілих, що Юдці відгрожувались є усе село, але прошу панів, не робіть нам тої ганьби, щоби нас, шляхту, кували в ланцюшки, наче яких конокрадів. Заберіть нас так, ми не втечемо.— У Волошинського задріжав голос і сльози з очий покотились.

Прокуратор дивлячись на жандармів притакнув головою.

— Заведіть нас, панове жандарми, ще до дому, там треба запорядити все, бо ми либонь перед місяцем не вернемося до дому.

— Яка певність себе,— каже прокуратор до судді.— Ви бачили?...

Скінчилася комісія. Підозрілих забрали до тюрми, Шалапінду повезли на окописко до сусідного села, та там жиди не хотіли його приняти, доперва з наказу старости при асистенції жандармів його погребли без жадних похоронних церемоній.

Слідство пішло своїм ходом. Списували богато протоколів, бо жидівка що раз покликала нових свідків, котрі нічого не знали, а може і не хотіли сказати.

Усе село ждало нетерпеливо на розправу. Та при цій розправі сталося щось таке, що вивернуло цілу справу горі дном і вона цілком не так скінчилася, як надіялись. Оборонець зажадав, щоби жидівку в часі переслухання парубка Дмитра з салі вивели. Це показалося оправдане, бо парубок присягнувши перед хрестом, що скаже правду, відкликав все, що сказав в слідстві і звинявся тим, що до цього намовила його жидівка, навчила, що має говорити і дала за це пятку, а другу обіцяла дати, як вернуть з розправи. З цього скористав прокуратор. Жидівку зараз взяли під арешт і таки зараз перевели проти неї і парубкові розправу о фалшиве свідчення. Прокуратор обжалову-вав головних винуватців "лівою рукою" а цілою силою своєї вимови кінувся на жидівку і її спільника. Досталось і Шалапінді, а наслідок був такий, що присяглі виправдали одноголосно Волошинського і Бережниць-кого, а жидівку і Дмитра признали винуватими...

IX.

Наспіла глибока осінь. Василь перебував все у о. Го-родиського і що неділі говорив проповіди в обидвох церквах, а поза те помагав о. Городиському, що міг. Вів метрики, то що, і помагав в господарстві мов рідний син батькові.

Люди знали, що між старим Пандяком а сином счинилося, що батько вигнав сина з хати, і за те на Пандяка ще більше виговорювали як досі.

Старий Пандяк поміркував згодом, що з сином поступив собі за гостро, і що всі люди стають по стороні Василя. Але з природи упрямий не гадав поступитися. Конечно хотів, щоби Василь перший заговорив про згоду, і просив вибачіння. Але без інтерцизи він таки на це весілля не згодиться.

О. Городиський був тої думки, щоби з батьком помиритися а не зривати, не палити за собою усіх мостів, тому радив весілля відложити, відкласти на пізніший час.

Та Василь держався твердо повзятої думки: весілля мусить відбутися цеї осені невідклично. Частенько він їздив до Самбора і справу обговорили у всіх подробицях. Весілля мало відбутися, як найскромні-ще при участи найблищої родини Підміських, Павли-хи і панства Городиських. Василь знав, що батько не уступить і на весіллі не буде. Тому-то відкладувати весілля з тою надією, що може батько дасть себе при-добрити, видалось йому недоцільним, а час минав і Василь мусить жити на чужому хлібі, начеб на ласці.

А найближчу неділю проголошено в церкві горди-нецькій першу заповідь Василя з панною Підміською, а так само в церкві самбірській.

Пандяк хоч сам в церкві не був, довідався про це, і дуже його це обійшло, що син таки не покорився, а стає проти ньому ріжнем. Він поклав собі ще раз з Василем на розум поговорити, хоч він цього дуже не хотів.

Він дожидав Василя на вулиці і забіг йому дорогу:

— Щож ти Василю, не послухаєш батька?

— У всьому вам, тату, послухаю, лише не в тому. Тут вже най буде виключно моя воля.

— Чому ніколи не прийдеш до хати?

— З відкіля мене раз незаслужено прогнав рідний батько, там більше моя нога не поступить...

— Маю тебе перепросити?

— Я того від вас не вимагаю. Того не треба, бо тато мені вже раз сказав, що я не його син, а ви мені не батько.

— Як ти довго все памятаєш, твердий ти небоже, але і я не мягкий. Вважай, щоб ти цього колись не пожалував... Побачиш колись, що я тобі добра бажав.

— Покажеться потім, а тепер...

— Ходи до хати...

— Я вже сказав, що не пійду. Тепер коли ми стрінулись, я питаю вас у послідн€, будете у мене на весіллі?

— Як буде запис, то приїду.

— Я вже раз сказав, що не буде.

— То й мене на весілля не дожидай.

По цім розійшлися. Василь оглянувся раз і побачив, як батько стояв на тім самім місці і погрозив йому пальцем. "Що йому сталося, і який він у тім записі має інтерес, ні раз не розберу".

В сусідньому селі Корналовичах жив тоді богатий господар Ілько Козак. То був вже старий сивий чоловік, мав гарне господарство, пятьдесять моргів поля, богато рогатого скота і двайцятеро гарних расових коней.

Ще молодим парубком, давно за панщини взяв його місцевий пан до двора до коний. Ілько був добрим їздцем і знав коло коний дбайливо ходити. Пан любувався в конях і вів їх годівлю на більший розмір. Пан зробив Ілька своїм конюшим, дав йому порожний три-дневий грунт, поміг побудувати будинки, подарував дві расові клячи і помагав у всему. Ілько годував у себе коні, продавав і цим доробився. Пішло йому, як ка-

жуть, з роси-води. У Козака було двох жонатих синів, які господарили враз з батьком.

В половині жовтня зголосився до нього за наймита якийсь улан, що лиш з війська вийшов. Виказався військовими паперами як слід а що був хлопець гарний і веселий, а Козакові саме забрали наймита до війська, то Козак його радо приняв на службу. Його звали Войтком уланом, бо таки ходив у військовому мундирі в червоних штанах, синій уланці, чоботах, а на голові носив червону шапочку, яку закладав бадьоро на одне вухо. Войтко показався знатоком до коний і Козакові дуже подобався. Зразу приняв улана на пробу, та вже по трох днях Войтко показався пильним та вдатним до кожної роботи, а що найважнійше дбайливим про коні. Козак згодив його на цілий рік. Войтко вмів гарно співати, оповідати казки на вечерни-цях, був великий сміхувалець і через це всі його дуже полюбили.

Домівство Козака було обведене міцним високим плотом. Ворота замикалися на велику колодку. Туди входилося на просторе подвіря, де

була криниця з високим журавлем і корито довбане з дерева на пійло. Стіни були вимащені грубою верствою глини. До стайні вели одні великі двері, які також замикалися на велику колодку. Що вечора забирав старий до себе ключі і клав під подушку. Він дуже боявся за свої коні, боявся конокрадів як пекла. Як лише розійшлася поголоска, що комусь вкрали коні, старий Козак вигадував зараз якусь нову охорону. Перед стайнею припняв довгу жердку, на ній було колісце від довгого ланцюга, на котрий припинав злючу собаку, котра могла повздовж стайні бігати, і боронити доступу. Другий такий пес гуляв собі на ланцюгу перед стайнею коровячою. Розуміється, що в ночі Козак був би за ніщо в світі не пустив коний на пашу. У него було сіна конюшини і вівса доволі.

16 80о-з 44д

Одна стіна кінської стайні притикала до огорода, обведеного вже старим низьким плотом від вулиці. Але звідтіля коням не грозила жадна небезпека, бо стіна була дуже міцна. Войтко казав себе замикати в стайні на ніч.

Одного разу помітив Козак, що Войтко стоїть на драбині при цій стіні, держить у фартусі клубок свіжої розробленої глини і щось там порпається.

— А що ти там робиш?

— В стіні є дірки, і задуває мені на коні. Треба позатикати, поки морозу нема, а то глина не чепиться.

Така дбайливість Козакові подобалась і вже більше на це не звертав уваги. Войтко виспівував при цій роботі, або свистав...

Відома річ, що старі люде сплять дуже чуйно, і мало. Таке було і з Козаком. Як вже усе було позамикано, він брав ключі і лягав спати. В ночі прокидався зі сну надягав чоботи та стару кожушину і виходив задними

дверми, пообходив усе і знову лягав спати. Так він робив літом і зімою. Так само робив рано. Будив всіх до роботи, синові віддавав ключі і знову йшов під перену та спав вже до білого дня.

Одної ночі, коли по звичаю устав і поглянув у вікно, помітив під цею стіною стайні, що стояла від огорода якийсь рух. Снувались якісь постаті.

"То хіба не чужі ходять,— правда,— бо пси так тихо не сиділи би." Він завернув у хату, та наче б його щось відтрутило. Він завернув у хату подивитись, чи часом котрий син не вийшов. Та ні, обидва спали на своїх місцях. Козака переняло лихе прочуття, жах. Якісь дві постаті бовдурились в нічній пітьмі під стаєнною стіною.

"То певно конокради", подумав, і пішов будити синів.

— Вставай, та потихоньки, бо коло нашої стайні якісь гості ворожать.

Всі посхапувались, старий не казав світити, щоб непроханих гостий не сполошити. Його взяла страшна лють, бо конокради завзялись на його найкраше, найлюбіше добро, на його коники, які він любив мов дітий. Зачепили його в найболючіще місце. їх конечно треба піймати живих, а то ніколи спокою не буде і прийдуть другий і десятий раз, поки свого не зроблять.

— Беріть хлопці, що під руку попаде,— говорив шепотом,— ви молодиці приготуйте світло, але не світіть аж закличеся вас. Розбудіть Андруха, хай піде огородами та покличе сусідів Наконечного та Павлового Федя.

Розбудили заспаного пастушка Андруха і розтол-кували йому, що робиться, і що він має робити.

Потім відчинили задні двері потихоньки і повиходили всі та станули за углом хати.

— Подивіться хлопці ви, бо я недовиджую, у вас ліпші очи.

Семко Козак висунувся із за угла і став дивитися. Його око привикло до пітьми і він виразно побачив, як двоє людий сиділо під стіною і пилили коли, на яких стіна була плетена Тимчасом Андруха пере-крадався по під пліт огородом на улиці, та трохи не вмер зі страху, як побачив, що старий пліт від улиці вже був вивернений і лежав на землі. Від цего він цілком очуняв і пі гнав будити сусідів.

Тим часом Козаки зорили із-за угла та радились шепотом, що їм робити. Молоді хотіли таки зараз напасти на них зненацька і повязати мотузами. Старий хотів ждати аж сусіди прийдуть. Зі злодіями небезпечна річ: вдарить чим небудь по голові або і ножем штовхне, тай поминай, як звали.

Та довго вони не ждали, бо від стайні почувся глухий придавлений згук, і стіна впала ціла на огород. Під стіною хтось застогнав. Не було чого довше ждати, всі три вийшли з поза угла і побачили, як із стайні ви-

скочив Войтко в своїм уланськім мундурі і намагався піднести стіну.

Козаки побігли що сили в те місце з криком:

— Ось голубята, пташечки! Тримай!

Улан аж тепер їх побачив, покинув свою роботу і пустився втікати. Оден з Козаків підставив йому під ноги костура і він бебевхнув на землю. Зараз кинулися на него, одоліли і звязали мотузом за руки і ноги.

— Гей молодиці,— кричав старий Козак ід хаті,— давайте світло!

В хаті заблисло світло, а за хвилю вийшла невістка з хати боса в одній спідниці з засвіченою ліх-тарнею.

— Вже одного маємо, а там під стіною щось стогне. В цю хвилю надійшли сусіди Наконечний і Павлів

з здоровими ціпками.

З тяжкою бідою піднесли стіну в гору і звідси витягнули двоє злодіїв добре потовчених. Вони не вспі-ли втекти, коли стіна падала і їх придавила. Одному йшла з голови кров. Повязали їх мотузами.

— Лише цих двох гостий малисьте сусідо?

— Ще є і третий, он там лежить звязаний. Наконечний узяв в руки ліхтарню і наблизився до

Войтка як раз в саму пору, коли він розвязав зубами мотуза з руки і тепер розвязував ноги.

— Ага! Та це домашний, пан Войтко,— і тарахнув його пястуком позауш, аж приголомшив.

— Ви його зле звязали, шельма вже розпутався. Войткові звязали тепер руки позаду.

— Берімо їх до хати поки розвидниться. Післати би за війтом і присяжними.— Андруху! Біжи живенько за війтом.

На селі счинився галас. Зразу стали гавкати собаки. Люди прокидались зі сну, по хатах заблимали світла. Люди виходили по одному із хати і питали сусідів, що сталося. Відтак розійшлася блискавкою вістка, що у Козака прихоплено в стайні конокрадів. Люди виходили з

хати юрбами і через плоти, огородами йшли до Козака дивитися. Прийшов і війт з присяжними.

— Заволочи їх до хати, поки розвиднієся.

— Та навіщо до хати! На що хату паскудити, піді-ждемо тут до рана, а потім у коршму до Еля.

— Та чого до Еля? То при дорозі, будуть нам пе-решкаджати. Ми з ними на Бандрівщину до Мошка. Там буде спокійно, ніхто нам не перепинить робити протокул, а Мошко розумний жид, наш і буде мовчати.

Усіх трох конокрадів заволікли під пліт і поставили варту з добрими дрючками.

Війт узявся при світлі ліхтарні оглядати виверне-ну стіну. Показалося, що всі коли, на яких стіна була городжена були за порядком перепилені дрібною пилочкою. Ті, що на горі із середини, ті на долі з на-двору.

— Дивно мені сусідо,— каже війт,— що ваші пси мовчали, що з ними сталося?

Молодий Козак пішов з ліхтарнею перед стайню. Обидва пси лежали в послідних судорогах. Мушка слабо дихала, а Смоляк дивився заляканими очима на свойого пана, бо неміг вже ні головою ні хвостом рушити.

— Гей! Люди, та обидва пси потроєні! — Каже крізь плач Козак.— А бодай вас Божа сила побила, нелюди. Бідні псиска, ось чого вони так мовчали.

— Я знаю, то Войткова штука,— каже старий Козак.— Чужий чоловік не приступив би до них і з ковбасою.

— А це підпилення колів, то також його штука. Я сам бачив як по стіні дряпався та буцім-то діри глиною затикав, от яку гадину я за пазухою придержував.

— Говоріть, сусідо, що хочете,— каже війт,— та я би якогось пройдисвіта в хату за наймита не приймав...

— Та хіба не знаєте, як мені дуже треба було наймита, як Миколу до війська взяли? Та той драбуга мав військовий паш порт і дав мені його в руки. Хіба-ж я його у вас не записав?

— Чорт знає, чий то пашпорт був, певно комусь вкрав. А чи ви його маєте у себе?

— Я сховав в скриню.

— То певно той пашпорт не його, як він його у вас полишив, коли він на таке лайдацтво пускався, і хотів втікати...

При такій гутірці стало світати. По селу піяли кури. Над землею стояла мрака. Аж небо випогодило-ся. Хмари кудись поділись. Стали блимати бліді зорі, які одна по одній гасли. Від сходу сонця зароже-вілося небо.

Людий зійшлося дуже богато. Мужики в кожухах і свитках, молодиці таки в сорочках та спідницях, босі. Кожня держала змерзлі руки під фартушиною. Дітваки повилазили на плоти і дивились.

Всі три злодії лежали під плотом в сутіні. Сіріли тут дві маси, а між ними Войтко улан в своїх червоних штанах і синій уланці.

Люди, що тут зібралися, не показували по собі ні гніву ні злости на конокрадів. Господарі завели гутірку про конокрадів, як про якесь конечне зло, якого мужикові з поміж багатьох инших лих* не виминути. А

далі з конокрадів зійшла розмова на худобу, коні, на ціни збіжа, звичайні господарські турботи. Пійманими конокрадами вже не турбувалися. Вони вже не втечуть, а що в коршмі мусять перейти хлопську операцію, це таке самозрозуміле, що нема про що говорити.

— А ну, люди добрі до роботи,— говорив хтось з гурту,— ведімо їх.

Та старий Козак їх задержав.— Ще рано.

Невістка винесла з хати велику фляшку з горілкою, чарку, шматки гарного хліба, соли часнику, і старий Козак став частувати добрих сусідів, що виручили, та помогли. Випив сам, чарку у руки війта, як найстаршої в селі особи. Війт узяв чарку, розгорнув великі вуса, випив, скривився, сплюнув в бік і став закусувати. Чарка пішла чергою і неудовзі фляшка була по-рожна, а невістка винесла другу. Частувати всіх, навіть цих молодиць, що стояли блище. Козак з сивою мов молоко головою ходив поміж людий і частував всіх. Він був чоловік гостинний і для всіх привітний.

— Пийте, сусіди на здоровля, та закусуйте, чим хата богата...

— Кумо Паранько,— кликала одна молодиця, до другої за плотом,— ходіть, Козак справляють толоку...

— А може хрестини,— жартувала Паранька перелазячи через пліт.

— Ой, охрестимо ми їх, що жаден піп так не охрестить,— говорив оден ґазда.

— Та ще й миром помажемо,— жартував другий... Усім стало весело.

А злодії лежали під плотом вижидаючі своєї долі. Вони знали, що їх жде в коршмі, а коли Бог не змилується і не надішле в пору жандарма, то не вийти їм із цьої халепи з цілими ребрами.

— Ну, люди, ми випили закусили, дай Боже відробити за це пора. Ведімо злодіїв до Мошка...

— Голя! Люди, так не можна,— говорив війт,— заведімо їх до громадського арешту, поки з Луки приїде шандармерія, та їх забере...

— Та що ви говорите, пане війт, що то наш арешт варта? Та то курник, добрий на це, щоби який пяниця переслався. На таких пташків, то і в Луці арешт ніц не варта. їх просто під млин до Самбора.

— А на що нам шандарів? — говорив другий.— Хіба ми їх самі не впильнуємо, та не відвеземо?..

Стало на тім, що їм треба відвести до коршми на Бандрівщину на "протоколи". Кількоро газдів пішло під пліт, щоби злодіям порозвязувати ноги.

Підвели першого з землі:

— Аво! аво! давіть сусідоньки, не пізнаєте старого Шумилу?

— Та бігме! Шумило. А ну дивіть хто другий. Підвели і другого. Він успів якось зісунути капелюх

на очи.

— Свят Господа! Адіть! Та то Павло Пандяк!

Усі аж охнули від цієї новини і стали товпитися над такою чудасією. Той богач, майстер на усю околицю, що будував церкви, школи та попівства, стояв перед громадою в подертім старім кожусі, окрівавлений, як злодій конокрад, пійманий в чужій стайні на горячому.

— На легкий хліб пустився вашець. Не шкода тобі було такого гарного сина поганити, що такі гарні казання говорить?

— І мене хотів ти, Павле, обчистити і скривдити,— каже дріжучим голосом старий Козак,— за те, що не одне добре я тобі зробив і жив з тобою по сусідськи? — Старий плюнув Панд якові в лице і відійшов...

— Рушайте! — скомандував війт, уся юрба рушила селом прямо на Бандрівщину.

Злодіїв вели серединою вулиці на мотузках мов мед-ведів. Обступили їх довкруги поважні ґазди і парубки з палицями. Далі по боках йшов всілякий народ: молодиці, хлопці, дівчата. З краю товпились недолітки перебігаючи себе по огородам через плоти. Усіх це найбільше цікавило, що Павло Пандяк найбогатший чоловік на усю околицю — звичайни собі злодій, конокрад.

— Хіба вже кінець світа буде,— говорив оден.— Той чоловік, доми Божі ставив, і коні крав...

— Або хто видав хочби одну церкву, що він поставив? От дурмана людям пускав. А чому у нас не хотів школи ставити?

— Таж все їздив кудись, гостем в дома був...

— їздив коні красти, от! Що то богато говорити, а дурні люди повірили, тай честь йому віддавали... Тьфу!

В однім кінці юрби хтось заспівав коломийку: Ой гуцули, гуцулоньки де ви бойка діли — чи зварили, чи спекли, чи сирого з'їли.

А на другому кінці йому зараз відспівали: Ні зварили, ні спекли ні де його діли, пішов бойко на гриби та го вовки з'їли.

— Івв! — Закричав Михайло Мигусь, перший смі-ховалець в селі, і хопив першу молодицю з краю за плечі по під стан:

— Ану Параню, потанцюємо.

— Агі! Сказився! — Закричала Параня, здорова і гарна молодиця — не вмивався, ще паціра не змовив, а танцював би по болоті...

— По болоті краще, бо як впадемо, то не потовчемося... На Пандюковім весіллю, то можна і по болоті потанцювати.

Пішли луною сміхи, жарти, співи, начеб справді весілля йшло... Люди раділи, що трапилась оказія повеселитись чужим коштом, а саме коштом найтящого мужицького ворога, конокрада.

А злодії йшли в середині тої юрби похнюпивши голови. На них терпла шкура на сам спогад, які страшні муки ждали їх, як йно до коршми прийдуть...

Мошко одягся на борзі в чоботи і халат і вибіг на коршму.

— Мойсю! бігме ти за довго спиш, небоже, і інтересу не пильнуєш,— говорив оден ґазда жартом, — бачиш, яких гостий привели? Постав зараз два горці горілки, бачиш, то пан Павло Пандяк частує.

Мошко подивився по злодіях і зацмокав язиком:

— Фейна кумпанія, Паня Пандяк, пан Шумило від пана грабя польовий, ну і Войтко тут? Тамтої неділі так файно тут танцював з дівчатами.

— Тепер потанцює так, як ми йому заграємо... Давай Мошку напитися, бо в горлі засохло. Пандяк ставить, є з чого заплатити.

Жид став від нехочу розпитувати, а вони на перегони розповіли цілу нічну пригоду у Козака.

Козаків в коршмі не було, а також і війт з присяжними кудись пропали.

Мошко поставив на коршемнім столі дві бляхи з горілкою, кілька чарок, бохонець хліба, соли, шабасо-вий колач, і сам пішов до ванкіра і зачинив за собою двері. Нащо йому на таке дивитися, а потому свідчити в суді на людий, своїх добрих сусідів.

Тут розповів усе жінці і приказав, щоби на коршму не показувалася: а як зажадають ще горілки, щоб пі-слала наймичку.

— Пандяк злодій? — Дивувалася Мощиха,— такий богач, таке господарство, такого пуреца сина має. Слухай Мойше, може то яка помилка? Може-б добре було дати знати до Сокирчиць...

Мошкові таке й на думку не прийшло, яке вигадала його мудра Тта. Він з цим згодився, і зараз післали наймичку до єгомостя, щоби панич Пандяк, той, що вчився на ксьондза, прийшов сюди зараз, бо його батько в небезпеці.

Та заки наймичка зайшла на друге село, то в Гордині вже про все знали, що цієї ночі піймали в стайні Козака конокрадів, а між ними Павла Пандяка. По селу начеб запалив. Одне передавало другому. До Гордині-Закуття поміж шляхту приніс ту вістку якийсь конюх, що з Зарічча вертався з кіньми, з відсіля донеслося до паламара, що дзвонив у малий дзвінок нарано, а він побіг що сили на попівство і розповів їмосці.

їмость лиш руками сплеснула і побігла до чоловіка.

— Бідний Василь, а то діждався, і то перед самим весіллям.

О. Городиський був дуже заклопотаний. Треба синові сказати, а не знати як, щоб обережно. Може то справді яка помилка. Він війшов до канцелярії, де Василь лиш що прокинувся зі сну.

— Вам треба зараз вставати, та бігти на Бандрів-щину до коршми. Там ваш батько в небезпеці. Зайшов в якусь сціссію з мужиками з Корналович.

Василь дуже здивувався, бо батько ніколи в коршму не заходив, і виминав також коршемних суперечок...

— Не знаю, що воно, але так мені доповіли...

Тепер Василь занепокоївся і став на борзі одягатися. За хвилю був готовий і поспішав. По дорозі стрінув наймичку, яка без обиняків розповіла йому прямо, що сталося, та що господиня орендарка за ним її післала.

Василеві задубіли ноги. Він поспішав що сили най-блищою дорогою не знаючи гаразд, чого він там йде, і що йому робити.

Перед коршмою стояла велика юрба людий. Василь став через неї пробіратися в середину. Він чув, що йому уся кров сплила до серця. В грудях почув діймаючий біль, начеб його хто каменем придавив. Од швидкого ходу в него захапувало дух. Голова стала кружляти, поперед очі бігали чорні пятна. Чув, що за хвилину обомліє. Та він зібрав усі сили і роз-тручуючи ліктами людий, пропхався до середини. Це, що тут побачив, його наче б довбнею по голові вдарило. На лаві між товаришами сидів його батько, без кожуха, в пірваній сорочці з окрівавленою головою, прикований за ногу грубим залізом. Якраз лиш що скінчилася перша стадія хлопської операції і злодіям відчистили по двайцятьпять київ "на завдаток".

По цій першій операції признався Войтко, що то його післав Павло Черупа (так звали Пандяка між злодіями) на службу до Козака, що він заки його взяли до війська, також "водив" 1 коні і з того вони зналися, що він перепилив коли в стіні. Далі знайшли при нему військовий пашпорт, який він вспів викрасти Козакові зі скрині враз з пятьма сотками ренських готівкою.

По тій першій операції всі спочивали, пили горілку і закусували, і злодіям дали також відпочати. Нічого спішитися, до вечера ще час, а ранше їх до Самбора не повезуть.

Василь якраз у час тієї павзи пропхався в середину. Виглядав страшно. Шапку десь загубив подорозі. На голові сторчало розкудовчене волосся, очі запали глибоко в голову, на виду почорнів, уста спеклися, у роті засохло, що не міг язиком повернути. Він дрі-жав усім тілом.

Станув перед батьком і ломлючи руки в крайній розпуці крикнув таким страшним голосом, що від него затих коршемний гамір:

— Тату! Тату! За що ти мені такого сорому та ганьби наробив? Було мене радше вбити, бодай я був цього не діждав. Опозорив ти мене на весь вік перед усім світом. Тепер діти будуть на мене показувати, що я син конокрада, де мені подітися, де очі, лице скри-ти? Тату! За цю кривду най тебе Бог покарає, я тебе проклинаю...

це значить в злодійській мові "красти коні".

У цих словах тільки було розпуки, жалю, туги за чимсь втраченим, що людий аж заморозило.

Ті слова виговорив він начеб спішився перед смертю. Він хопив себе рукою за груди, де його страшно запекло, голова завертілась, він втратив память і впав на землю.

Люди знали молодого проповідника. їм стало його жаль. Цей крик розпуки, ця жалоба, те прокляття зворушило найтвердше серце. Його піднесли мов неживого і понесли до ванкіра та поклали на банкбе-телі. Жидівка підклала йому під головою подушку і стала його тверезити натираючи виски, чоло та груди студеною водою. Кілька молодиць їй у тому помагало.

В коршмі стали його мужики жалувати.

— Що він цему винен, що такого поганого батька має? Гіренька його тепер доля. Годі очий на людий підвести. Краще би йому тепер жидівським наймитом бути, як попом. Яке його тепер попования буде.

— Не бійтеся! Світ великий. Піде за десяту річку і хто там його батька буде знати...

— Говоріть, як хочете, але бідна та дитина, що не може без сорому батька згадувати. Але я би такого батька залізом пік...

Тим часом Василь став приходити до себе, стямився. Зразу не знав, де він є. Опісля нагадав сумну дійсність. Рвався йти до дому бо не знав, що з матерю діється? Жиди випустили його задними дверми, а він протиснувся крізь товпу на улиці і пішов мов пяний, зразу аж заточувався, поки його не обвіяло свіже повітря. Йшов без шапки похнюпивши голову. Нікого не бачив і на поклони селян не відповідав. Люди хитали головами і дужо його жаліли.

Війшов у батькову хату, в якій не був одтієї суперечки з батьком. Мама поралась коло кухні. Вона ще нічого не знала. Побачивши сина в такому стані, вона дуже налякалась.

— Василю, а з тобою що?

— Мамо, моя мамо! На що ти мене на світ породила? Такий сором, така ганьба, що страшно людям ввічи подивитися...

— Та говори ж бо, що сталося?

— Тата піймали тієї ночи в Корналовичах на краді-жи коний...

Вона неповірила. її здавалося, що Василь хорий, та із дуру говорить.

— Васильку, ти хорий, тобі щось поганого привиділось.

— Ой мамо, щоби я за це дав, що-б це був привид На жаль, це правда. Я якраз вертаю з коршми в Корниловичах, де тата до лави ланцюгом приковали. Там його і двох кум па ні в ще хлопським судом судять.

Павлиха почервоніла мов грань, і ломячи руки скрикнула:

— От які то церкви він будував... бодай...

Не договорила і впала мов нежива на землю. Дочка скричала не своїм голосом і обидвоє з Василем стали її рятувати. Поклали на постелю і тверезили водою. Тим часом наймичка побачивши, що в хаті робиться, побігла прожогом на попівство. Стрінула їмость на оборі.

— Прошу їмосці, у нас таке, що Господи! Панич прийшов без шапки, а господиня вмірає.

їмость собі-ж налякалась. Сказала чоловікові, що є, хопила з шафи якусь плящину з каплями, єгомость взяв фляшку вина і обидвоє поспішали до домівства Пандяків.

— Я прочував од давна,— говорив о. Гординський до жінки,— що тут наступить якась катастрофа. Поведения Пандяка в послідних часах було мені дуже загадочне. От з цими церквами... Прошу тебе, тільки він церков, попівств та шкіл набудував, та щоби хоч оден священик, оден комітет церковний віднісся до мене, та спитав, що то за чоловік той майстер? А будувати таких будівель кому небудь з краю не дається, бо то йде о великі гроші. Або, чи хто бачив ті його будівлі?

— Ти думаєш, що він не будував нічого?

— Не будував, а то лише був бляхман, який пускав людям в очі, щоби покрити свої злочинні поїздки в світ.

Як війшли в хату Павлиха вже очуняла. Вона лежала на постелі і важко стогнала. Дочка сиділа біля неї на лавці і плакала прикладаючи мокре полотно до голови. Василь сидів при столі сперши голову на руки. Долонями прислонив лице і так важко задумався, що не й почув, як Городиські війшли в хату.

— Ой єгомосценькі мої солоденькі! От чого я діждалася! Такий сором! Якби я була знала, що я жінкою конокрада, була би руки на себе наложила, втопилася. Боже мій, Боже, за що така на нас важка кара? — Вона стала плакати.

— Заспокійтесь Павлихо,— уговорювала її їмость,— та ж увесь світ знає, що ви без вини, ніхто про вас лихого слова не скаже. Просіть Бога, щоб вам силу дав, це горе перенести. Пам'ятайте, що у вас є діти, а особливо ваша Параня потребує ще вашої опіки, та помочі...

— Ой діти, мої діти! бодай я вас була малими в сиру землю поховала! Неслава батька ходитиме за вами ціле ваше життя. А мою бідну Параню хто візьме? Хто схоче женитись з дочкою конокрада? Ой Господи!

Василь наче б не чув того всего, наче б скаменів. Про що він думав?

Він сам цего не вмів би сказати. В його мізгу щось вітлувало, варилося. Недокінчені думки перебігали одна за одною. Нагадав собі, що вже друга його оповідь вийшла, що в слідуючу неділю має станути під вінець. Та от, яке йому весілля рідний батько справив!

Василь побачив у своїй уяві свойого батька обдертого, скрівавленого. Таким він його не бачив ніколи. В своїм батьку бачив він упертого, зарозумілого, завзятого, але мудрого чоловіка, хоч не доброго для него, для сина, але не злодія, не злочинця.

Яким лицем він посміє тепер станути перед своєю вибраною і сказати до неї: "Ходи моя подруго зі мною в дорогу нашого життя на долю і недолю, на тернистий чи гладкий шлях, який нам доля визначить, житимемо разом до смерти,— пристань до моєї родини, як своя дитина", коли його родина погана, подла, його батько конокрад який нажив майна з людської праці. Чи має він право так сказати своїй любій дівчині? Правда вона йому заручена, йому призначена по добрій волі,— та тоді, як це сталося, вона і всі так думали, що він син чесного чоловіка. Тепер все змінилося, горі корінем вивернулось. Він не сміє Гані світу вязати, щоб відтак люди показували на неї пальцем: "То ця дурна дівчина, що вийшла за злодійського сина!"

Його положення видавалось йому таким страшним безвихідним, він бачив себе на дні пекла. Що йому тепер робити? Він був безрадний, знав лише, що жадна робота нічого не поможе, бо вороття немає.

О. Гордиський поклав руку на його голову і заговорив по батьківськи, мягко:

— Василю, ви мущина. Не пристоїть вам тратити голови в прикрій ситуації. Чоловік мусит з кожного положення знайти вихід, дорогу на ясне місце, на сонце.

Василь підвів очи на о. Городиського і поцілував з пошаною його руку.

Це, що йому зараз сказав о. Городиський, було справді продовженням його думок, було як раз відповіддю на його питання, котрого неміг зразу розвя-зати, кудою, якою дорогою вийти йому на ясне місце, на сонце...

— З моєї ситуації виходу немає, я попав в пекло на саме дно.

— Гріх вам таке говорити. Чоловік за життя у пекло не попадає, бо на сім світі пекла немає. Тут буває свого рода чистилище, де Господь насилає своїм людям ріжні хрестики на пробу їх витрівалости. І ви мусите витрівати. Заспокійтеся лише, станьте паном

І своєї волі, і своїх думок, а способи і дороги мусять зна-

йтись. Попадати в розпуку тоді, як ділати треба, не ялось.

— Отче, що тут поможуть усі потіхи, як справді виходу немає? Я цего пятна ганьби навіть власною кровю не змию. Моя доля вже раз на все припечатана. На мені пятно Каіна, якого нічим не зітру.

— Лише підождати, успокоїтися, а Дух святий осінить нас якоюсь гарною думкою, вкаже нам дорогу, кудою вийти буде можна, лише заспокій-тесь, бо це ні нащо. Ви сьогодня ще нічого в роті не мали. Охлянете зовсім, опадете на силах. От напийтеся чарку вина бодай. А вам Павлихо теж не повадить.— О. Городиський присилував обидвох випити.

Настала знову прикра мовчанка. Павлиха охкала посвому. Паранька плакала сидячи коло мами, а Василь попав знову у глибоку задуму.

О. Городиський полишив жінку тут, а сам пішов до дому. Казав наймитові запрягати коні до візка і післав його до Луки за жандармами. Сам узяв палицю в руку і пішов дорогою до коршми на Бандрівщині.

Прийшов якраз по другім пункті операційної про-

грами, в якім злодіїв повизували і били киями в пяти

"по турецькі". Але Черупі ще перед тим добавочно

І вчистили нових двайцятьпять за це, що опозорив

свойого сина перед світом і запаскудив йому долю. За це всі присутні страшно йому докоряли. Павло Чепура зносив муки не скривившися. Не видав з себе стону наче б то не його били, а якусь колоду. Затяв зуби і терпів. Він на нікого не дивився. На Василя лише раз глипнув оком і зараз відвернувся.

О. Городиський став перед коршмою. Люди познімали шапки і розступились. За увесь час, як він тут парохував, ніхто його в коршмі не бачив.

Він вішовши в коршму поздоровив всіх:

— Слава Ісу су Христу!

— Слава на віки!

— Мир вам мої любі парохіяни! — Всі замовкли, стало тихо.— Ще вчера мені і не снилось, що стрінуся сьогодні тут з вами при такій прикрій нагоді. Піймалисте злодіїв, що легким способом хотіли по-живатися людською працею, забувши заповідь божу: не кради, не побажай власности ближнього свойого. Страшні часи! Там, де добрі люди сіють

добре зерно, діявол підсіває свій кукіль. Ми всі немало зчудувались, коли прихоплено на крадежи цего чоловіка, якого всі вважали за чесного і шанували його. Злий дух завів його на манівці, і за це жде його по закону кара, яку поставив сам цісар. До того поставив він суди, щоби карали, а нам самим злочинців карати не вільно. Дво-їх кар за оден злочин не може бути. Люди добрі! Я знаю, що вас це болить, як хто посягає рукою за вашою працею, але памятайте, що Господь більш терпів, його більш боліло, а простив своїм ворогам. Молитесь що дня в отченашу "состави нам довги наші, як і ми оставляємо довжником нашим". Ото ж я ваш душпас-тир покликуючись на ці слова упоминаю вас, і прошу: простіть їх ви і перестаньте їх катувати. Вони відповідять за своє перед судом, котрий немає права нікому прощати, але ви маєте і право і обовязок прощати ваші кривди, коли хочете, щоби Господь вам ваші гріхи простив.

— Та ми чужих коний не крадемо,— обізвався оден ґазда вже під чаркою.

— Я же нерозумно говориш, мій сину! Тобі здається, що поза крадіж коний инчого гріха немає? Суть сину. Суть ще тяжші гріхи від крадежи, такі, за які цісарські параграфи не карають. А вони вопіють о помсту до Бога, щоб їх було покарано. Коли хто скривдить вдову, або сироту, коли задержить наємни-кові платню, то це ще тящий гріх від крадежи коний, хоч за це криминалу нема.

Люди стали бентежитись. Ніхто вже не посмів з єго-мосцем перечитись, а він говорив далі:

— Послухайте мене, не знущайтесь над цими окаянними, а віддайте їх зараз туди, де їм належиться. Вже оден гріх поповнено, не поповняйте ще друго-гого і не каляйте своїй души. Коли-би ви, люди, тепер мене не послухали, ви би мені зробили болючу прикрість. Ви би мені показали, що моя трийцять-літня праця над спасениям душ ваших була даремна.

Не знати, чи люди були би справді його послухали, та бодай в його приявности ніхто би не поважився злодіїв бити. Тому то проволікав о. Городиський свій одхід, як міг найдовше. Він випитував людий про цілу подію подрібно. Хвалив старого Козака як взір доброго парохіянина, що ніколи не пожалував ні для бідних, ні на хвалу Божу. Справив своїм коштом чашу і плащеницю до церкви в Корналовичах. За це благословить його Господь на майні, на роді, на дітах, бо Господь милує людий богоязливих.

Відтак вернувся до злочинців:

— Павле! Не краще було ступати тим шляхом, яким Козак йшов? А ти пустився на легкий хліб, забув заповіді Божі, і тепер покуштуєш. Мені соромно за такого парохіянина. Ти став виродним сином перед моїх парохіяльних дітий. Такого сина тобі Господь дав, таку дочку, таку жінку добру з чесного роду, а ти їх так опозорив, і в тій хвилі твоя жінка вмірає зі сорому, почувши про таку ганьбу свого чоловіка.

Ті слова о. Городиського пекли Пандяка гірше цих київ, які дістав.

Ще до вчера о. Городиський говорив до його чемненько, шанував його, а тепер що? Та він поміркував, що о. Городиський останний його порятунок. Як лише він піде, то знову будуть катувати.

Тепер о. Городиський звернувся до Шумила:

— Не сором тобі твого сивого волося? Був хліб у пана графа, та либонь вже не будеш їсти. Треба буде проковтувати арештанцьку зупку та закусувати чорним хлібом. Час би старі гріхи відмолювати, а не нових добавляти. Пам'ятай, що не задовго станути тобі перед Судією Найвищим, справедливим, і здати рахунок з усего твойого життя. Покайся, бо час недалекий, прийми з покорою кару, яку тобі суд наложить. Віддай людям, що у них покрав...

Ще лишився улан. Цьому хотів о. Городиський так довго давати науки, поки жандарм не приїде. О. Городиський поміркував, що своїми проповідами трохи зарізикував, подразнив народ. Ото ж хотів тепер направити, і їх перед гнівом народа врятувати.

Та в тій хвилі затарахкотів перед коршмою візок і пронісся поміж людьми шепіт: приїхали жандарми. О. Городиський дивувався, що хлопець так швидко вернувся. Певно коні зігнав зовсім.

Опісля довідався, що хлопець стрінув жандармську патролю по дорозі до Луки.

— Де злодії?

— А от сидять...

— Післати по війта, щоби зараз прислав стійку. Хто вас так подряпав? — питає жандарм злодіїв.

— Били нас, пануню, били, мужики,— застогнали Шумило і улан. Черупа подивився на них з погордою і ані пари з уст.

— Та хто їх прошу пана бив, то неправда, на них впала стіна, та їх покалічила, усе село бачило.

— То чого ж брешете? — каже жандарм до злодіїв.

Познимали з них пута. Жандарми повитягали з тор-бів блискучі сталеві ланцюжки і покували їм руки. Як прийшли до улана, каже старший жандарм:

— Сервус камраті підеш другу капітуляцію служити під млин, ти, свине, цісарський мундір споганив.

О. Городиський, як лише війшли жандарми не ждав довше ні хвилі, і вийшов прожогом на свіже повітря, бо його вже морочив коршемний сопух горілки, людського поту і крови.

Він сів на візок, і приказав швидко їхати до дому наче б хотів чим швидше втекти з цего місця.

В дома каже до жінки:

— Такої місії, яку я нині сповнив, не сповняв я з роду. Господи! як я знемігся — а що там у Пандяків?

— Однаковісінько, а може і гірше. Як я відходила то Василь, ще з місця не рушився, а Павлиха в жару, говорить не до речі. Побоююсь у неї якого удару на мі-зок, а у Василя божевілля. Він здається теж не при памяті...

— Є! може так зле не є, піду подивитися.

— Та перш пообідай, то вже пізна година, не задовго буде вечір.

— Саме тому мушу поспішати, тих бідних врятувати треба.

У Пандяків застав те саме, що рано. Василь сидів неподвижно при столі закривши долонями лице. Пара-ня сиділа при матері і хлипала, а Павлиха лежала на постелі горілиць і щось балакала.

О. Городиський приступив до неї і поклав руку на голову. Голова була горяча мов грань. Очі одкриті широко, блискучі мов шкляні. Лице червоне, наче б уся кров туди збігла. Живчик твердий і швидкий мов молотком бив. Вона лежала неподвижно, лише руками інколи розкидала Вона виговорювала слова без звязку. Вимовляла імення свойого чоловіка, дітий, всміхалася, то знову кривилася мов до плачу. Єгомостя не пізнала.

О. Городиський приступив до Василя і взяв його енергічно за плече:

— Василю! спамятайтесь. Мама хора, треба зараз до Самбора за лікарем їхати.

Василь наче б зі сну про к і ну вся:

— А що мені сталося?

— Треба їхати зараз. Я побоюся удару на мізок. Од цих слів Василь опамятався наче б з якогось летаргічного сну.

В одну мить нагадав все і йому стало важко на души.

— Поїду.

— Подивіться добре на маму, щобисте могли лікареві описати всі симптоми. Хай зараз забере з собою потрібне з аптеки. Як буде питав про причину занедужання, то кажіть, що то сильне зворушення, потрясения. За аферу не говоріть ні слова.

— А ти Параню перестань хлипати, та піди до Іцка різника, най зараз прийде сюди з пявками, кажи, що я його кличу.

Обидвоє вийшли, а о. Городиський остав сам з наймичкою при недужій.

— Принеси, Катрусю, зараз студеної води коновку,, а швидко.

Знову приблизився до недужої і поклав руку на розпалену голову. Хора повернула на него свої очі, але його не пізнала.

— Коли твоє весілля, Василю? А то собі погуляю! — Вона усміхнулася. — Боже мій! Невісточко моя люба, коли ж ти приїхала?... Ой, ой, Павло! Ти нелюде, опозорив мене, опоганив, бодай тебе Бог побив...

Наймичка якраз принесла воду.

— Бери, мочи полотно і клади раз за разом господині на голову. Памятай же, одна стирка в коновці, а друга на голові і так на переміну.

О. Городиський вийшов на двір: "як на оден день на мене старого, то забогато, Господи! як воно скінчиться?"

Василь гнав, що сили до Самбора. По дорозі стрінув корналовицьку фіру, на котрій сиділи поковані в ланцужки конокради і двох жандармів. їх везли прямо до Самбора, бо луцький арешт непевний на таких злочинців. Василь закрив лице полою халата і казав наймитові перегнати фіру з арештантами.

Черупа пізнав свої коні, пізнав сина, що засла-няв лице полою. Йому перший раз зробилося жаль за тим безповоротним втраченим раєм...

З Самбора забрав Василь лікаря зараз з собою, як лише лікар вернувся з аптеки і взяв у склянчині десять пявок від цилюрика.

З поворотом стрінув Василь ще раз фіру з арештантами, вже під самим Самбором. Тепер вже не закривав лиця, щоб не звертати на це уваги лікаря. Черупа побачив, що Василь везе лікаря. Нагадав, що йому говорив в коршмі о. Городиський, і йому ясно стало, що в хаті не добре.

Батько і син стрінулись в переїзді очима. Батько питав очима сина, та стрінувся з таким докором, жалем, який малювався на його лиці і в очах, що не видержав цего погляду і відвернувся.

— Якась нова крадіж,— говорив лікар до Василя.

О. Городиський ждав на Іцка і казав йому зараз поставити по три пявки на висках недужої. Як лікар приїхав то вони як раз повідпали нассавшись добре.

— Ов! Тут вже був якийсь доктор? — каже лікар.

— То я так запорядив — каже о. Городиський — гадаю, що це не повадить.

— Дуже розумно, та шість пявок буде либонь за мало.— Лікар став хору оглядати. Вона не приходила до памяті.

— Добре, що трохи перервалось, але запаління міз-гу таки є. Та то нічого. Жінка бездоганно зложена, серце здорове, видержить. Яка причина тому?

— Сильне схвилювання...

— Буває так. Від хвилювання може бути гірше, бо нагальна смерть. Але то мусіло бути щось дуже велике, бо наші селяни мають на загал беручи сталеві нерви...

О. Городиський побачив, що Василь аж міниться на лиці. Тому заговорив зараз чим иншим.

— Запорядіть, пане доктор, що треба робити, бо попри вас я не берусь лікувати.

— Зараз поставимо, ще по дві пявки — ну — строга дієта: молоко, курячий росіл, а що найважній-ще, безумовний спокій, Частенько відчиняти вікно. На голову класти холодні оклади. Коли прийде до пам'яті, то не можна вести при ній депримюючих розговорів, і про цю зворушаючу тему, яка була причиною катастрофи, ані слова не згадувати. Треба її пильнувати, бо може в жару буде схапуватися. Не

боюсь цего, щоби вибігла на двір, але може з постелі впасти. Я ще припишу лік, який треба давати що дві години ложку. Тут годинник є, то добре. Ліки забере фірман, що мене відвезе. Мені треба тут бути частіще... Так, що третий день.— Звертаючись до Василя каже:

— Будьте за маму спокійні. Коли не знайдуть якісь несподівані комплікації, то мама видужає, лише доглядайте її добре.

— Тут треба прикликати стару Варвару, щоби пильнувала,— говорив о. Городиський.

— Я мами не відступлю,— сказав Василь твердо,— а Параня буде мені помагати.

— Будете пильнувати обоє, а Варвара таки буде тут. Тепер прошу пана доктора до мене перекусити дещо.

Лікар вклонився.

— Для вас, пане Василю, пришлеться каву сюди... По дорозі питає лікар:

— Що тут такого трагічного сталося?

— Тут сталась справді трагедія, але виключно фа-мілійна, якої я не маю права виявляти.

По від'їзді лікаря, каже їмость до чоловіка:

— Такі два удари відразу на бідного Василя, то справді за богато.

— Вони не склалися відразу, а другий послі першого, і це якраз, на мою думку, добре. Коли би так при першім ударі було остало, то Василь

міг збожеволіти. Тепер почуття обовязку супроти недужої матері може його поставити на ноги і від першої трагедії увагу його відверне.

Через цю ніч Павлиха спала спокійно, але до памяті не прийшла.

О. Городиський намовив Василя, щоби негаючись поїхав до Самбора і розмовився з о. Ясиницьким а опісля або сам, або через о. Ясиницького з панею Підліською. Серед таких обставин весілля мусить бути переложене на пізніще, бо ж годі, щоби мами на весіллі не було, а вона так зараз не піднесеться.

Василь усміхнувся болючо і каже:

— Я поїду і поговорю отверто з ними, але з цего нічого не вийде і не те що весілля відложиться, але його ніколи не буде. Обставини зовсім змінилися. Я вже не Василь син селянина, поважного і богатого господаря, лише син конокрада, який несміє вязати світа дівчині чесного роду...

— Но, но, то така ваша думка, а залежати буде все від цего, що скаже друга сторона. Ми цего не знаємо і мусимо її поспитати, і ви мусите їхати зараз.

А собі подумав о. Городиський таке: "Недам тобі, небоже, довго в дома засиджуватися. Чим більше будеш повертатися поміж людий, тим краще для тебе, це тебе краще вилічить, як яка небудь медицина. Знову не бачу причини до зірвання заручин. Хіба син за батька має покутувати? То вже о. Ясиницький поладнає добре".

У Василя була зломана воля, і він у всему слухав о. Городиського мов мала дитина, не надумуючися, чи воно добре. Він вибірався до Самбора не знаючи гаразд, що має о. Ясиницькому сказати і від чого зачинати розмову.

О. Ясиницький знав, що з старим Пандяком сталося. Той самий ученик, якому доручено довідатися, коли Пандяк буде в Самборі, сказав о. Ясиницькому по годині про усю пригоду. Це він довідався від товариша з Корналович. О. Ясиницький викликав того ученика і розпитав про усе подрібно.

"Бідний хлопчисько певно в розпуці, і буде соромитись зі мною стрінутись, а це є конечно, щоби я з ним поговорив".

Аж нараз являється Василь.

О. Ясиницький побачивши його аж злякався. Виглядав страшною Лице запалося, почорніло, очі почервоніли, уста чорні, спечені горячкою. До того небрите від кількох днів лице мало вид старечий, утомлений. Виглядав наче б устав із тяжкої недуги.

— Господи! А з вами що? постарілись о кілька літ — сідайте!

Аж розхвилювався.

Василь сів автоматично на кріслі, спер голову на руки і став страшно плакати. Він трясся мов в пропасниці і ним підкидало вгору в судорогах.

О. Ясиницький стояв над ним і хитав головою, не говорячи ні слова. "Плач, то добрий лік на біль души",— подумав.

Василь од учера рана пережив страшні хвилі. Увесь біль його душі запікся, закаменів. Його давило в грудях і незнав вже що з собою робити. Від цего сердечного плачу, йому ставало легче. О. Ясиницький позамикав двері кімнати, щоби ніхто їм не перешкодив. Василь неміг здержати важких стонів, які з його грудий що хвиля добувалися. Таке трівало довший час. Василь виплакавшися обтер червоні очі, поцілував о. Ясиниць-кого в руку і прошептав:

— Я пропащий чоловік, отче професоре...

— А я вас спитаю: чому пропащий?

— Бо я упав з облаків в болото, з якого ніколи не обмиюся. Мої мрії ніколи не здійсняться.

— Не знаю, які у вас мрії. Доспілий чоловік не повинен займатися мріями, а думати реально.

— Мрії можна ставити і на реальний почві. Моєю мрією було оженитися з панною Ганею, котру я щиро полюбив, висвятитися, стати примірним священиком і працювати совісно в господнім граді.

— Не розумію, чому ті мрії не мали би здійснитися?...

— Бо від першої із них залежать усі прочі, а коли перша не може здійснитися, то прочі мені байдужі.

— Чи знову яка інтерциза на перешкоді? Василь зложив руки, як до молитви:

— Отче професоре, не раніть мойого серця. Хіба я видумав цю прокляту інтерцизу?

— Иншої перешкоди я вже не бачу.

Василь подивився здивовано на о. Ясиницького.

— Бачу, що вам не відомо, яка зі мною счини-лась вчера рано трагедія. Мушу її розповісти, бо інакше не договоримося і не зрозуміємось.

— Заощадіть собі цієї прикрости, бо я вже все знаю...

В душу Василя вступив промінь надії:

— Прошу мені сказати, чи не назвали би мене под-лим, як би я посмів вязати долю моєї любої дівчини з моєю долею? Вона чесного роду, а я син конокрада. Я за крадені гроші здобуті людською кривдою кінчив школи і вийшов на священика, замість бути там, де мені судьба і суспільне положення назначило т. є. бути неграмотним парубком на селі. Я не> буду користати з моєї науки добутої такою ціною і вертаюся там, де повинен бути, а вона хай живе своїм життям. Це буде найкраща експіяція за чужий гріх, за гріх рідного батька.

— Воно дуже романтично, але зовсім не практично. Така експіяція нічого варта. Чоловік повинен служити Богу і людству своїм знанням, всіми своїми силами. Ви здобули науку, не питаю яким способом і засобами, але факт є, що здобули вложивши в це немало праці. Тепер ви йдете на парубка на село — ну, скажіть мені, господине кому ви будете викладати те, що вам на теольогії так в голову товкмачали. На що ви на це тільки часу змарнували? Для сільського парубка цего не треба. Як бачите, експіяція мусить бути инша, а іменно: коли ви здобуту науку ужинаете во пользу ближнього, і так буде краще. Йдімо далі. Рід не рішає нічого. З доброго роду виходять ледачі одиниці, яких рід нераз мусить цуратись і не признаватись до них. То нещастя, але не таке, щоб рід мусів загибати, а може і самогубство поповнити. Коли так, чому ж не може бути і навпаки? Чому з поганого роду неможе вийти гарна одиниця? Чому у поганого батька не може бути гарний син? Коли чесний батько має право виректися ледачого сина, то чомуж би добрий син немав права виректися ледачого батька? Четверта божа заповідь говорить про обовязок дітий до батька і матері. Окремої заповіді про обовязок батька-матері до дітий немає, отож той обовязок, розуміється, замикається також в тій самій четвертій заповіді. Доля дала вам поганого батька. Ви маєте право не признавати його своїм батьком тим більше, що він ще передтим без жадної резонної причини прогнав вас з своєї хати. Вам вільно цей фактичний стан принята до відома. Вам вільно

навіть змінити назвиско на доказ, що поступок батька ви пятнуєте. Стоячи на такім становиску не можете стрінутися з відмовою у своєї дівчини. Вона розумна і це зрозуміє, що син за батька не відповідає.

З кожним словом о. Ясиницького вступала в душу Василя надія на краще. Він неначе б побачив в цім темнім просторі малу щілину, якою пробиралося світло дня і вказувало стежку виходу. З кожним словом ця щілина ширшала аж поки не розяснила цілий той темний простір. О. Ясиницький вказав йому таку легку розвязку того темного питання, що тепер не було потреби сумніватися. Василь встав з крісла наче б прокинувся з кошмарного томлячого страшного сну і переконався, що це справді був лише кошмар, якого нічого боятися.

— Але зміна мого назвиська проволіче весілля...

— Певно, що так, та воно нічого спішитися. Тепер, то і без того весілля неможливе, хоч би тому, що мама ваша не здужає. Відтак і ви мусите прийти до себе і зрівноважитися, а з цим до неділі готові не будете. Вам тепер треба взятися до господарства і все привести до ладу, бо сестра ще дитина і недасть собі з цим ради. Тепер посипляться на Пандяка ріжні жалоби о відшкодування і треба буде роздобути гроші на їх сплату і то без процесів.

Василь став хитати головою. Йому знову чорна хмара заслоняла прояснившеся небо.

— Ми, отче професоре, зробили цілий рахунок без другої сторони. Ми не знаємо, що скаже на це панна Ганя і її родина.

— Вони всі скажуть те саме, що і я. Дівчина розумна і вас щиро любить. А коли ви во время оно так твердо станули супроти батька серед користних для вас обставин, то не можете сумніватися, що вона вам це го незабуде і не від ре чес я вас через якісь там гонорові примхи тоді, як ви потапаєте. Тому я сам піду зараз до Підліської, а ви зайдіть там не

ранше як за годину. Тим часом обрийте лице, бо виглядаєте як із гроби воскресший Лазар.

— Не хочу в місті показуватися. Всі цилюрники мені знайомі і певно про все знають.

— Та чого до циоюрика? Я вам даю свою бритву і причандали та кажу теплої води принести...

О. Ясиницький вибрався зараз до пані Підліської полишаючи Василя самого.

XI.

Пані Підміській ані не снилося, що о. Ясиницький прийде нині до неї з такою немилою вісткою. Вона дуже пильно поралась коло весілля Гані, яке мало відбутися в слідуючу неділю.

О. Ясиницький заговорив просто з моста:

— Не клопочтеся, кумо, весіллям, воно мусить бути на якийсь час відложене...

— Батеньки! та чому? Хіба знову старий хрін що вигадав?

— Василева мама небезпечно занедужала на запалення мізгу... Годі, щоби вона на весіллі сина не була.

— Певно, певно, та що їй сталося? Буде в мене трохи шкоди, бо вже богато приладила, яке щастя, що я ще индиків та курий не порізала, і як раз сьогодні у вечір було би це зробилося.

— Ну, ну, індикам і курам многая літа! Хай би хоч бідна не вмерла.

— А недуга Павлихи дуже небезпечна? Щоби хоч бідна не вмерла.

— Усе в Божих руках. Та тут пані кумо, ще одна причина: старого Пандяка примкнули під млином.

На те якраз війшла Ганя до комнати і почула останню фразу.

В паню Підміську наче б грім вдарив. Вона холилась руками за голову і скрикнула:

— Господи! пропали ми! така ганьба, сором... Щож тепер робити?

— Підіждати аж Павлиха подужає, а тоді весілля. Піп вас те може обходити, що якийсь там Павло Пандяк буде сидіти в криміналі за коні...

— За коні? Боже мій! Яка-ж доля жде мою бідну дитину, що влізе в гніздо конокрадів? То нечуване. В нашім роді не було поганого чоловіка.

— Успокійтеся, не хвилюйтеся, бо не договоримося до ладу. Не беріть собі цего так дуже до серця. Я не чудуюся, що Павлиха від такого потрясения занедужала на запалення мізгу, але щоби ви з того так дуже собі щось робили, то я чудуюся. Попередусього, що не старий Пандяк жениться з Ганею, лише богослов Василь Пандяк. Подруге, що старий вирікся свого сина і прогнав його з хати. Значить, що зносини між ними зірвані. Отож ваша дитина до його фамілії не лізе, хіба Василь пристане до вашої родини, якраз так, як написано в посланії апостола Павла, що муж покине свого вітця і матір і прилипне до жени.

Той аргумент найбільше подобався пані Підліській. Видно, що воно так погано не є, коли і св. апостол Павло таку можливість передбачив.

— А найважніща річ: ми поспитаймося самої Гані, що вона на це скаже, бо ж то її справа.

На Ганю ся вістка не зробила так глибокого вражін-ня. Від послідньої стрічи з Пандяком вона його не злюбила, бо він її обидив і налякав своїми колючими

очима. До того часу вона відносилась до него як до батька свого майбутнього чоловіка. Міркувала собі, що буде його синовою отож його дитиною. Та коли він став ЇЇ оглядати мов товари ну виведену на продаж та по хамськи торгуватися за посаг, коли зміркувала, що він оден стає на дорозі до її щастя з такої марної причини як гроші, вона відразу перемінила свої почування супроти него. Від того часу старий Пандяк став для неї людиною чужою, байдужою їй. І тепер слухала подію з Пандяком цілком байдуже, наче б говорилося про якогось незнаного її мужика, що вкрав коні і сидить під ключем.

Як о. Ясиницький звернувся до неї з запитанням, вона знайшла зараз готову відповідь:

— Що мене старий Пандяк обходить? Я знаю Василя, він чесна людина, і ніхто про него лихого слова не скаже. Він мене любить, через мене наразився на таке, що батько його прогнав з хати. А що він так зробив, то я не смію, я не можу відплачувати йому невдячностю і тепер, коли його обставини втрутили в болото, відмовити йому помочі і не подати руки. Щоб воно нібуло, я буду жінкою Василя тай годі.

О. Ясиницький, якого лице ясніло слухаючи цих слів, устав обняв Ганю за голову і став її цілувати.

— Славно, моя дитино. Я радію, що маю таку по-хресницю, таку пупільку... От розумець і серце... Бодай тебе Бог благословив, моя доню!

Супроти такої рішучої заяви Гані, пані Підліська не знала що й говорити...

— Та все ж воно, сидіти мені до благословення побіч конокрада, то аж страшно.

— Не будете сидіти побіч него раз тому, що він і так заявив, що без інтерцизи на весіллі не буде, що він сина вирікся, а по друге тому, що він в часі весілля сидіти буде за міцною решіткою.

480

I

— Треба зараз буде про це написати до вуйка кри-лошанина до Перемишля, бо обіцявся на весілля приїхати і Ганю звінчати.

— Добре, напишіть, що весілля відложене, бо мати молодого тяжко занедужала, а більш ані слова...

— Ей! та треба написати все. Не знати, що він скаже?

— Він тут не має нічого до говорения, а коли би йому забажалось робити які обстакуля, то тільки нової жури вам спричинить. Без цего обійдеться. То канонік, великий попократ, то хто зна, щоби повиписував...

— Отець професор, як священик таке говорить? — замітила пані Підліська з маленьким докором. Вона була дуже чутлива на священичу недоторканість.

— Хіба неправда, що між священиками є попокра-тія? Але щоб там попасти, треба бути попом з діда прадіда, як це жидівське коліно Левитів. Я там не належу до цих рутенських левітів, бо я міщанський син. На теольогію пішов я на бажання мого батька, а знову у мене ні оден син, коли я того доживу, попом не буде...

Мова о. Ясиницького її не подобалася, а не знала, що на це сказати.

— Коби хоч Павлиха не вмерла. Вона мені справді подобалась, мушу до неї поїхати...

— Добре би було, поїхати треба, лише не зараз. Хай перше прийде до памяті. От бачите самі, що вона нічого не винна, а син також. Пандяк вмів критися перед всіми. Хитра бестія, а таки раз поховзйув-ся і впав.

Розмова протяглась довше як годину. Василь держався слова і тепер прийшов до Підміських. О. Ясиницький шепнув ще до Підміської:

— Ані слова про це.

— Добре.

)7 800-3

481

Василь хоч обрився, виглядав ще дуже марний і прибитий. Ганя побачила на його голові кілька сивих волосків, і її стало Василя дуже жаль.

— Ото ж, господине, стало на цім, що весілля від-ложене поки ваша мама не видужає. Ви їдьте до дому і пильнуйте недужої мами та господарства...

З тих слів пізнав Василь, що діло поладнане по його думці.

Він пішов з Ганею до другої кімнати. Вона стиснула кріпко його руку і сказала з сердечним співчуттям:

— Бідний мій Василю! Сердечно мені тебе жаль. Та ти не турбуйся. Жадна сила нас не розлучить, і ми це так переживемо, що по потому і згадувати не буде варто...

Василь почував себе щасливим. Для Гані почував велику вдячність. Справились слова потіхи о. Горо-диського, що вихід з цього важкого положення мусить знайтись. Василь обняв Ганю і сердечно її поцілував.

Недуга Павлихи, як це передсказав лікар переходила нормально.

По тижневі вона прийшла до памяті, здавалося, що це страшне, яке пережила, і що спричило її важку недугу, вона забула, бо ніколи про це не згадувала, ані за чоловіком не питала. Вона привикла до цего, що його по цілих тижнях не бачила.

Пані Підліська додержала слова і приїхала недужу навідати.

Павлиха зразу дуже зраділа, та не довго, бо зараз дуже збентежилась і наче б соромилася своєї гості. Видно, що її аж тепер усе нагадалося. Вона стала цілувати паню Підліську по руках і дуже розплакалась.

Пані Підліська заспокоювала її, як могла.

— Пані моя,— говорила Павлиха крізь сльози,— як

мені страшно соромно перед вами. Бідний мій Василько, усі ми бідні. Де-ж йому тепер про таке думати?

— Успокійтесь, прошу, і поки ви не подужаєте, не будемо про це говорити. Я лише запевняю вас, що я вас і сина вашого дуже високо поважаю і ціную...

Та Павлиха безвпинно перечила головою:

— То не можна, не можна, все пропало... Підліська від'їхала, а Павлисі погіршилося, вона

знову попала в обморок. Прикликали знову лікаря. Він відгадав од разу, що спричинило це знову якесь схви-льовання. Коли так буде далі, то він за ніщо не ручається. Виходило з цього, що стріча з панею Підміською була причиною рецідиву.

Василь побивався коло господарства як міг. Молотив збіже і вивозив до міста, продав кілька штук худоби, щоби не остати без гроша.

Пандякове слідство протяглось, бо до факту у Козака прилучилися ще два, до яких Пандяк признався. Пізнали його люди по очах і по голосі.

Він кілька разів переказував до Василя, щоби його навідав, та Василь не пішов ні разу.

При розправі присудили йому тринайцять місяців важкої загостреної вязниці. Шумило дістав вісім місяців, а Войтко пятьнайцять. Злодії домагалися засуду тих, що їх побили, та нічого з цего не вийшло, бо ніхто не посвідчив, а всі скидалися на те, що їх стіна потовкла.

Черупа приняв кару. Його треба було відставити до Львова до Бригідок, куди стягали злочинців засуджених на більше як на рік.

Перед тим забажав він конче побачитись та поговорити з Василем та з жінкою. Павлиха ще лиш приходила до здоровля а лікар остерігав, що кожне силь-ніще зворушення, може її вбити. Василь те-ж не хотів їхати. Він батька немає, а зі злодіями не має ніякого діла.

Однак за порадою о. Городиського він таки поїхав.

Через ворота судового будинку переходив він мов через пекольну браму. У него пекло лице від сорому, наче б він сюди сам попався за якийсь злочин. Серце так сильно билося, що йому аж дух захапувало. Йому здавалося, що цілий світ на него дивиться і глумиться з його ганьби.

Прийшовши сюди незнав куди повернутися і де за батьком шукати. Припадково стрінув тут свого шкільного товариша, який йно що поступив на судову практику. Він пізнав Василя зараз:

— Здоров Василю,— привітав його весело...— ти вже певно попом... давно я не чував нічого про тебе.

— Ні, товаришу, я все ще укінчений богослов.

— Як-же! Не вженився ще? Підожди! Ти либонь заручився з панною Підміською... То чого-ж не женишся? Боже! Коли би так мені... одного тижня не ждав би... а так мені треба ще чотири роки ждати на мізерне адютум...

— Я ще не вженився. Ріж ні перешкоди позаходили.

— А за чим ти сюди забіг?

— Маю бачитися з одним засудженим, та не знаю, де за ним шукати?...

— Нічого легчого. Ходи зі мною до реєстру, то зараз знайдемо, хто референтом... Як називається той деліквент?

Василь почув, що йому уся кров напливає до лиця. Вже хотів пійти геть, але більше махінально, чим свідомо сказав:

— Павло Пандяк!

Та даремне перешукували в реєстрі букву П. такого назвиска там не було.

— Такий не приходить,— говорив сухо судовий канцелярист і замкнув грубий реєстр.

— То не може бути,— каже Василь — його що лиш недавно судили за крадіж коний.

— А він ставав перед судом сам, чи в товаристві? — спитав канцелярист.

— Були ще два...

— Як називалися?

— Оден Шумило, а другий якийсь Войтко.

— Зараз найдемо. От є Шумило Семко, Черупа Павло та Ткач Войтко — крадіж — розправа була 20 грудня. Шумило дістав вісім місяців, Черупа транайцять, а Ткач пятьнайцять загостреного криміналу, що тижня піст і тверде ложе, що місяць темниця,— рецитував канцелярист наче горохом сипав.

Вийшли з канцелярії, а товариш судовик страшно сміявся аж присідав.

— Чого тобі так смішно?

— Ти Василю мабуть до нестями влюблений. Подумай! Ти такий розсіяний, як університетський професор. Ти замість назвати того деліквента його імення, приложив йому своє...

— Може бути,— сказав Василь усміхаючись. Він неміг з дива вийти, що це може бути, що його рідний батько називається не Пандяк, а Черупа. Що це значить?

— Тепер йди прямо під ч. 28 до радника, коміса-ря вязниць і проси о дозвіль бачитися з Павлом Чеpу-пою. Старий тобі не відмовить. Він дуже любить священиків... бо з ним грає в карти. Мені спішно до роботи — до побачення!

Побіг сходами в гору оставляючи Василя самого.

Та Василь не пішов зараз під 28 ч. Він так був збентежений, тим, що тут довідався, що не міг думок в купу зібрати.

Безперечно, що він тим дуже втішився, хоч зразу не міг собі зясувати чому?

Василь перейшов швидко судове подвіря і вийшов за ворота. Подався до "кримінальського огороду", перейтись, та трохи отямитись від зворушення, яке ним запанувало. Бо це, що довідався, було таке незвичайне, несподіване. В його души блиснуло ясне світло надії на щось кращого, ліпшого, щось таке, чого він зовсім не сподівався. Ото-ж батько його називається Черупа, а він називається Пандяк. Так його записали в школу, так був записаний на богословські науки, так звучить його метрика, котру тільки разів читав. Про Черупу довідався йно що нині в суді. Чому воно так, це хіба сам батько вияснить, але фактом є, що поганий тінь батька на него не паде, і назвиска зміняти не треба... Господи! може це сон? Йому в послідніх часах стільки поганого і ясного наснилося, що тепер годі розібрати, де сон, а де ява. Василь вщипнув

себе болюче в руку. Ні, не COR Слава-ж тобі Господи! До батька треба конче зайти, хочби лише по це вияснення.

Василь завернув знову у судові ворота і пішов під 28 ч.

Старий радник Махек відома загального свого часу в Самборі людина. Чоловік вже старший, сивий, сліпий на одне око, яке йому Мадяри вибили в р. 1848 на Угорщині.

Він сидів якраз за великим столом і держачи перед одним оком побільшаюче округле скло, листував якісь акта. При бічнім столі сидів його авскультант і писав.

— Сакраменцка! Я ті млювім, пане колєгіяшку,— говорив він до свого авскультанта,— що уж я нехцу віце служить. На піршого везму моє пенізу, а іду на пензе.— Він говорив усе з чеська.

Василь застукав у двері, увійшов і вклонився:

— Маю честь представитись... прошу пана радника дати мені дозвіл поговорити з деліквентом Павлом Че-рупою... в чотири очі, значиться без свідків...

— Ма-уцта! Просім егомостя сідати... ага! Черупа, Черупа то те цо ми єго сиділі за коне. Єгомость хце го сповідать?

— Маю до його пильне діло.

— Ано, ано! Пане колєгіяшку...

— Напишіть, но дозвіл говорити з Павлом Чeру-пою в чотири очи.

Письмо було написане. Махек підписав і вручив Василеві.

— Подьте з тев довлєнков до заржаду криміналу...

— Дуже дякую!

Коли Василь опинився за дверми, почув, як старий заспівав собі чеську пісоньку: А ті, а я, а місме два Місме в єдней весніци (село) крадлісме там слєпіци (кури)

Василеві показав возьний, де заряд вязниць. Пішов бічним вонючим коритаром по камянім помості і дивився за вивіскою.

В канцелярії вязничній сидів грубий канцелярист за столом, а при бічнім столі якийсь помічник писар в сірій арештанцькій куртині.

Василь подав йому письмо, та звернув увагу, що має дозвіл говорити з деліктентом в чотири очі.

— А то добре, тут зараз побіч є кімната адвокатів, прошу зі мною. Пішли до бічної кімнати склепленої в каблук з одним закратованим вікном, яке виходило на кримінальське подвір'я. Туди прохожались ріжні люди в цивільних одягах і декретові в сірих куртках. Вікно було так низько, що голов тих людий не було видно, хіба ноги та туловища.

В цій келії стояв оден стіл, два стільці, а більш нічого. Василь остав тут сам. Чув, як урядник прикликав ордонанся і післав його під 59 ч. за Черупою.

Василеві забило серце почувши це імення.

Згодом почулось по камянім помості коридору тупання двоїх людий. Відчинились двері і дозорець впустив сюди арештанта, та зачинив за ним двері.

Батько з сином станули на проти себе око до ока...

Василь неміг батька пізнати. Переодягнений в аре-штантцький сірий одяг і деревляні сандали. Оголений на лиці дочиста і з обстриженою до шкури головою.

Черупа присвоїв вже собі цей особливий у вязнів вираз лиця. То була покора, улеглість в суміш з лисячою хитрістю. По колишній буті певности себе і завзяттю, яким Василь бачив все свого батька, тепер сліду не стало. Стояли так напроти хвилю. Жаден не хотів перший зачинати розмови. Василь дивився батькові в очи наче суддя, і ждав на перше слово батька.

— Я переказував до тебе, Василю, кілька разів, що би ти до мене навідався.

Василь і тут не пізнав батька. Його голос був мягкий, покірний, виглядав на жалобу слабого чоловіка, котрому заподіяно кривду.

— Чому не переказали від разу, чого вам треба?

— Мені треба було оборонця згодити...

— Це могли ви самі краще за мене зробити, бо я на тім не розуміюся. В решті я не мав часу, у мене роботи доста, та й недужу маму треба було пильнувати.

— А як мамі тепер?

— Мама хоріла тяжко на удар мізговий, як почула, що її чоловіка зловили в чужій стайні на крадежи коний...

Черупа спустив очі на долівку і похилив голову:

— Сину, Василю, не осуджуй мене так суворо, поки я перед тобою не висповідаюся.

— Вас осудив суд і я немаю права цего робити. Так само не маю права вас сповідати.

— Так, мене осудив суд, і свою кару я покутую, та коли переживу, то зачну инче життя... Мені вже більше цего робити не треба, бо я вже свого допняв.

— Що-ж ви такого допняли?

— Тебе я вивів в люде... Так, так Василю, я це і для тебе робив, що б ти не був хлопом, мужиком темним, а вийшов в люди... Як ти лиш на світ прийшов, то я тоді ще був худопахолок. Пять моргів грунту, всего на всего. Я дивлячись на тебе подумав собі: Що з него вийде? Бідак, як богато инших. Буде мучитися мов ро-бучий віл, тай нічого не доробиться. Я поприсяг собі над твоєю колискою, що ти не будеш мужиком, не будеш кожному уступатися, перед кожним леда-ром коритися, кланятись... Я думав над способами, як добути гроший на це, щоб мій плян виконати. Зразу взявся водити коні. У мене була щаслива рука. Мене ніколи не зловили. Я мав щастя а моя слава пішла луною поміж конокрадами. До мене стали впрошуватися кумпани, а я з цего користав і дорожився на більший пай. Зробилася велика спілка і я був у неї ватажком. У мене були ріжні люди, було кількох жидів. Я держав всіх коротко, немилосердно я карав неслухняних, бо з ним инакше не можна. Я мав свої правила. Красти у богатих, а не рушати бідних. Та жиди і цигани крали, де попало на власну руку. Як я про це довідався, то карав, а вкрадене, як воно що було тут, я казав віддавати. Одному конокрадові я зломив два ребра за це, що поважився у вдови вкрасти корову... Я богатів, та лише коштом богатих, бо бідних я щадив. Ті гроші я вживав щоб мої діти забезпечити. Я для себе їх не вживав. Я не пропив, не змарнував грайцара, хіба що бідному якому поміг так, що він і догадався, з відкіля поміч прийшла. Повір мені, сину, що я більше, в десятеро більше роздав між бідних, чим мені лишилося.

— Гроші добуті легким коштом,— завважав Василь з докором.

— Легким? Ти думаєш, що то легка праця? Вона тяща від найтящої, бо кожної хвилі може нога похов-знутись і попастися, наразити своє здоровля, коли і не життя. Які то пляни треба було придумувати, скільки ночий не спати, скільки напсітися на слоті і морозі. То лише так говориться: легка праця...

— Краще було при такій праці вибрати собі инший спосіб зарібку...

— Инший? Може кращий? Чи ти думаєш, що ті пани, богомілці, купці, касиєри, банкери, що вони чесним способом животи собі випасають? Вони гірш конокрадів, бо вони крадуть нерозбіраючи із кого. Найбільше з бідних, несвідомих, які за своєю кривдою постояти не вміють. А вони в гонорах, хоч всі знають, які вони злодії. Ні, сину коли на те, то такий конокрад як я, то супроти цих драбугів — ангол.

Василь слухав того цинічного оповідання з відразою, а далі не втерпів:

— Чого ви мені це все оповідаєте?

— Тому, що ти цего не знаєш, і не знав би. Ти живеш у тумані, як і богато инших. Всі вірите в чесність, але зверха, в душу не заглядаєте. І коли мені так у всім велося, що я лише задумав, то я вірив в це, що сповняю волю Божу. Та видно, що Бог цего не хоче більше, бо мені на Козаку нога поховзлася. Господь сказав мені через це: досить, і я від тепер моєї руки на чуже не протягну.

— Господь не міг такої роботи благословити.

— А бачиш, що благословив. Я не маю страху станути на суд Божий. Та ж там важать анголи добрі і злі вчинки кожного, а хто зна, чи в мене добрих не більше... Що тобі богато говорити? Я цего року вратував життя

бідному жандармові, якого нехрист хотів зарізати мов барана... Я цего року спрятав Шалапінду...

— То і душогубство за тобою?

— Душегубство? Хіба такий драбуга душу має? То був звір, людське нещастя. Коли би тобі розповісти, що він виробляв, тобі волосся дубом стало б.

— За Шалапінду судили инших: Волошинського і ще другого.

— Я це знаю. Мені смішно було, як цих двох не-дотепів можна за таку штуку обвинувачувати? Я чимало собі голови наломив, заки таке вигадав.

— Вони невинно терпіли...

— І нічого їм не сталося. Я знав, що їм нічого не станеться. Потерпіли трохи, то за це мають нагороду. Люди їх шанують і славословлять, як справжних справників, а це моє діло, то моя рука кинула Шалапін-ді на шию петлю, і як вправно кинула, ані не зіпнув. А треба було так конче зробити. Він мені нераз відгро-жувався, що мене заріже, та я його не боявся, бо я сильніший був за него.

— Все ж воно називається вбивство.

— Хіба я його вбив? Він згинув собачою смертю на стричку як йому належалося. Він був для людий небезпечніший скаженого собаки. Я знав, що ці два шляхтичі сидять за дармо, та годі мені було вилазити з укриття і кричати: то я зробив. Зо мною мігби суд поступити инакше. Були би сказали, що я це зробив з помсти із заздрости...

Василь слухав цеї сповіді байдужно. У його своя думка була на умі:

— Ви мене опоганили на ціле життя, я нещасливий через вас...

— Коли б навіть це, що я робив було справді злим, так як люди говорять, а ти за ними, то це тобі, сину, жадна кривда не зробилася, кромі хвилевої прикрости. Що тобі це шкодить? За коні засудили Павла Че-рупу, а Василеві Пандякові нічого до того. Він висвятиться, буде попом, тай годі.

Василь видивив на батька очі. Це якраз була порушена справа, про яку він мав питатися, і головно за цим прийшов сюди.

— Як воно сталося? Я цего ніраз не розумію.

— Цілком просто. Я виступав так сказати би у двох особах: серед конокрадів я був Черупа, а між тими, як ти кажеш чесними людьми, я був Пандяком. Це імення я лишив тобі. Воно і так не моє, пози-чине. Як ще я служив при инжинірах, я знайшов клунок. В нему були папери, трохи біля то що. Там була метрика Павла Пандяка. Рік уродження минався з моїм небагато, так, що метрика могла і для мене придатися. І я її заховав на всякий припадок. Та це назвисько подобалося мені краще чим моє власне, і тому я записався в Сокирчицях Пандяком. Його так завели в метрику при моїм слюбі, а відтак при твоїм хрещенні. Черупою я лишився для конокрадів, а також для суду, коли би цего треба було... Ото-ж я тобі, Василю, батько лише по крові, а не по назвиску. Я не хотів наражати тебе на людські язики. Тепер як би тобі скруто стало в Самбірщині жити, то вженившись піди собі звідсілля геть.

— Чого ви так наставали на інтерцизу передел юбну?

Василь хотів одним заходом розвідати все.

— Це було для нас обох потрібне, а для мене особливо пекуче. Я знав, що ти при помочі того каноніка дістанеш якесь добре приміщення і підеш з Самбора кудись і візьмете тещу з собою. Тоді я засяду у цій

хатині і заверну до того, від чого зачинав. Буду робити вози. При моїх засобах грошевих я поставлю великий верстат. Зачну нове життя і позатираю за собою всі сліди колишнього. Стану, як ти кажеш порядним чоловіком...

— Ви мені тільки жури спричинили...

— Бодай би ти більш жури не знав. Ти мені не стільки жури наробив, та я нічого не кажу.

— Що-ж я такого вам зробив? Я не почуваюся до нічого.

— Гм... Як ти прибіг на Бандрівщину, коли мене катували... Я розумію, що тобі це немило було. Ти плакав, побивався, зімлів... але не тому, що твойого батька катують, лише тому, що ти попав через це в неславу... Ти плакав над тим, що тебе боліло. А я тобі був байдуже, я твій кровний батько. Ти бачив мою кров, бачив мене в руках роззвірених хлопів, і в тобі ні одна жилочка не задріжала над тим, що це твого батька катують. Синівське серце в тебе закаменіло. Мені здається, що як би ти був тоді знав, що я Черупа, а не Пандяк, ти був би навіть не прийшов подивитися на мене. Шкода, що ти того не знав, бо мені було би легче. А то мене страшно заболіло гірш тих хлопських побоїв, коли мій син, моя кров не знайшов для мене нічого кращого над синівський проклін.

— Що-ж я мав зробити в такім разі, чого ви від мене сподівалися?

— Калиночку серця, співчуття, синівського привя-зання, повинности.

Василь почув на собі вагу цего обвинувачення і йому стало важко на серцю. Батько говорив далі:

— І ти, сину, не без вини — правда? Та я тобі не хочу випоминати, не хочу тебе обвинувачувати. Тебе це все приголомшило, я це розумію. Але потім, як ти мав час отямитись, ти ні разу до мене не навідався, хоч я

переказував до тебе, хоч ти знав, що я в біді. Не кажи же, що ти святий, а я грішник... Та воно так сину. Ми розстаємося на довше, а може і завше, бо я не знаю, чи вернуся... Не розставаймося в гніві, не лихословмо себе, а розстаньмося так, як батько з сином повинен розстатися на порозі смерти...

Голос Черупи задріжав. Видно було, що з усієї сили здержує себе, щоб не заплакати. Він прикусував дріжачі губи.

Це зробило на Василеві потрясаюче вражіння. Той його суворий, упертий батько, котрому він від найдавніщої молодости усе корився, стояв тепер перед ним як каючийся грішник, котрий тягне його за собою як співвинуватого в тім самім прогрісі.

Стояли так мовчки, аж Черупа заговорив знову:

— Я тобі маю ще одну тайну відкрити. Там в коморі за сволоком лежить мій старий молитвослов. Бережи його як ока в голові. Коли б я не вернувся, то прочитай, що я на послідній сторінці написав. Знайдеш там написано, де я заховав гроші. Є вони в кількох місцях закопані. Ти їх вийми та роздай тим, що того потребують. Розумієш? Але лиш тоді до того берися, коли переконаєшся, що мене на світі немає. За той час вони не пропадуть, не бійся. Там паперів нема, лише золото та срібло...

— А тепер здоров будь, женися по серцю. Я тебе благословлю...

Він підвів руку в гору і перехрестив його.

Василь перебував у своїм внутрі страшенну боротьбу; чи поцілувати ту благословлячу батьківську руку, чи не сходити з обраного вже становиска, що він немає батька, що всі нитки крові між ними пірвані. Василеві здавалося, що біля його голови метушаться два духи і безвпинно до уха нашіптують. Оден каже: він тебе споганив, знеславив, прогнав з хати, плюнь на него, по що тобі такого поганого батька, та ще

з иншим іменням, краще не мати жадного. А другий безвпинно шептав: то твій батько, твоя кров, не годиться його добивати. Ти можеш його навернути на добру дорогу, коли його не відтрутиш од себе...

Василь послухав того другого голосу. Він хопив благословячу руку поцілував кріпко, а відтак обидва взялись в обійми.

Дозорець, що стояв на коридорі відхилив двері і побачив, як засуджений злодій в арештанцькій сірачи-ні держався в обіймах з молодим священиком. Вони обидва плакали...